1121 - 2693

№ 5. ДЯЛ IX. ИСТОРИЯ № 4.

КООПЕРАТИВНО ПРОСВЕТИТЕЛНО ДРУЖЕСТВО „РАЗВИТИЕ“

Н. СТАНЕВ

ВАСИЛ ЛЕВСКИ

ЖИВОТ И АПОСТОЛСКА ДЕЙНОСТ.

ИЗДАНИЕ ВТОРО

Цена 15 лв.

СОФИЯ 1923

Печатница Б. А. Кожухаров

№ 5. ДЯЛ IX. ИСТОРИЯ № 4.

КООПЕРАТИВНО ПРОСВЕТИТЕЛНО
ДРУЖЕСТВО „РАЗВИТИЕ“

Н. СТАНЕВ

ВАСИЛ ЛЕВСКИ

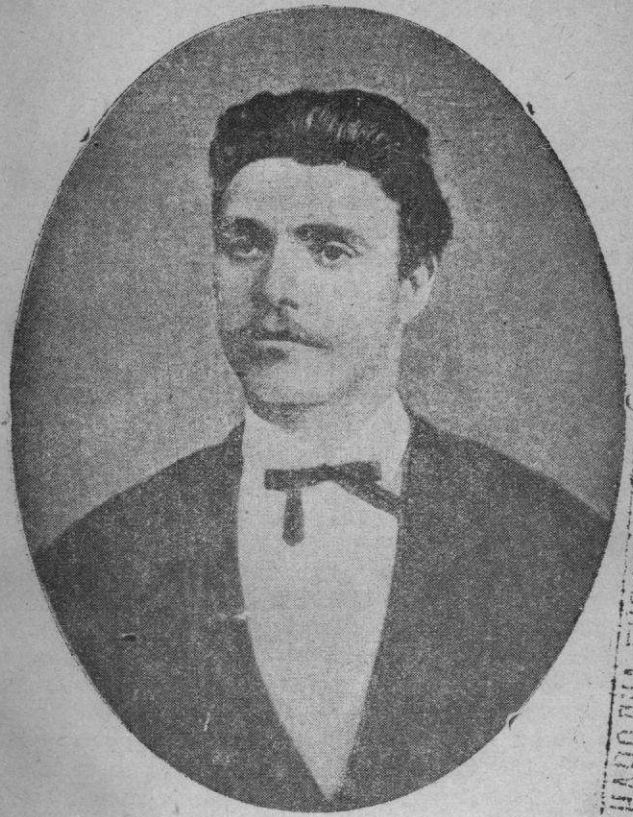
ЖИВОТ И АПОСТОЛСКА ДЕЙНОСТ.

ИЗДАНИЕ ВТОРО

СОФИЯ 1923

Печатница Б. А. Кожухаров

13823

Васил Левски

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

Предговор.

В борбите за освобождението на бѫлгарския народ Васил Левски заема едно от най-пѫрвите места. Той не борави с перо, нито играе роля на горделив войвода. У тоя бѫлгарски син преобладават добродетелите: скромност, дяло, самопожертвувание. Той се зае с една колосална работа: да сѫбуди и организува военно под чуждата власт бѫлгарския народ, и да го поведе в борба за „*свята* и *чиста свобода*“. Разочарован от добрите обещания на нашите християнски сѫседи, той вѫзприе наздраво идеята, че народа сам требва да извоюва своята свобода. За него отечеството не бе праздна дума. При изговарянето на тая дума той цял се вѫлнува. Това личи вѫв всички негови писма.

Левски работи с легендарно безстрашие тѫкмо единадесет години посред своя народ.

Благодарение на своята смелост, той проникна на всякѫде. Идеите, които устно проповядваше, увличаха младежите, но плашеха старите. Изобретателността и пѫргавината, с които се измѫкваше из рѫцете на турската полиция, както и похватите, с които си отвареше пѫт на шир и длѫж в турската империя, правяха името му обайно. Внезапно в някой град или село се яви пѫтник, тѫрговец

монастирски калугер, турчин или полски овчар. Достатъчно бе някой да каже: *Левски!* и веднага полицията се разшава, много гърди почват силно да дъхат, да тичат стотина души по разни служби.

За своята беззаветна апостолска и народна дейност Левски увисна на бесилката. Последната запечата светостта на неговото дяло, което бе дяло на цял измъчен и поробен народ.

Тоя велик апостол и идеален родолюбец се нуждае от една безпристрастна биография. Преди 40 години съвременници на апостола написаха и издадоха няколко книги за неговия живот и дейност. Ала тия съчинения по силата на времето, под пресните впечатления, възбудените страсти и чувства на писачите им, не можаха да бъдат обективни и правдиви. Левски е толкова велик, че нема нужда от измислици, за да се възвеличи неговата заслуга. Най-голямата и най-силната почет за него се изразява в предаване на истината и правдата, които говорят сами за себе си.

По случай 50 години от обесването на Левски ние предлагаме на българските четци тази книжка, написана въз основа на документи и личните писма на апостола, които са и най-доброто, най-верното свидетелство за благородството на неговите побуждения, за височината на неговия морал и за дълбочината на неговите политически идеи.

София. Автора

ДЯЛ I.

Младини.

Думите му бяха прости и кратки,
Пълни с уповане и надежди сладки,
Говореше тайно за ближний преврат
За бунт, за свобода . . .
Че страхът е подлост . .
Че равни сме всички . .

Ив. Вазов.

I. Родно място.

1837. — Васил Левски е роден на 6-и юли 1838 г. в подбалканския град **Карлово.** Той е 16 години по-млад от Раковски (роден в 1821), връстник на Любена Каравелов (р. 1837) и 11 години по-стар от Христа Ботев (р. 1848 г.).

Родния град на великия апостол лежи в южните поли на Стара-Планина и заема изгледна точка над карловското поле. Пред него се простира цветиста и благодатна розова долина, образувана тъй щастливо във вид на хуния, обърната югоизточно, по долината на река Стрема, закрита от северните студени ветрове със Стара-Планина, а южно — заградена от централна и източна Средна-Гора.

Добри съседи на Карлово са: от изток *Калофер* — отечеството на Христо Ботев, от запад *Сопот* — отечеството на Ив. Вазов, а по-нататък Копривщица — отечеството на Любен Каравелов.

През Карлово тече балканската рекичка, наречена Стара-река, чиито изворни върхове се впиват в хълбоците на гордия Карловски Балкан. Над Карлово и Сопот се възвишава хайдушкия връх *Амбарица*. Бистрите води на Стара река се спускат от височите, звънливо бият от камък на камък, стремително скачат към низината и близу над града дават приятното зрелище с величествен скок, който весели карловци, както с буйния си екот, така и с бистрата и пенлива вода, която им носи здраве, чистота и прохлада. Карловци, мъже и жени, на тоя скок, наречен по турски „су-чурум" (водоскок), измиват потта и праха си и ободряват душата си.

Старобългарския град, наречен Сушица, е бил построен източно от сегашния, на реката Сушица, със същото име. Развалините му и днес личат. Днешния град, построен в турско време, е получил името си от турския бей Карлък, спахия на мястото и господар на полето (Карлък-ова). Трудолюбивите карловци са изкъчили от Стара-река многобройни весели водачки и са ги пуснали през дворовете си, градините си и по улиците. По тази причина Карлово представлява обширна градина, при цъцрица бистра вода, с буйна растителност, величествени ширококлонести орехи и кестени, а къщите приличат на китки, овити със сенчести и гроздородни

лозници. Плодородието на полето и розовите градини, благоуханните и маслодайни цветове са привличали отколя работното българско население, чийто труд в старобългарско време е бил използван от българските своеглави боляри, а в турско време — от разните бееве и спахии. Карлово, както и цялата горностремска долина със Сопот и Клисура, е раждало силни български трудолюбиви работници, предприемчиви търговци и славни родолюбци.

В северозападния край на тоя град, който в началото на деветнадесетото столетие ще да е имал десетхилядно българско и турско население, е намерил живот великия апостол на българската свобода Васил Левски [1]). Чистия балкански въздух, бистрите води на водопада, благовонния дъх на розата, легендарните приказки и песни за хайдушките подвизи на Средногорските и Старопланинските юнаци са дали първите впечатления и настроения, от които се наслоила родолюбивата душа на апостола.

Родителите на Левски били еснаф хора от средня ръка. Баща му се казвал Иван Кунчев, а майка му Гина, по баща Кара-Иванова. Майката по произход била от по-виден род: имала много роднини, а брат ѝ Василий бил архимандрит, настоятел на Светогорския Хилендарски монастир, поклонник от Божи гроб: и носел гръмката за тога-

---

[1]) От бедната бащина хижа на апостола днес не е останала ни следа.

вашните времена титла: архимандрит хаджи Василий. Левски бил кръстен на името на вуйка си Васил. Той имал още двама братя — Христо и Петър и една сестра — Яна.

1844. — Когато малкия Васил отрасъл на 7 години, в Карлово налетяла страшна епидемия. Измрели много хора. Тогава се поминал и баща му Иван. Тази случка вложила поминъка на семейството. Майката останала вдовица с четири дребни сирака, та поела тежката грижа да отгледа децата си само от своите ръце. Както всички работни карловки, тъй и тя, сграбила здраво хурката и чакръка, та от тъмни зори до късна вечер прела, въртяла колелото и тъкала черги, платове, шаяци . . .

Оскъдна е била трапезата на Гина Кунчева. Децата ѝ расли в немотия и прекарвали с пословичната спестовност на средногорските българи.

1845. — На учение. — Към осмата си година Васил Иванов бил заведен при частен учител в килийно училище. Него време в Карлово имало три училища: *килийно* училище, дето се изучавало старото азбуке (аз, буки, веди...) и църковни молитви (наустница); *взаимно* училище, основано по образеца на Габровското; в него се преповедвало *а, бе, ве,* . . . по Беронова рибен буквар и издадените нови български учебници ; най-сетне *елино-българска* школа на видния тогава учител по елински език *Райно Попович*, родом от Жеравня, учил високи старогръцки науки в гръцката академия в Букурещ. Училището на Райно Попович, който за 2-3 години могъл да въведе в *„елиникото"* чисто български синове, никога не чували или говорили старогръцки или новогръцки език, било едничко и прочуто в цяла южна България. То траяло чак до 1858 година, когато починал неговия основател и уредник Попович. Това училище, посещавано от синовете на карловските богаташи, въпреки елинската си наука, давало солидни познания на много карловски младежи, станали сетне добри български — учители, търговци, общественици, каквито били: Ботйо Петков, бащата на Христо Ботев, братя Евлоги и Христо Георгиеви, братя Пулеви, братя Гешеви, братя Шопови от Калофер: Сава Раковски и Гаврил Кръстевич от Котел и други. Карлово през ония времена вече имало здрава градска интелигенция, две благотворителни женски дружества, а сетне и читалище.

Малкия Васил бил даден в частното килийно училище, най-простото и най евтиното. След първата година настойниците на Василя, види се, се убедил, че при наустничаря нищо нема да научи, та го записали във взаимното училище, което той следвал около 3 години. В това училище Васил прекарал няколко кръгове по таблиците на обучението, та се научил да чете, да пише и да пее в църквата.

1848.—Послушничество.—Когато Васил бил на 12-13 годишна възраст, в Карлово пристигнал от Света-Гора вуйка му хаджи Василий, който се наместил в метоха като изповедник и настоятел

(епитроп) на Хилендарския монастир. През ония времена във всеки град е имало метох (монастирско обиталище), дето слизали монастирските духовници — пратеници, които отивали по просия, да събират подаяния от населението за монастиря и да канят по-заможните българи на поклонение. Такива имало от Божи гроб, от Света Гора, св. Иван Рилски и т. н. С голяма чест и обществено първенство се е ползувал всеки поклонник — хаджия или светогорец, а това блазнило суетните хора да стават хаджии, та почти всяка пролет през великите пости се проточвали цели дружини пътници за светите места под водачеството на някой калугер.

На изповедника хаджи Василия бил потребен послушник, да му шета в метоха, да гледа коня му и да го придружава из селата по просия. Него време монастирските настоятели в околийските градове обикаляли всички села в околията, отседали в метосите или килиите пред църквите, дето чрез биене на църковното клепало събирали цялото население, мъже и жени, да го изповядат зарад греховете му по случай някои пости, и да го приготвят за причастие. Народа се извървявал пред изповедника и давал своята лепта, пускал в блюдото пари, които духовника старателно прибирал и отнисал в килията си. В друго време: по вършидба и по виноберма светогорските настоятели пак се помъквали с дълги дисаги и човали от къща в къща, та изпросвали храни, вълна, восък и други неща, които товарили на коне или на кола и откарвали

на пазаря, та ги продавали, а парите задигали пак уж за Богоугодни работи [1]).

Именно в тая своя дейност хаджи Василий се нуждаел от верен помагач. Той придумал сестра си Гина да му даде Василя, когото направил *послушник*, па го прибрал при себе си да му слугува безплатно. Майката се блазнила, че малкия Васил ще се пракса при вуйчо си в пеенето, в четенето и писането, та ще да стане поп, учител, живописец или друг народен служител. Ней не й се щяло да го остави неук, прост работник. Васил Иванов бил сухичек и синйоок на лице, но за това пак бил много пъргав и подвижен, па имал мелодичен, момически глас, та пригласял или помагал на вуйка си в църквата при пеенето и с това печелил симпатиите на населението. Това условие било необходимо, за да предразположи хаджи Василий народа към себе си. Неговия послушник със сладкото си пение пригласял, извиквал задоволство във всяка църква, Хаджи Васил отивал рано на литургия, изпявал с голямо изкуство херувимската песен и разполагал

---

[1]) Монастирските настоятели или изповедници държали във връзка или общение народа с монастирите, дето народното богослужение се пазело, а това окриляло духа и бодростта на българските поклонници, които разнасяли същата бодрост между населението. В това отношение настоятелите принасяли известна полза. Ала поради това че просията им била безогледна, па и повечето от тях бивали прости и покрити с парцаливи дрехи и нечистота, те не били обичани от народа.

богомолците да бъдат по-щедри в даряванията си. И тъй, хората знаяли: пее ли хаджи Василий и приглася ли го послушника му в някоя църква (градска или селска), през деня да приготвят своята милостиня, защото ще бъдат споходени от светогорския настоятел. Хаджи Василий пращал от събраните пари на своя монастир, но и себе си не забравял; затова можал два пъти да иде на Божи гроб (Иерусалим).

Ръководителя и наставника на Василя Иванов Гинин, изповедника хаджи Василий, бил слабоук човек, израснал и възпитан в светогорските монастири при слаба наука и строг калугерски режим. Неговия поглед върху нещата бил съвсем ограничен, та на малкия буден и любопитен юноша едва ли е можал нещо хубаво да предаде, Най-първо той го употребявал просто като слуга, без да му плаща нищо, а за отплата смятал, че може да го приготви за калугер и духовник, като себе си. Едничкото ценно нещо, което му предал, то било хубавото църковно пение. Хаджи Василий бил гласовит певец, па и послушника му не падал по-долу, а това много го радвало, защото във време на богослужението пението на двамата затрогвало дълбоко сърдцата на богомолците, от които се слушали хвалби и почуди.

Общото образование, което послушника получил във взаимната школа, било слабо. Защо Хаджи Василий не е дал сестриника си в българо-елинското училище на прочутия даскал Райно Попович, не се знае. За това можем да имаме две обяснения: или светогорченина не обичал елинизма на Поповича, или не е искал да плаща училищна такса, каквато Попович зимал.

1855. — Към 1855 година хаджи Василий по заповед на управата в Хилендарския монастир, чийто представител бил той, трябвало да се премести за изповедник и епитроп в Стара-Загора. Той зел със себе си послушника Василя и го отвел в същия град, дето се настанил в монастирския метох. Тук изповедника вършил в града и по селата същото, каквото вършил в Карлово: пеял с послушника в църквата, изповядвал българите, просил милостиня и канил богатите на поклонение в Света Гора.

Като мислел, че образованието на Василя е малко, духовника пращал момъка да посещава Старозагорското класно училище, което благодарение на няколко добри учители заело едно от първите места в южна България. Малкия послушник учил няколко време при даскал Тодор Шишков, известен на времето си като добър учител. И в тоя град българите имали буден кръг, интелигентен център. Мнозина искали да учат и дъщерите си, но немало девическо училище, а някои облекли момичетата в мъжки дрехи, като юноши, качили ги на коне и по този покрит начин могли да ги изпратят в Русия на учение.

Ала и в Старо-Загорските училища Васил Гинин немогъл да следва редовно, защото вуйка му го водел по селата за просия, та отсъствувал с

месеци от уроците, Хаджи Василий престоял около 3 години в Стара-Загора и през това време учението на Василя в училището било крайно нередовно. А тая нередовност се отразила тъй зле върху образованието на юношата, че освен *псилтиката* (църковното пение), той не могъл да усвои основното нито един предмет, въпреки силната си любознателност и големите си дарби. Особено останал неук по писане и съчиняване. Когато сетне станал зрял мъж, Васил Левски, чрез самообразование и по естествена даровитост добил много познания, изработил си здрав възглед за обществената наредба и изпъкнал на първо място по свободолюбивите си здрави идеи, ала в съчиняването той си останал слаб и неук. Неговите писма съдържат трезвени мисли, но съ лишени от всяка граматика.

През време на ученичеството в Стара-Загора се пробудило в младия юноша чувството на погнуса от просешкия занаят на вуйка му, от калугерските похвати, от скъперничеството и от праздния, безидеен живот на черното духовенство. Но все пак той останал под влиянието на вуйка си. В Стара-Загора Васил Гинин подочул от по-възрастни другари в училището, че в Цариград българските еснафи се борят за църковна и училищна свобода, за българска книга. През това време била в разгара си севастополската война, цялата турска империя била разтресена, духовете на турците възбудени, а българите били събирани салахори, навървани по 5 - 10 един

за други, и закарвани към Шумен и Силистра да копаят окопи и да правят крепости. От друга страна хайдутите разнасяли идеята за защита на раята от турски насилници. Всички тия събития живо се поглъщали от младежите българи и произвеждали в тяхната крехка душа дълбок преврат. Тук е началото на първото сближване между старите идеи на изповедника и новите веяния на послушника му.

1858—1859. — Васил Гинин—дякон Игнати.— След три години престояване в Стара-Загора хаджи Василий получил заповед от Хилендар да се завърне пак в Карлово. Това станало през 1858 г.

Послушника Васил се явил този път в Карлово съвсем променен. Той знаял вече много неща из борбите на българите, слушал разкази за народните хайдуци, научил историята за освобождението на сърби, гърци и за свободния живот в Румъния. Ала най-много увлякло младия послушник обстоятелството, че младежи, дори момичета отиват в Русия на учение. Всичко това събудило свободния дух в даровития юноша и неговите мечтания заиграли извън тесните стени на калугерската килия, в която го държал, като канарче, вуйка му.

След завършването си в Карлово буйния, но закрепнал вече 21-годишен юноша, със свободни мечти и мисли в главата си, напуснал вуйка си и се опитал чрез занаят да изважда прехраната си. Скоро обаче почувствувал, че майсторите му го третират не като човек, а като слуга, както правел

и вуйка му. Няколко време престоял у видния гражданин Н. Пулиев да прислужва, но вместо да вършти тежката и черна работа с присърдце, той се заврял в библиотеката на господаря си и ревностно преобръщал книгите в това време, когато чорбаджийския кон чакал в обора зоб, сено и чесало. Васил Иванов вече порасъл в самосъзнание и почувствувал личното си достойнство. Заради това всяко грубо отнасяне към него и всяка тежка работа му се виждали унизителни и недостойни. Неговата душа копнеела вече за друга дейност. Той често напускал работата на господарите си, събирал се с няколко свободолюбиви младежи, та всички четели революционни книги и вестници, пеели хайдушки песни и дирели нещо из въздуха.

Обаче вуйка му хаджи Василий бил упорит човек. Той постоянно викал при себе си Василя и го убеждавал да не се събира с другари,а да стане дякон. Дълго време Васил отбягвал предлаганото му расо. Космите му настръхвали на главата, когато си помислял, че трябва да ходи от село на село, да води коне, натоварени с дълги чували, които трябвало да се пълнят с всякакви неща, при лъжливите уверения, че уж се изпращат всички на светия монастир. При все това честолюбието го дразнило и той често отивал на богослужение в църква, дето запявал с мощния си глас тъй сладко, че църквата занемявала. Всеки приятно го слушал и високо дигал глава да види, де стои гласовития певец. В църквата пеели и други певци, често пеели и монахини, но като гласа на Василя Иванов немало втор. Карловци го условили за певец със съвършенно нищожно възнаграждение. Успеха му в пението подхранвал копнежите му да стане учен човек, нещо, което тогава не се броило несъвместимо с църковното пение. Хаджи Василий схванал това негово желание, обещал му да го прати и издържа в Русия на учение, но по-напред Васил трябвало да стане **дякон**. Събрали се на съвет майка му и родните му, та го убедили да послуша вуйча си. Васил най-сетне склонил. С голяма радост Хаджи Василий завел сестриника си в сопотския мъжки монастир „Св. Спас", дето послушника бил подстриган, облечен в расо, нахлупили му калимявка и го нарекли *монах Игнати*. През 1859 г. в Карлово отишел митрополит Паисий, който ръкоположил младия монах за *дякон*, а вуйка му за архимандрит. В своята радост новия архимандрит Василий похарчил много пари за угощение на роднини и приятели по този важен за него случай.

II. Борба мажду дякона и архимандрита.

Църковен и обществен живот в България през 1850-те и 1860-те години. Църковния и обществения живот на българския народ в половината на XIX век се намирал в особено положение. Възраждането проникнало на всякъде. Борбата за църкви и училища добивала все по-големи успехи. Заякналите български еснафи всъде имали мощен глас. Младите търговци също. Еснафите и търговците били лоста на новия подем и

с демократическия си дух обуздавали олигархическата власт на чорбаджиите. Начело на еснафите и търговците стояли в Цариград няколко духовни и светски интелигентни мъже. Измежду тях се издигнали водачи и борци в султанската столица, с задача да извоюват народна църква и български — „Цариградски вестник". Това народно движение в борба срещу фенер за духовна свобода се засилвало всяка година. Наистина, настъпилата Кримска война позапряла борбата, но това било само наглед така. Турците се считали за победители над Русия и се възхищавали от покровителя си Наполеона III, но те скоро разбрали, че радостта им била напразно. Наполеон по политически съображения издигнал принципа на народностите против Русия, ала тоя принцип бил еднакво опасен и за Турция. В силата на този принцип Наполеон помогнал на власите и молдованите да се обединят в едно княжество под име *Ромъния*. В името на същия принцип била заставена и Турция да издаде новата си политическа уредба под име *хати хумаюн* (2856). Тая наредба не била приложена за политическите права на раята, ала от нея българите се възползували да настъпят стремително срещу фанариотите и да доближат до последния пояс на крепостта, в която се държал неприятеля. От Русия пристигали един по един българи, възпитаници из руските гимназии, духовни семинарии и университети. Те отваряли класни училища, почнали да преподават нови науки, създавали

нови възгледи, нови настроения и задушквали елинобългарските училища, каквото било онова на Райно Попович в Карлово. По предложение на пловдивски учители за училищен праздник бил прогласен с въодушевление и тържество деня на българските светци *Кирил и Методи* (1858). В същото време руските възпитаници се надпреварват да снабдят училищата и българските четци с научни и исторически книги. Покрай Паисиевата История, издадена под име Царственик, Ботю Петков превежда Венелиновата История за българите, явяват се по народната история учебниците на Драган Цанков и Добри Войников. Малко по-късно по таен път достигат било в ръкопис, било печатани първите съчинения на Раковски (Горски пътник, Българска дневница и др.). От същия имало покана до братя Кескиневи в Карлово за записване абонати на в. „Дунавски Лебед". В Цариград почват да излизат вестниците „Време", „България", списанието „Български книжици" и многобройни „народни песнопойки".

Всичко това било израз на силно пробудил се дух, който дирел изход от своите робски окови и ляк на своето духовно и политическо страдание. Извън България (в Сърбия, Влашко, Русия) също работели ученолюбиви дружества, читалища, женски дружества, търговски къщи и разни просветени, но прокудени от турската тирания, българи, за повдигането на народа и неговото освобождение.

Годината 1856 отбелязва важен подскок на българите. Капитан Никола в Търново организи-

рал доста обширно движение за възстание. И макар по разногласие между възстаниците да не се развило в заплашителни размери за турците, в всеки случай направило една брезда от Лясковец по Стара Планина до Габрово и произвело своя ефект върху народа и Европа.

Годината 1860 отбелязва втор важен и съдбоносен скок: българите в Цариград на Възкресение в църква тържествено се отказали от фанариотския патриарх. Народа всъде с възхищение посрещнал и приел тоя решителен жест към свободен и самостоен живот. Произнесени били вредом из България проклятия против гръцкото духовенство. Засилила се униятската пропаганда, народните владици в Цариград били изпратени на заточение.

Нашият народ е малък, групиран сгъстено около родните планини, близу до султановата столица. При това той е подвижен, любознателен, па и приказлив. Ето защо нито едно събитие, нито една новина, отдето и да идела, не можела да не проникне веднага в всичките му кътове. Търговските оживени сношения със странство и катадневните пътувания на търговци и еснафи до Цариград, улеснявали разнасянето на новините много по-бързо, отколкото пощата и телеграфа. Българите по двата склона на Стара-Планина, по Средна Гора и в Македония се научавали много по-скоро от пътници за новините в столицата и по империята, отколкото самите турци и вестниците.

При това положение на работата не е мъчно да се разбере, че Карлово, като средоточие на

ръчна индустрия, търговия и дейни интелигентни сили, е знаяло винаги държавните работи на империята и духовно обществените на българите. Но и в Карлово, както и в другиге градове, се развивали две успоредни течения на мисълта за подобрение съдбата на народа. Едното течение, посдържано, по-консервативно, се представяло от чорбаджиите и черковниците, които поставяли за главна цел на своята борба достигане църковно училищна свобода; другото течение, както в странство, така и вътре в България, изразявало крайният, решителният устрем на младежите към политическа свобода. Събудилите се младежи били жадни за подвизи, за стихийна борба, която естествено по-задоволявала тяхната буйна природа. Ала техния път бил опасен и много по-мъчен, отколкото оня на черковниците. Те със захлас слушали славните и юнашските дела на хайдутите и войводите из Стара Планина, ала и не рядко чували, че много буйни глави били забучвани върху колове на градските мегдани. Това обаче не ги плашило. И те стремглаво се спускали в тая опасна сфера на дейност. По тая причина те стоели в конфликт с родители, роднини и старото поколение българи, парени не един път от турските зверства.

Нравствената криза у дякона Игнати — По схващания, характер, темперамент, изблик на вътрешно борчески сили новия *дякон Игнати* бил на страната на младите, напълно противоположен на вуйка си, който и за напред искал да бъде ръ-

ководител и вдъхновител на своя сестриник. Докато архимандрита смътно схващал църковния въпрос, унасяк се в своята просия, поклоничество и търговия, младият дякон полетял в друга сфера. Неизличимата криза настъпила.

Естествено, Васил Иванов Гинин в детинството си проявявал известна набожност, като всяко дете, но сега в юношеството си, възпитаван божем сѐ от набожни учители и ръководен не от друг, а от изповедника, очистителя на душите, от подателя на монастирската благодат, дарувана тъй щедро на толкова поклонници, младият дякон последовно освобождава своята душа от всички ония чувства, които хората наричат църковно благочестие, смирено молитвочетене, но които често са едно гнусно лицемерие.

На какво се дължи това? Очевидно, на някакъв вътрешен дълбок преврат. Кризата била настъпила още от Стара-Загора, но сега, когато младежа неволно наметнал расото, тя се удвоила и утроила. Пленителния глас на младия дякон му осигурявал успех в монашеското звание, ала нещо друго надвивало над естествения потик у всеки човек за прехрана и за приятно положение в обществото. Това е вътрешния глас. Хаджи Васизий без да подозира или дори без да се позамисли над индивидуалните копнежи на своя дякон, следва своите просешки инстинкти: той помъква, както и по-рано послушника си от църква на църква, от село на село да събират милостиня, което при

многобройните тогава мнонастирски просяци и при незавидното материално положение на народа значело да го обират безбожно: наложи дебелите очи и без трепване на съвест заблуждавай и мами народа относно светите цели, за които уж събираш подаянията. Душата на младия дякон се възбунтувала против катадневните лъжи, приструвки и заблуди, които вуйка му всявал в наивния народ за спасение на душата му. Дякона виждал, за какво се събират парите и как те се употрбяват. Лицемерният живот му додеял, показал му се отвратителен и той изджно се погнусил от него. От друга страна, дори и като дякон, бъдащия апостол бил третиран като слуга по най-унизителен и крайно обиден за него начин: да носи из селата на гръб сено и слама, да мете метоха, да рине обора на коня и т. н., и то съвършено безплатно. Архимандрита не давал нищо от своите средства, та дякон Игнати трябвало от пение в църква и в училището да изкарва по някоя пара за най насъщни нужди.

Ала едно нещо много измъчвало душата на дякона; то било, че вуйчо му отлагал да изпълни обещанието си да го изпрати на учение в Русия. Изпървен той уж стоял на думата си, но сетне съвсем отказал под предлог, че бил извършил някаква търговска сделка, от която много изгубил. Това силно разсърдило и озлобило младия дякон, който се обърнал в непримирим враг на хаджията. Майката на дякона и родниите му настоявали пред архимандрита да изпълни тържествено дадено обе-

щание, че ще прати на учение сестриника си, ала упорития калугер се отричал от всичко. Той не признавал дори, че е длъжен да заплати нещо за 10 годишното използуване труда на младия и послушния дотогава свой сестриник. А работата била друга: хаджи Василий събирал пари да иде втори път на хаджилък! Това той намирал за по-важно и по-богоугодно, отколкото да изпълни думата си.

1861. — Разочарование и бегство. — През 1861 г. настъпило най-черното тегло за дякона Игнати. Архимандрит Василий задигнал събраните пари и заминал втори път за Божи гроб. На сестриника си не оставил средства, а отгоре му дал коня си да го гледа и храни до завръщане. Когато дякона забележил, че нема, с що да поминува, архимандрита натъртено му заповядал: проси по селата, па храни себе си и коня ми". И какво станало? За прехрана дякон Игнати в отсъствието на вуйка си, ту пеел в църква и посещавал училището да преподава пение, ту помагал на майка си в ръчната работа.

Поради скромното си поведение и поради приятното си пение дякон Игнати бил обичен от калугерките и приеман с голямо доверие от тях. По-късно, когато той се придал на революционна дейност, монастиря отделил особено скривалище, в което Левски е намирал сигурно убежище. Нека още сега отбележим, че младия дякон още в тия буйни и луди години проявил бележита воля да живее честно, почтено и напълно нравствено. Той не пушел, не псувал, не пиял и с това запазил

чисто девствено поведение, което по свидетелството на негови другари удържал през целия си живот.

С тези свои качества той бил приятен гост всъде и неговите приятели се увеличавали. Архимандрит Хаджи Василий имал сношение с хилендарския настоятел в Ниш — Хаджи Виктора. И последния държал при себе си послушник дякон Генади. Двамата настоятели често търгували с гайтан, платове, черги, келими и чорапи, които събирали всеки в района си, разменяли помежду си и пращали по монастирите за монасите. Дяконите на двамата настоятели, Игнати и Генади, се запознали и оплаквали един към друг некрасивата си съдба.

През същата година двойния Хаджи Василий се завърнал от Божи гроб, дето, разбира се, изхарчил всичките си пари. Той веднага заповядал на дякона да приготви коня, та да тръгнат из селата по просия. Честолюбивия дякон избухнал и отказал. Просията не за народополезни цели, а за личното забогатяване и удоволствие на един бездеен калугер, който само унищожава народните средства без да изпълнява никакви просветителни или обществени длъжности, му се показала позорно дяло. Съвестта му се възбунтувала и дякона почнал да мисли и крои нещо по-важно и по-дълбоко. В съзнанието му постоянно зреяла мисълта, че службата под расото е безполезна и че друго е назначението на честния и добродетелния служител. А шетането на Панайот Хитов с хайдушка чета по Балкана му навявало особено настроение.

В тоя момент се ражда решението, което идеалиста момък е зел да се посвети в служба на народната свобода. Сам апостола ето какво казва: „Аз съм посветил себе си на отечеството още от 1861 г., но да му служа до смърт и да работя по народната воля (Мб. Писма, 774).

Тъй дякона и архимандрита застанали на двата полюса на магнитната стрелка и развързката настъпила. Дякона наумил да напустне вуйка си и да се изсели от Карлово, защото злия гений на хаджи-Василия го преследвал и пред майка, и пред роднини, и пред приятели, и пред турската власт. Около това време в Карлово дошел по търговия дякона на нишкия светогорски изповедник Виктора. Дякон Игнати се срещнал с него, оплакал се от вуйка си и открил намерението си да избяга. Нишкия дякон Генадий го насърдчил и поканил да иде при него в Ниш.

1862. — Дякон Игнати почнал да се готви за път. Събрал от роднини малко пари, извадил махленско свидетелство и една нощ (3-и март) влязал в метоха, посипал църковния двор със слама, обвил копитата на монастирския кон с парцали, за да се избегне всеки тропот по плочите, извадил черния и красив ат, метнал се на него и отлетял[1]). От Карлово той

[1]) Някои може да се запитат, как добронравния и честен дякон се е решил да задигне коня на вуйка си. Това не е ли кражба? В същност дякона имал известно оправдание. Той служил при архимандрита цели 12 години без да му се заплати нищо. Хаджията се отказал да го поддържа в Русия и длъжал за службата на дякона около 10 хиляди гроша. Освен това, коня бил монастирски купен от просени и спечелени пари при помощта на дякона, отгледан и отхранен все от дякона. Следователно той смятал, че има право да го земе срещу труда и сумата, що му дължал хаджията.

стигнал в Пловдив, дето лесно си извадил пътен билет и паспорт. Веднага заминал за Пазарджик и през София се озовал в Ниш, при дякона Генади. Двамата дякони решили да избягат в Сърбия. Една нощ те се покачили на монастирските коне, напуснали Ниш, стигвали на границата, продали конете, хвърлили расото, остригали косите и поели пътя за Бялград.

Отиването на тия двама младежи в сръбската столица не било случайно; то е отзив на позивите, които Раковски чрез свои хора изпращал в България да се събират в Бялград младежи, доброволци за бъдещата освободителна война.

III. В легията на Раковски.

1862. — **Бялград.** През пролетта двамата дякони пристигнали в Бялград. И двамата се нарекли с мирските си имена: Васил Иванов от Карлово и Иван Караиванов от Ихтиман; те били облечени в обикновените тогава шаячни дрехи, потури и салтамарка, народна кройка. Бялград бил възбуден. Всичко гъмжало. Нещо важно се крояло.

Сѫрбите били настрѫхнали. Нашите пѫтници бѫрзо се запознали с бѫлгарската колония и веднага потѫнали в средата на хѫшовете, които тѫкмо имали нужда от такива братя.

На чело на бѫлгарите стоял Раковски. Неговите книги и вестници се подавали от джебовете и пазвите на цял рояк младежи, които се вѫртели около него, очаквайки нещо важно. Новият бежанец от Бѫлгария, Васил, намерил своята мечтана свобода и работа. Тука не се чували никакви заповеди за просия на милостиня, за темарене на кон, за покупка и продажба на шаяци и гайтани, за черковни молитви и цѫрковна служба. Една свята, вѫзвишена, омайна дума се разнасяла от уста в уста и шепотѫт на вѫздуха я отнисал далеч зад гори и планини. Тая велика дума била **свобода за Бѫлгария**. По улиците в Бялград стѫпвал с мѫжки стѫпки стихийния бунтар народен вайвода Г. С. Раковски. Лицето му сияело от някакви надежди. Около него напето вѫрвели известните войводи: дядо Илю, Филип Тотю, Христо Македонски. Стефан Караджа, Хаджи Димитѫр (Панайот Хитов бил в Балкана)—някои облечени в хайдушка премяна, окичени с всякакви орѫжия по пояса, а понататѫк се тѫкмели 5—600 младежи за важна работа.

Положението било следното: Раковски имал вече в пазвата си готов от есента 1861 година план за освобождението на Бѫлгария. Той пратил няколко души да идат по Стара-Планина и да известят, че всички трябва да се готвят, защото дошло е времето и бѫлгарите да се освободят. Един горещ позив бил написан и изпратен за целта. Пратениците трябвало да намерят Панайот Хитов с четата му около Сливен и да го предупредят за действия и от негова страна. Раковски бил насѫрдчен от сѫрбския княз Михаила, че скоро ще бѫде освободена и Бѫлгария. Отношенията между Сѫрбия и Турция били натегнати, предвиждала се война, в която трябвало да земат участие и бѫлгарите. Препирнята между сѫрбите и турците била за турските гарнизони, които по старите договори заемали крепостите в Бялград, Шабац, Смедерево, Сокол, Узница, та пречели на сѫрбите да се развиват свободно и да се стремят кѫм освобожденнето на своите братя в Босна, Херцеговина и други техни земи.

Княз Михаил Обренович свѫрзал сѫюз с Черна-Гора, Гѫрция и Ромѫния. Хайдутите от Босна и Херцеговина му обещали вѫзстание. Бѫлгарските войводи сѫщо. Всичко това го насѫрдчило да мисли не само за освобождение на Балканските народи, но, и за обединението на тия народи в едно силно *югославянско царство* на федеративни начала, под пѫрвенството на Сѫрбия. На бѫлгарите Михаил вѫзлагал грижите да дигнат вѫзстанието пѫрви, да отвлекат кѫм себе си турските сили, докле Сѫрбия мобилизира своите опѫлченци и изгони турските гарнизони от сѫрбските крепости. Раковски приел тоя план, сѫбрал 5—600 юнака, образувал дружина,

която нарекъл „легия". Тази легия щяла да мине границата и да съставя първата осободителна армия. В легията се записал и постъпил Васил Иванов. Нему всичко̀ правило силно впечатление и тук той видел, как хората работят за народното добро. Сръбския народ и българските доброволци от легията на Раковски очаквали с нетърпение часа да започнат борбата. При такова настроение една малка случка предизвикала сблъскването. През юни месец в турския квартал в Бялград на една чешма станало спречкване между един млад сърбин и едно заптие (турски стражар). Заптията бил убит. Турците скочили. Настръхналите българи и сърби се намесили. Започват се улични боеве, в които падат мъртви и ранени от двете страни. Стефан Караджа и Христо Македонски със своите момчета превземат няколко важни места и убиват турския дружинен командир. Сръбската милиция се вдърдява и се втурва към турския участък. Турците избягват в крепостта, от която турските топове почват да гърмят и бомбадират сръбските квартали. Българските доброволци, на чело с Рвковски се окопават и заемат позиция около крепостта. В това време се намесват великите сили и съставят конференция в Царцград, която да разреши исканията на сърбите. Ала тая конференция забавила своето решение с три месеца. През това време българската легия под командата на Раковски здраво държала своята позиция. Илю войвода с решителни момчета извършил ред подвизи, а

Стефан Караджа се катерил като горска катерица по къщите и нанасял удари на турците. Васил Иванов се сражавал в битките и се отличил с голяма решителност. Нашия карловец, макар и новак, по-млад и по-неопитен от другите, привлякъл вниманието на войводите. Той се сближил и обикнал най-много Стефана Караджа не само зарад неговата неустрашимост, но и зарад неговата пръгавина и другарски относки. През време на дипломатическите преговори боевете спрели. Раковски се разпоредил да се облекат момците му с формено облекло, на глава с калпак, върху който лъщяла жълта табличка с думите „*свобода* или *смърт*". Обучението на юнаците във военното изкуство ставало редовно. Гимнастическите упражнения били на първо място. При тия упражнения Стефан Караджа скачал тъй високо и широко, че справедливо бил наречен *сърна*. Нашия юнак не останал по-долу. В своите скокове и той се доближавал до Караджата, а някога дори го и надминавал. Ала Васил Иванов държал страната на Караджата и по други причини: Раковски се облякъл разкошно, наел си файтон и поискал да играе ролята като княз-освободител на България. Понякога той ставал толкова горделив и заповедник, щото волните негови доброволци зели да го мразят. Когато веднаж сръбския княз Михаил отишел да поздрави българската легия, Раковски го посрещнал с адютанти и му отрапортувал като български княз. Това нещо възмутило Караджата и не-

говия обожател бившия дякон Игнатия. Те се запитали: кога, кой е избрал Раковски за княз и нуждно ли е да имат бѫлгарите княз? По тия и по други причини Караджата, нашия герой и други волни момчета се отделили, почнали да странят от Раковски, а един пѫт малко останало и да се нахвѫрлят с дѫрво вѫрху него [1]).

Ала времето минавало. Лятото изтекло, дошла есен, а за никаква война между Сѫрбия и Турция не ставало дума. Конференцията в Цариград решила препирнята: турците да изпразднат гарнизоните си от сѫрбските крепостни градове, освен от Бялград. Сѫрбия да приеме това и да се помири. Великите сили, на пѫрво място Русия, посѫветвали княз Михаила да приеме решението на конференцията, да разорѫжи войските си и да разпусне бѫлгарските доброволци. Княз Михаил се сѫгласил. Това като научил Раковски и бѫлгарските легионери, почнали да негодуват и да мѫмрят на сѫрбите, че ги измамили, какво Бѫлгария щяла да

[1]) Случката била такава: Раковски издал заповед до дружината си, щото никой от момчетата да не минава известен окоп кѫм турското укрепление. Васил Друмев (бѫдещия епископ Климент), един от най-развитите доброволци, минал през окопа. За това Раковски толкова се разсѫрдил, че го осѫдил на смѫрт. Друмев сѫвѫршено спокоен скрѫстил ръце на гѫрди и рекал: стреляйте! В тая минута изкачат Караджата и дякона с думите стой! иначе . . .

бѫде освободена. Никакви протести не помогнали. На Раковски било предложено да напусне Сѫрбия. Той обаче не се сѫгласил. Сѫбрал дружината си и потеглил кѫм границата да мине в Бѫлгария. Ала сѫрбската стража пазила добре границата и не пуснала бѫлгарите да минат. Най-сетне Раковски се помирил с положението и разпуснал легията. Една сутрина той сѫбрал голяма част от доброволците, благодарил им за готовността да се бият, обяснил им, че щом Сѫрбия се отказва да воюва, то само бѫлгарската легия нищо не може да стори на голямата турска империя и се простил с хората си. След това Раковски заминал за Черна Гора и Гѫрция да образува сѫюз против Турция, а доброволците се разпрѫснали по разни страни. Едни постѫпили в училищата, други — на сѫрбска военна служба, трети се преселили в Ромѫния, дето се заловили на разни работи (хлебарство, крѫчмарство, тѫрговски агенти, градинарство и т. н.).

Стефан Караджа и Васил Иванов изпѫрвен минали вѫв Влашко, дето прекарали зимата, но като видели, че тамошните бѫлгари още спят и си гледат мирно тѫрговийката, градинарството и пр., не могли да се стѫрпят и един ден прескокнали Дунава и се озовали в Бѫлгария да будят раята.

IV. Учителство.

1863. — Завръщане. — Разкалугеряване. — Васил Иванов скроил да се завѫрне в Карлово, дето имал свободолюбиви и родолюбиви другари.

По пътник той по-рано явил на майка си да му приготви калугерски дрехи. Всичко било извършено в Сопотския женски монастир, дето монахинята Христина била роднина на майка му и обичала Василя.

Един прекрасен пролетен ден (1863 г.) в Карлово изникнал като из под земята дякон Игнати, с расо, калимявка, с малка руса коса и едва набола брада. Симпатичното дяконче се явило в църквата, заело певческото място и сребристия му глас се разлял над карловските богомолци. Другари и връстници се събрали около него и той ги посветил в белградските събития. Ала хлевоустието на клюкарите, интригите и гнева на вуйка му и на чорбаджиите, подозрителността, зложеланието и укорите на властите, български и турски, го накарали да извърши едно решително дяло на пук на всички карловски одумници. На връх Великден дякон Игнати пял и служил в църквата по дяконски. Народа слушал хубавото пеене и се молил благоговейно. Същия ден на второ възкресение, местото на певец в църквата заел някакъв младеж, около 26 годишен, в бозови мирски дрехи, с гайтанлия салтамарка и надиплени шаячни потури. Никой не се взрял в него, мислейки го за някой млад учител от Сопот или другаде. Когато запял, всички се втрещили: дякона Игнати се преобразил в *Васил Иванов Гинин!* Всеки може да си представи, какво бучение е настъпило в църквата. Ураган от гняв, удивление и недоумение. Едни, особено чорбаджиите и свещениците, грозно осъдили дързостния дякон, а неговите другари, събрани около него, тържествували и били готови да го защищават от всякакво насилие. За щастие в църквата не станала никаква случка.

Разкалугеряването на дякона станало преди обед на Великден. С другарите си миряни той излязъл на местността Алтън Чаир. Приятеля му и съчувственик хаджи Георги Попов, по негово настояване, отрязва с ножици русата, като коприна, коса на дякона. След това Васил запокитва калугерското рухо, облича се в нови светски дрехи, налага пюскюллия фес и с цялата си дружина тържествующ отива на второ възкресение! Сега той се показва на карловци в истинския си външен и вътрешен образ. И от сърце казал на съгражданите си: Христос Възкресе!

Архимандрит Василий се разярил и поискал от властите да заловят и затворят немирника за кражба на коня му. Обаче роднините му го убедили да се откаже от това обвинение, защото турците можали при разпита да узнаят, че дякона е бил в Бялград и участвувал в нападенията против турския гарнизон, та можали да го осъдят на дълъг затвор или бесило. Архимандрита прежалил черния ат и се отказал от обвинението си.

1864 г. — Войнягово. За да се не стои без работа и да не дразни карловските злоезичници и подхранва турската подозрителност, Васил Иванов отишел и се главил за църковен певец и учител в близкото с. Войнягово (в полите на Средна-Гора).

Тук той прекарал зимата. На децата преподавал четмо, писмо, смятане, пял в цжрква, и получавал за това сжвсем нищожна заплата с оскждна храна. Ала имало друго нещо, което хранело и крепяло неговата душа. Войняговчени, като жители на привилегировано село, понеже давали по-рано войници на турците, се ползвали с известни права, та свободолюбивия им дух не бил заглушен. Особено между младежите Васил намерил сжрцати и верни другари. Училището зело да се пжлни с отбор дружина, на която сладкодумния Васил разказвал с увлечение всичките си патила и подвизи из Бялград. Той описвал храбростта на доброволците и величието на войводите. Кумира му, както знаем, бил Стефан Караджа, чиито скокове били врязани в сжрцето му. След приказките Васил запявал някоя народна хайдушка песен. Младата му дружина се вжзпламенявала. Ала Васил не се спрял до тук. Той почнал да обучава вжзхитените младежи на военен ред и гимнастика, каквито учил в Бялград. Това много допаднало на младежите, та при Даскал Василя се сжбрали доста войняговчета. Войнягово е и хайдушко село. От средногорския вржх Богдан до това село не е далеч. Горските пилета, що често шетали из планините, имали своите укриватели вжв Войнягово. Чрез тях учител Васил влязжл в сношение и с народните защитници. Стаята на певеца Василя, окачена с всякакви оржжия, била винаги пжлна с познати и непознати посетители. Бившия дякон сам готвел и хранел своите странни гости.

Така, следвайки своето естествено влечение, Васил неусетно се явил главатар на дружинка, готова да мжсти на бееве и читаци за техните грабежи и потисничества над раята. Нещо повече, дружинката се заканвала да подигне народа за освобождение. При един случай неговата дружина показала майсторството и духа си. Между Войнягово и Джбени имало спор за мера. Един ден препирнята се развила в общо сблжскване. Васил Иванов не се уджржал. Той се явил на спорното място, а по него и дружината му. Станали сбивания и джбенчани се завжрнали с пукнати глави. Властите отишли да потушават свадата, и там се научили, че даскал Васил се меси и помага на войняговчени, че той учил другарите си на някаква военна гимнастика, че бившия дякон бунтова младежите и употребява оржжие. Турците го арестували и го откарали в Пловдивския затвор, дето лежал няколко време, докато свидетели освободили учителя като наклеветен.

1865 г. — Добруджа (Еникйой). Васил Иванов бил освободен от затвора, ала той не намирал мира и в цялата Карловска околия, та бил принуден да иде в Добруджа при Стефана Караджа, който бил родом от с. Бей-Даут (Тулченско). След джлги патила, под разни форми и с разни способи Войняговския бунтовник достигнал до Тулча, но не намерил когото тжрсел. Тогава, за прехрана бил принуден да се глави за учител в село Еникой на пжтя между Тулча и Баба-Даг. Щом стигнал, той за-

пял в цжрквата и веднага спечелил симпатията на селените. Всеки намирал за добре да се види с новия гласовит учител. А той, вече доста праксан, можал да разговаря с тях сериозно по разни народни или селски работи. В Еникйой Васил Иванов прекарал зимата: пял в цжрквата, учил децата, па сжбрал и младежите, които посветил в белградските истории и в храбростта на Стефана Караджа. След това започнал и любимата си военна гимнастика. Надскачването по образеца на Караджата и надхвжрлянето с камжне били важни точки в неговата програма[1]). Гимнастическите и юнашките упражнения не били правени само заради младежки приятни развлечения. Те били продиктувани и от джлбока народна нужда.

Тжкмо в това време откжм Русия нахжлтала цяла сган татари и черкези, които руското правителство изпжждало от земята си и натиквало в Турция. Гладните тия и свирепи орди се нахвжрляли вжрху беззащитното бжлгарско население да го грабят, да нощуват в кжщите му и да безчинствуват най-отвратително. Селяните се намерили в чудо. Ето сега работа за нашия родолюбец. И тука, както вжв Войнягово, сжставил своя дружинка, с която ходел по седенки, по сборове, по сватби и тлжки

[1]) Някои сжвременици казвали, че забитите камжни за надскачване стояли джлго време в селото. Други пжк твжрдят, че нашия герой можал да прескочи бивол, както пасе ва мокяната

да поджржа бодрост и да дава защита на угнетените от черкезите хора. Тжй Васил Иванов станал любимец на младежите „юнаци“ и на населението. В ближното село Башкйой, дето имало будни младежи, момците се запознали с новия учител, станали му верни другари и сжставили дружинка от 6 „юнака“ за защита на народната чест от черкези и татари. Но безпокойния дух не се заджржал джлго. Той се преместил в с. Конгас, учителствувал 3—4 месеца, направил изпит с децата през май, простил се с дружината си и изчезнал.

1866. — От Добруджа Васил Иванов се промжкнал пак в Карлово. На глава носел самур калпак — морско конче. Опитал се тук-таме да се залови на работа и да следва идеите си за подбуждане на младежите кжм бунтарство и стремеж за свобода, но срещнал голяма сжпротива. Турската власт помнела Войняговските му подвизи, та го преследвала на всяка стжпка. Братята му, майка му, зет му Андрея постоянно били викани по конаците да дават показания, кжде ходи Васил, отде е зел самурен калпак и каква работа вжрши. За да даде мира на родниняте си и да се срещне с белградските си приятели, Васил решил да напусне Карлово; той минал през Шипка, Габрово, Ловеч и се прехвжрлил в Влашко.

V. Знаменосец в Балкана.

Положението на работите в Ромжния.—Васил Иванов пристигнал в Ромжния в това време, когато там ставали важни промени. Бжлгарската емигра-

ция се била вече много засилила. Тя се умножила по брой и по сжстав. Всички недоволни от Турция, както и онези, които били недоволни от Сжрбия, поради загубени надежди за война с В. Порта, се прибрали по разните градове из Ромжния, дето работели усилено за повдигане напред бжлгарското дяло. Раковски се поселил в Ромжния още през 1864 г. Тука той издавал в. „Бждащност" и „Бранител". Около него се сжбрали войводите и кроели разни планове за бунтове в Турско. През сжщата година той изпратил две чети една до Тжрново и една в Софийско. През 1865 год. той продължавал своята книжовна дейност, учил войводите да не гонят частно отмжщение, но да подкрепят сжбуждането на народа за общо вжзстание. Затова той държал лекции по история на хжщовете.

През 1866 г. в Ромжния станала политическа промяна. Либералната партия свалила княз Куза. Турция се вжзпротивила на това и заплашвала да обяви война на автономното ромжнско княжество. Застрашените ромжни се обжрнали към бжлгарите да се приготвят за вжзстание, та двата народа заедно да се борят срещу турците. Няколко бжлгари на чело с учителя-вестникар Иван Касабов, бивш легионер на Раковски, сжставили по сжвета на ромжните **„Таен сжзаклет комитет"**, който си поставил за задача да подготви с помощта на ромжните бжлгарско вжзстание. За целта се свжрзала между бжлгарите и ромжните *„свещена коалиция"*.

Според ромжнските планове, бжлгарите трябвало да вжзстанат и да отвлекат турските войски,

докле ромжните се вжоржжат, — сжщото нещо, което и сжрбите крояли и искали през 1862 г. Сжбрали се в Ромжния 800 души бжлгари доброволци и ромжнските офицери почнали да ги обучават на военно изкуство. Ала и тука се случило сжщото, което порано станало в Бялград. Ромжните, сжс сжгласието на Наполеона III, си избрали нов княз — Карол, от хохенцолерския германски род. Силите го одобрили и ромжнското военолюбие изчезнало. Ромжните се помирили с Портата и по нейно искане бжлгарската доброволческа дружина била разпусната, а бжлгарския Сжзаклет Комитет разтурен. Измамените бжлгари се много огорчили, но не се отчаяли. Комитетските членове написали на френски език книгата: *„Бжлгария пред Европа"* и я изпратили до великите сили, а до Високата Порта, изпратили едно *изложение* (мемоар), в което се мжчели да убедят турското правителство, че в негов интерес било да даде автономия на Бжлгария, и султана да се прогласи за „цар на бжлгарите". По този начин щяла да се сжздаде силна двойна (дуалистична) държава от Турция и Бжлгария. Русия неодобрила тая постжпка на комитета, а цариградските бжлгари по нейно настояване го нарекли „самозван" комитет. Раковски, който бил през това време в Русия, се завжрнал в Ромжния, та и той се обявил против „тайния сжзаклет комитет", па сжставил „Вжрховно бжлгарско началство", сжбрал пак хайдутите около себе си и написал *„Закон за горските чети"*. С Раковски вжрвели старите войводи Панайот Хитов, Филип Тотю,

Хр. Македонски и др., които се отказвали да правят отделни хайдушки походи из Балкана, а се съгласявали да работят задружно под една обща команда, а именно под ръководството на Раковски.

1867. — Васил Иванов в Букурещ. — В тоя момент тъкмо пристигнал Васил Иванов в Букурещ и заварил българските войводи в трескава дейност. Раковски тъкмял да изпрати през пролетта 10 чети в Балкана да събуждат и подготвят народа за голямо възстание. Писма и покани се изпращали на всякъде до младежите да се записват доброволци за проектираните четнишки походи. Всички търговци и заможни българи в Ромъния били поканени да дават средства, и те, макар да се делили на партии (едни били да се чака съгласието на Русия и Сърбия, други не одобрявали Раковски за неговия буен и своеволев нрав), все пак помагали с пари и други неща да се работи за събуждането на България. Към страната на Раковски за бунтове и чети стояли войводите Хаджи Димитър, Стефан Караджа. Панайот Хитов, дядо Желю, Балкански и др. Наш Васил Иванов веднага се присъединил към тях и се записал доброволец в четата, която щял да води Панайот Хитов. Момчетата се обличали и въоръжавали през зимата.

Другата група българи, — по-умерените, тежките търговци и занаятчиите, намирали, че действията на Раковски с чети не ще бъдат полезни за народа. Четите нема да дигнат населението на оръжие. Турците ще вземат повод от появата на

тия чети, ще се нахвърлят върху мирната българска рая, та ще я изколят, ограбят, ще опожарят селата и градовете. Затова те искали по-рано да видят, дали Русия и Сърбия ще дойдат на помощ. С такива убеждения българи особено се групирали около сдружението „Добродетелна дружина", в чийто редове влизали най-богатите българи, които се стремели към политически съюз с Русия и Сърбия. Тия българи също искали освобождението на България и давали пари на хайдутите, но били убедени, че без Русия народа не може да се освободи. За това те често посещавали руския консул в Букурещ и искали упътвания от него. Русия съветвала българите да се спогодят със сърбите. Подкачили се за тая цел преговори и през март 1867 г. се свикал в Букурещ **събор**, на който присъствували до 80 души, представители от Русе, Шумен, Сливен, Свищов, Одеса, Галац и други градове. Събора обсъдил предложението на сърбите за съюз между двата народа и решил:

1) Между българите и сърбите се свързва братско съединение за образуване на едно общо **югославянско царство.**

2) Югославянското царство се съставя от Сърбия и България, която обнема земите Мизия, Тракия и Македония.

3) Двата народа ще имат автономно управление с едно общо народно събрание и министерски съвет с министри от двата народа.

Съборът избрал комисия да иде в Бялград и да поднесе това негово решение. В това време

сѫрбите имали спречкване с турците за погранични случки. Отношенията били натегнати, та били наклонни да приемат решението на бѫлгарския сѫбор в Букурещ.

Ала през априлия, когато избраната депутация от сѫбора потеглила за Бялград, хората на Раковски прецапали Дунава с оръжие на рамо и се намѫкнали в бѫлгарските планини.

Четата на Панайот Хитов и Филип Тотю. — Раковски неодобрявал нито мемоара на Касабовия комитет до султана за сѫединение на Турция с автономна Бѫлгария, нито решението на сѫбора за сѫединение на Бѫлгария и Сѫрбия в едно югославянско царство, защото не виждал да излезе за Бѫлгария никакво добро от тия сѫюзи. Той вярвал само в едно, че свободата се добива с оръжие в ръка от самите покорени народи. „Народа сам трябва да извоюва свободата си", думал Раковски. За това той упѫтвал войводите, какво да правят, кога минат в Бѫлгария, заклевал ги да не губят време за лични отмѫщения, а да преследват главната цел — общо вѫзбуждане на народа.

Вместо кроените 10 чети, приготвили се две. Едната под воеводството оа Панайот Хитов, а другата под онова на Филип Тотю. Всяка чета сѫстояла от 30 — 40 души юнаци. Нашия юнак Васил Иванов пожелал да иде с Панайота Хитов, който го избрал зарад смелостта и пѫргавината му за знаменосец. Това било голямо отличие за бившия дякон и то много задоволило неговия копнеж да се бори за свободата на роба.

Четата на Хитова минала на 28 април Дунава около Тутракан и се насочила през Дели-Орман и Тозлука за Сливенския Балкан. Знаменосеца носел знамето завито под пояса си и чакал да стигне в Стара-Планина, за да го извади и развие. Това щяло да бѫде знак за народа, че е наближил деня да се счупят робските вериги. Впрочем целта на тия две чети не била да дигнат народа на вѫзстание, а да разберат, готви ли се той за такова, да го насѫрдчат и да му кажат, че свободата му се намира в неговите ръце. След ред сѫвратки с турски потери и татари, четата се промѫкнала по река Тича, през Герлово, Котел и Жеравня, та се изкачила на Сливенския балкан, на вѫрха *Бѫлгарка*. старото гняздо на Хитова. По пѫтя били избити няколко турци, а на бѫлгарите войводата пращал „много здраве", и да се готвят за големия ден. Мѫлвата за идването на Хитова с отбор дружина в Стара-Планина бѫрзо се разнесла по тракийското поле чак до Пловдив. Фантазията на измѫченото население обличало хайдушката дружина в страшни образи. Разказвало се, че планината гѫмжала сѫс хиляди хвѫркати юнаци с огнени ножове и самострелки пушки. Златния лев на величественото знаме развява грива на в. Бѫлгарка. Смели момци от Ямбол, Карнобат, Стара-Загора се явили при войводата да питат, дошло ли е време за тръгване. Войводата разпитал за оръжието, за потребния

добитжк, за храна и т. н., та видел, че нищо не било приготвено, както трябвало. Затова посжветвал младежите да се вжрнат и да се погрижат за приготвяне на потребните неща, па да сжбират и повече сжрдцати люде. „Аз разбрах, свидетелствува Панайот Хитов в своите разкази, че *бжлгарите още немат организация!*"

От вестник „Македония" Хитов се научил, че Филип Тотю бил разбит от турцит и само с 4 момчета достигнал до Стара-Планина, някжде кжм Мара-Гидик или Троян. По тази причина и Хитов тржгнал по планината да намери Тотя.

Когато Хитов с четата си стигнал до *Амбарица*, знаменосеца му Васил Иванов поискал позволение от войводата да се спусне в Карлово, да се види с майка си, която много обичал, и да земе някои потребни неща за дружината. Васил стигнал в града и влязал в кжщата на Христо Райков. Бил облечен в бозови дрехи. Другарите му веднага се сжбрали и той им казал, че дружината е в планината; после пратил едно малко момче да поиска от една работилница 8 чифта мешинени готови цжрвули. Мжлвата за явяването на бившия дякон с хайдушка дружина веднага пропжлзяла като змия, из града и знаменосеца поел пжтя за планината кжм вярната и сговорна дружина. В това време се разтичва и турската потера. Някакжв бабаит, бивш турски офицер, се заел да лови живи хайдутите. Панайот Хитов се научил затова, та разпоредил момчетата си да земат позиции. След малко ето че потерата се пода-

ВАСИЛ ИВАНОВ
вжв форма на знаменосец.

ла. Напред вѫрвял главатаря, преоблечен в овчарски дрехи, за да измами наивните хора. Ала стария хайдутин не се мами. Той заповядал на юнаците си да чакат. Когато турците наближили сѫвсем, Хитов дал знак. Пушките запукали и офицерина се гѫтнал на земята. Другарите му се разбягали.

Четата след тази случка при Карлово продължила пѫтя си. Знаменосецът изостанал. Той бързо се затекал на уреченото място, но четата била вече отминала. Стар овчар упътил юнака и той ударил напред, па намерил дружината си. Хитов стигнал Троянския монастир, отдето се насочил през Тетевен и стигнал в Златица. Тук Хитов се срещнал с Филип Тотя. Плана на войводите в Ромъния бил, като минат Дунава, да стигнат до Стара-Планина, около Сливен—Твърдица, и оттам, като се съберат наедно, да разберат духовете в България. Ала случила се злочестина. Тотю минал Дунава при Свищов (17 май) ударил се с турците при с. Върбовка, пробил потерата и минал. Над Килифарево при турското село Ялово (дето били преселени найлошите турци) четата отново била заградена. Тука някои от четниците били убити, други ранени, трети се изгубили, та войводата останал само с 4 верни другари. С тях той стигнал в Златица, дето се срещнали двамата войводи. И Хитов, и Филип Тотю се убедили, че народа сѫвсем не е готов за възстание. От Златица войводите с дружината потеглили през Етрополския Балкан към Орхание. Златишкия пристав ги посрещнал с потера. Войводите пробиват турската верига и минават. Софийския околийски началник преградил отново пѫтя на войводите. В боя началника пада убит. Черкезка тайфа се явява около Искъра, но и тя бива разпръсната. Дружината покрай Вратца стигнала до Берковица и оттам сѣ по билото на планината чак до Княжевец, дето и навлязла в Сърбия. Сръбските власти посрещнали дружината благосклонно. Дали на войводата Хитова 20 турски желтици за храна на момчетата и предложили всеки да си избере място за живение. Войводата Хитов и знаменосеца му отишли в Бялград. Там Хитов получил 50 лири от Христо Георгиев, брат на Евлогия, членове на „Добродетелната дружина“ в Букурещ, да прекара зимата.

IV. В легиона за български офицери.

1867. Срещата на двете освободителни течения в Бялград. — И тъй, мъжете на горските подвизи, на хайдушките приключения, от върховете на Стара-Планина стигнали в Бялград и там срещнали мирните хора от „Благодетелната Дружина“ в Букурещ, които смятали, че с взаимни отстъпки и спогодби със сърбите и под покровителството на великата славянска държава Русия, ще се освободят българите и ще заживеят в едно югославянско царство. Преговорите на хората от Букурещ се придружавали от някои добри разпоредби на сръбското правителство. По съвета на граф Игнатиева сърбите отворили военна школа за южните славяни.

През август нея година в Бялград се свикал сѫбор от югославянски младежи, които обсѫждали и решавали, как да се постигне великата идея за *югославянска федерация* (сѫюз), в която да влизат като равноправни членове сѫрби, бѫлгари, хѫрвати и словинци. Бѫлгарите и част от сѫрбите трябвало да се освободят от турците, хѫрватите от маджари и словинците от австрийци. Голяма препирня се подигнала по вѫпроса: какво управление да има бѫдещата югославянска голяма дѫржава — монархия ли (с цар, крал) да бѫде, или *федеративна република*. Идеята за федеративна република се заемала от Швейцария и от *италиянските* републиканци, които тѫкмо през тези години достигали своето народно обединение и уреждали своето дѫржавно управление. Имената на италиянските революционери и неуморими борци за свободата, *Гарибалди* и *Мацини*, били в устата на всеки вѫодушевен младеж като символ на идеал и напредничавост.

В тоя сѫбор на югославянските младежи зел участие като представител на бѫлгарските младежи и нашия писател *Любен Каравелов*, едва що пристигнал от Москва. Бѫлгарски войводи се явили в хайдушкото си облекло и поздравили сѫбора. Поздрав на сѫбора изпратили и бѫлгарските хѫшове от Гюргево. Раковски не можал да отиде на тоя сѫбор, защото бил тежко болен [1]). Решенията на сѫбора били благоприятни за разбирането на южното славянство.

Докато се водели споровете и преговорите за сѫюзи, сѫрбите се готвели за война с Турция. Пограничните спречквания между турци и сѫрби почнали. Сѫрбия мобилизирала част от войската си. Вѫодушевлението било голямо. Бѫлгарите щели да се бият рамо до рамо с южните славяни. За подготовка на чиновници и офицери на нова Бѫлгария, много бѫлгари били приети в университета, в гимназиите и в военното училище в Бялград. Сѫрбското военно министерство отворило през септември специален военен курс за подготовка команден персонал за бѫлгарската войска. До 200 бѫлгарчета се записали и били приети в военната школа, дето се формирал тѫй наречения *„бѫлгарски легион“*, чиято подготовка е била вѫзложена на сѫрбски офицери. Курса имал за цел да подготви офицери и подофицери в идното народно вѫзстание. В тоя легион постѫпил и нашия знаменосец Васил Иванов, бившия дякон. В сѫщия легион постѫпил Ангел Кѫнчев от Трявна и Димитри Косовац (с неизвестно месторождение), познат сетне по името Димитѫр *Общи*. Ангел Кѫнчев бил с по-голямо образование, та го поставили в отделението за офицери, а Васил Иванов и Димитѫр Косовац, които имали слабо или никакво образование, ги турили в отделението за подофицери.

Започнало се преподаването в школата. Легионерите били разделени на роти (чети), имали

[1]) Щом Раковски узнал за злата сѫдба на четите, той паднал на легло и на 8 октомври починал.

теоретическо обучение и практически военни упражнения. Цялата бѫлгарска колония в Бялград често посещавала легионерите и се наслаждавала от военните упражнения. Праздничен ден легионерите добивали отпуск да се разходят из града. Те посещавали Любена Каравелова и другите бѫлгари, с които говорели за освобождението на Бѫлгария и водели препирни за управлението: монархическо ли да бѫде, или републиканско. Ангел Кѫнчев се изсочвал като начетен младеж и спорел с Каравелова по политически вѫпроси. Васил Иванов сѫс своя природен ум проумял, че републиканското управление е по-народно, та се привѫрзал всецяло кѫм тази идея, която не напуснал дори до бесилката. В тия разговори зреяла мисѫлта за обща организация на бѫлгарските бунтовници по образеца на италиянските.

Васил Иванов става Васил Левски. — Един праздничен ден бѫлгарската колония се сѫбрала на веселба. След обеда около града обикновено се започвали игрите: стреляне в цел, борба, хвѫрляне камѫне, тичане, катерене по дѫрвета, прескачане плетища и огради и т. н. В тия игри нашия карловец показал своето ненадминато изкуство. С подвижността на своите мисци, с бѫрзината на своите нозе, с ловкостта на своите рѫце Васил излязал пръв между другарите си. Тука в разговорите Васил разказал за скоковете на Караджата. И при един удивително висок и широк скок Васил прерипнал широкия окоп на старото турско укрепление. Тогава Любен Каравелов вѫзхитено извикал:

— Това е *левски скок!*

И дружината подела „Левски“, па нарекла бившия дякон — **Васил Левски**, тъй както Стефан добруджанеца бил наречен *Караджа* (сѫрна). Васил приел това прозвище и почнал да се подписва: Васил Левски.

И ние отсега нататък ще именуваме карловския дякон и апостол сѫс сѫщото име.

Бунтове в легиона. — Левски болен. — Докато легионерите усѫрдно се обучавали с надежда, че скоро ще настъпи война между Сѫрбия и Турция, та и те веднага да заминат за Бѫлгария, изеднаж сцената се менява. Княз Михаил се срещнал с унгарския министр граф Андраши, който му дал друг ум и други по-примамливи обещания. Руското покровителство над южното славянство било представено от австрийци и маджари, като опасно за свободата на самите славяни. Михаил отстъпил от своите убеждения, уволнил министра Гарашанина, поддържника на балканската федерация и идеята за югославянско царство била напусната. Бѫлгарските легионери вѫв военната школа изгубили всякаква надежда за близка война и вѫзстание, та се преизпълнили с гняв и негодувание. Те поискали да ги пуснат с оръжие да навлязат в Бѫлгария. Сръбското правителство ги поканило да потърпят още малко. Но имало буйни глави, които не искали да чакат. Правителството помолило Панайот Хитова, като влиятелен войвода, да иде и придума момчетата да не правят безчиние. Ала и това не

помогнало: бѫлгарите се оплаквали, че не им давали достатѫчно храна, не им плащали обещаното месечно вѫзнаграждение и най-сетне негодували, защо ги мамят, че уж щяло да има скоро война.

1868. — Минала зимата. Между легионерите имало няколко с лошо поведение, напивали се често и те правили най-големите скандали. Обаче имало и сръбски преподаватели в школата, които оскърбявали бѫлгарите, а един проповядвал, че додето на Балканския полуостров се говорело „помози Бог", до там било сѐ сръбска земя и сръбски език. Според сѫщия преподавател сръбската земя се простирала до река Янтра. Това много огорчило младите бѫлгарски патриоти и половината от тях напуснали школата през пролетта (март), па заминали за Влашко. Васил Левски през това време страдал от сериозна стомашна болест, та останал в школата.

След малко обаче в Сръбия станал преврат. Недоволната партия от управлението на Михаила Обреновича направила сѫзаклятие, та една нощ (през май) сѫзаклятници влизат в двореца му в ближното до Бялград предградие Топчи-Дере и го убиват. Вместо него за княз на Сръбия бил поставен Милан сѫщо от рода на Обренович. Започват се в Бялград арестувания. Любен Каравелов бил подозрян като участник в сѫзаклятието и противник на властниците, та избягал през Дунава. Но в Унгария по искане на сръбското правителство бил арестуван и хвърлен в Будапещенската тъмница, дето лежал 6 месеца.

Наместника на Михаила, Милан, както и новия му пръв министър (Кристич) се опитали пред великите сили да добият от Турция това, което искали сърбите. Наполеон III се намесил пред султана в Цариград и турците си изтеглили войската от сръбската територия. Освен това и турския гарнизон по-рано бил дигнат от Бялград. С това Сръбия донейде била удовлетворена, та сърбите съвсем се смирили. Войводите Хитов, Илю и Цеко били пенсионирани от сръбското правителство, за да ги има винаги под ръката си. Останалите бѫлгарски легионери в школата се вѫзбунтували наново, почнали да вилнеят по улиците, та всички били изпъдени от училището и от Сръбия. Голяма част отишли в Влашко. Ангел Кънчев отишел в Чехия да се учи, а Васил Левски поради болестта си останал в болницата. Едвам след една сполучлива операция в стомаха Васил Левски се отървал от смъртта, но бил много слаб, та не можел да предприеме нищо важно, нито някакво дълго пѫтуване. Той слушал със свито сърце, как Хаджи Димитър и Стефан Караджа събират, обучават и обличат белградските му другари за поход в Бѫлгария, ала той, любителя на Балкана, обожателя на народа си, заклетия враг на турската тиранска власт, бил принуден да остане в бездействие. Четата на Хаджя Димитра и Стефан Караджа състояща се от 128 добре въоръжени юнака, минала Дунава на 6 юни, но както е известно, тя не получила: Караджата бил пленен в битката при Севлиево и откаран в Русе, дето умрял

в тъмницата от раните си, а Хаджи Димитър славно загинал за свободата на България на върха Бузлуджа над Шипка.

Хаджи Димитър

Стефан Караджа

След оздравяването си Левски излязал от Бялград и тръгнал за България. Пристигнал в Зайчар, но не го пуснали през границата, та застоял няколко дни; срещнал се с българи и почнал да

развива идеи за освобождение на България, а зайчарчени, като българи, трябва да милеят за своето отечество. Сръбските власти не одобрили тази негова агитация, арестували го и го тикнали в затвора за няколко дни. От тая случка Левски намразил безвъзвратно сърбите. Когато го освободили, той заминал за Влашко, понеже пътя му за България не бил свободен.

ДЯЛ II.

Апостолство.

VII. Предкомитетни обиколки.

1868. — Защо народа не се дига? — Неспо-луката на Хаджи Димитра обезсѫрдчила в Влашко хората около *Бѫлгарския сѫзаклет комитет* под председателството на Иван Касабов, понеже с помощта на тоя комитет е била облечена и въоръжена четата. Настѫпило отчаяние, комитета престанал да се сѫбира и делото замряло. Появили се ред несѫгласия, от които изтекли взаимни обвинения и подозрения. Неуспеха насѫрдчил старата група около „Добродетелната дружина“ да засили позицията си, че с чети не се върши работа и че без чужда помощ Бѫлгария не може да се освободи.

Това положение заварил Васил Левски, когато през есента, освободен от Зайчерския затвор, пристигнал във Влашко. През това време Каравелов лежал още в Будапещенския затвор. Левски обиколил бѫлгарите и белградските си приятели из няколко града, срещнал се с Ив. Касабова, редактор на „Народност“, който олицетворявал във

Влашко революционната идея след смѫртта на Раковски. Групата на Касабова, наречена „млади“, не била силна, нито строго организирана, но все пак тя носела повече бунтовен характер в противовес на консерваторите— „старите“ около „Добродетелна дружина“. Левски влязал в Касабовата група сѫс своите идеи и своите схващания като деец и поискал да работи. Той бил вече 31-годишен мѫж, с напѫлно зрели сѫждения и определен мироглед. Той не бил от онези хора, които могат да стоят праздни и да чакат други да наредят работа за тях.

Левски се запитва, на какво се дължи неспо-луката на Хаджи Димитра? Защо народа не се дига или поне не подпомага четите? Този въпрос естествено си задавал всеки сѫзнателен патриот бѫлгарин във Влашко, ала Левски е бил в положение да даде най-правилен отговор. Между емигрантите бѫлгари в чужбина по-рано лекомислено се разпространявала мълвата, че народа вече не искал да тѫрпи турското иго, че той е готов да стане, но немало кой да го поведе. Всички възлагали надежда на Хаджи Димитра и Стефан Караджата, които сѫс своята популярност и с въоръжената си дружина могат да увлекат всички на въстание. Но какво излязло? Четата минава Дунава, води ред сражения с турците, а раята не мѫрда ни от село, ни от град. Нещо повече, изплашената от минали погроми рая се крие и отбягва четниците. А Левски знае причината на това.

Народът е убит телом и духом по турските чифлици и мандри, той е потиснат от черно тегло; не е подготвен ни да слуша, ни да мисли, ни да работи. Ето поле за благородна работа. Затова той решава да се прехвърли в България, да обиколи градове и села, за да буди духовете, особено да разбере, какво впечатление е направила на масата Хаджи Димитровата чета, за действията на която се носели из Влашките градове хиляди легенди.

Идеята за общонародна организация, чрез вътрешна проповед узрявала у Левски постепенно, и тя именно добивала за него двигателна сила. Тази идея Каравелов посеял между легионерите още в Бялград, ала никой не се проникнал от нея тъй, както Левски. Заслугата на Левски се състои в това, че той първи почва да служи на тази идея, първи поема върху си тежкия кръст да й бъде апостол и в нейно име да буди народа. Левски познавал добре българите и турците. За това той винаги действувал много опипом, предпазливо, мъдро и предвидливо. Надарен с неизчерпаема енергия, с необикновена подвижност и сръчност, той не се увлича в прибързани надежди и заключения. Наблюдателното му око не го излъгвало в работата, и ние го виждаме да пипа много внимателно и да крои много дълбокоумно,

Изходище. — Когато пристигнал в Турно-Магурели, Левски се запознал с *Данаил Попов*, родом от Плевен, търговец в Турно-Магурели. Другаря на Левски в легията Христо Иванов Големия, от с. Какрина (Севлиевско) бил приятел на Данаила Попов, та му представил бившия дякон като един от най-способните, най ревностните и безстрашни работници за освобождението на България, знаменосец на Хитовата чета, който по сръчност, по трезвеност, по безкористие надминава всички познати дейци.

По този начин търговеца Попов и знаменосеца Левски се сближили, станали верни и преданни до смърт приятели и сътрудници. Данаил Попов бил не богат търговец-бакалин и кръчмар, но бил разпален и искрен патриот. От своите средства той давал, колкото можал, за народното дяло, а когато парите му недостигали, той тръгвал между другите български търговци, та събирал доста крупни суми, които раздавал лично на народните хора за храна, за дрехи, за пътуване и за оръжие.

Тъй, Левски оценил Данаила Попов като извънредно потребен човек, който под бакало-кръчмарския си занаят и под покрива си в Турно-Магурели ще приема на подслон и ще подпомага народните работници, за да могат те по-лесно да сноват между Влашко и България. Той му доверил всецяло народното дяло, та Данаил станал *средище* на новините, *станция* на пощата от Турско за Влашко и обратно. Според това Турно-Магурели станал *изходен* и *входен* пункт на революционерите.

Срещу Турно-Магурели се намира Никопол, ала тоя град е бил с $^3/_4$ турско население и силна

турска стража в старовремско укрепление. Апостолът е минавал ноще или дене, според случаите и обстоятелствата, отбивал се у приятели и закрилници, но не се е застоявaля града, а веднага потъвал във вътрешността: Плевен—Ловеч. В Плевен Левски бил приеман от брата на Данаила, *Анастас поп Христов*, а в Ловеч — от поп *Лукана*. пак по препоръката на Данаила.

Града Ловеч, като централно място в Северна България, близо до Стара-Планина и *Троянския проход* за Карлово, бил избран от апостола за постоянно седалище или скривалище. Покрай местоположението Левски намерил в града добри съчувственици и съмрудници. верни приятели и укриватели в лицето на поп Лукана и неговото патриотическо семейство, а особено у дъщеря му *Велика* поп Луканова, по мъж *Хашнова*.

В началото на декември (6) 1868 г. Левски минал през Турно-Магурели, зел пари от българските търговци патриоти и преминал в България. Според писмата на същите търговци, Левски обиколил много градове из Северна и Южна България. Препоръчан бил на всекъде до познати лица, с които Левски се срещал, като търговец. Задачата на тая обиколка била да се опознае с някой родолюбци, да сее и засили всъде идеята за освобождение, да сближава в името на тая идея повече младежи, които, събирайки се на разговорки, непрекъснато да подхранват и поддържат борческо настроение. Тази нова струя на освободителна мисъл

Левски залягал да се промъква успоредно с засиленото църковно движение, подпомагано, крепено и ръководено от заможната класа, младите чорбаджии по градовете, от еснафите и духовниците, които от свое гледище и за успеха на борбата си с гърците, имали тактика да хвалят и величаят „славния“ султан Асиса, като „мъдър“ цар, а правителството като „правдолюбиво“, „честно“, „великодушно“, „бащинско“ и т. н. Левски в срещите си с търговци, еснафи, учители, свещеници, изтъквал, че освен църковни, народа има и политически копнежи за обща свобода, та насочвал подготовката му и за политическа борба.

През тази обиколка Левски не е основавал революционни комитети, защото едва ли е могъл да посвети в тайната по 2—3 души в един град, поради страха от турската власт, която била разтревожена от Х. Димитровата чета. Па и слабото съзнание на раята не са му давали благоприятни условия за това. В обиколката си минал през Карлово и стигнал до Пловдив, дето навестил стари другари от белградския легион (Д. Рашко и др.). Младежите навсякъде слушали апостола, зимали и чели донесените от него вестници (Дунавска Зора и съчин. на Раковски) пеели бунтовни песни, мечтаели за бунт и толкова . . .

1869. — Втора предкомитетска обиколка. — През месец февруари (24) Левски се завърнал от България в Турно-Магурели и оттам заминал за Букурещ да се срещне с Касабова. Тук

той изложил пред редактора на „Народност“ впечатленията си от Турско, а те били, че младежите въсприемат мисълта за въстание, обаче очакват да се яви отвън някаква по-голяма сила, отколкото четата на Хаджи Димитра. Мнозина из народа шушукали, че ще се явят войводите Панайот Хитов и Филип Тотю с хиляди въоръжени момци, та ще дигнат и поведат народа. В съгласие с това народно очакване Левски предлага своя план: да се свикват и записват колкото е възможно повече четници и съчувственици, да се достави оръжие, да се приготви прокламация към народа и да се изпрати известие до приятелите в Търново, Сливен, София, Карлово, Перущица и т. н. да бъдат готови за пролет. Прокламацията Касабов написал на български и турски език, и я напечатал в стотици екземпляри с подпис: „Привременото българско правителство“.

През март Левски и Касабов повикали с писма Хитова от Бялград и Филип Тотя от Одеса да дойдат в Влашко и да се турят на чело на новото народно движение. Но и двамата тия войводи не се отзовали на поканата. Очевидно било, че Хитов се намирал под влиянието на сръбското правителство, което въздържало българите от въстание. По-сетне Хитов пристигнал в Букурещ, пратен от сръбското правителство да придумва хъшовете да не повдигат никакво движение в България, защото Сърбия и Русия не щели да помогнат.

При тия обстоятелства Левски отново потеглил за Турция да продължи своята агитация. Той раз-

брал, че каквото има да става, то ще се прави с въътрешни хора, защото външните се намирит под разни чужди влияния.

Обикновено Левски е пътувал винаги тайно, като търговец, под име Васил Иванов, или под друго име, в пазвата с няколко паспорта и пътни билети. В тайните ъгли на дисагите му се таили прокламациите, които раздавал между познати от първата обиколка. В пътуването си апостола се обличал ту като калугер, ту като овчар, ту като турчин, ту като префинен гражданин, за да избегне съмненията и подозрителността на турските власти. Като стигнал Търново, Левски се научил, че другаря му от легията на Раковски (1862) в Бялград, калугера Матей Петров, се намирал в Преображенския монастир. Веднага отишел при него и двамата приятели от Бялград се прегърнали.

Отец Матей бил също един от безпокойните духове в онези немирни времена. Той бил от Ново-село (Търновско), останал на 10 години сирак, служил по хорски къщи, подстрижен послушник в Преображенския монастир. Увлечен от светогорски проповедници, пешком отишел в Света-Гора, дето престоял 12 години. А по-сетне, подаден на влечението си, пътувал чак до Божи гроб (Иерусалим), скитал из Русия, Влашко и Сърбия. Па и и кога се завърщал в България, не го свъртало на едно място, но пътувал безспирно от село на село и от град на град, за което получил прякора *Миткалото*. В празднични дни пред църквите прода-

вал разни цѫрковни книжки, житиета, молитвеници, песнопойки и др. Бил човек доста начетен, знаял много практически работи, лекувал с билки и дори се опитвал да построи мелница без двигателна водна сила. През 1862 г. се случил в Бялград, постѫпил в легията на Раковски, бил се срещу турския гарнизон и бил ранен на няколко места, Там се запознал с Василя — дякона от Карлово.

Левски поискал да използува неговото познанство сѫс селяните и гражданите, та го зел за сѫпѫтник по обиколката си. Матей Петров, наречен Преображенски, бил много подвижен, калугер, бѫбрив, свободолюбив, обожател на Раковски, ала идеята за свободата не била вѫздигната в неговата душа с такава сила и яснота, като у Левски. Матей Преображенски често сѫс своите книги в големите монастирски кожени дисаги разнасял и забранените сѫчинения на Раковски („Дунавски Лебед", „Горски пѫтник", „Няколко речи о Асеню Първому" и др.), които скришом продавал на някои развити или богати бѫлгари с поръка да ги прочетат, па да ги пазят от турско око, защото четците ще намерят, затвора, а може би и бесило. Матей говорел често за бунтовни работи, но поради това, че се носел ужасно нечисто и окѫсано, и поради несериозния му тон, народа го броил за лек човек — *миткало*, неотговорен за думите си. Двамата стари приятели и монаси, сега облечени пак по калугерски, според казванията на свидетели-сѫвременици, обиколили доста села из тѫрновско, Горня

и Долня Ореховица, Полекраище, Лясковец, Елена, Трявна, Дряново, Габрово; минали и в Тракия, дето обиколили: Казанлѫк, Ст.-Загора, Чирпан, Пловдив (през май), Перущица, Т.-Пазарджик, Карлово, Копривщица, Панагюрище, София и през Етрополе се завѫрнали в Ловеч. Отец Матей продавал своите книжки, а Левски се срещал с младежи, сѫс стари хора и чорбаджии, разнасял в. „Дунавска Зора", издаван от Д. Войников в Браила, подхвѫрлял им дума за освобождение, за вѫзстание, за орѫжие и раздавал напечатани прокламации[1]). Младежите, макар в ограничен брой, се увличали, вѫображението им се разигравало, обаче старите, опитните, патилите от турския ятаган, както и богаташите по интерес и за спокойствие, намирали, че плановете на Левски не могат да доведат добри сетнини, ако не дойдат на помощ вѫншни християнски дѫржави (Сѫрбия и Русия). Освен това, него време всички се вѫлнували от борбата с гѫрците, та нямали нуждното спокойствие и тѫрпение да се проникнат по-дѫлбоко от идеите на Левски. Старите приятели на всякѫде били отново обиходени и апостола останал зачуден, като видел, че почти никѫде привѫрженициte не са се увеличили. Дялото вѫобще се движело мудно. Това нещо е твѫрде обяснимо. Ние и днес виждаме, колко мѫчно проникват нови идеи в нашето общество, макар да не са свѫрзани с някаква опасност, ма-

[1]) Архив. на Найден Геров, т. I, стр. 296.

кар да нема неприятелска власт и макар училища, вестници, списания, сказки, сѫбрания и т. н. да идат в услуга. А какво е било него време — преди 55 години? Липсвали са и най-малките условия за духовен живот, за идейно обединение, а още повече за бунт срещу вековен зѫл господар. Младежите се задоволявали да отварят читалища, ала вѫзрастните нито имали навик да се сѫбират, нито смятали, че е полезно да дават пари за такива работи. Само отделни единици, по-сѫбудени, по-смели, шепнишком се уговаряли да се сѫбират в читалището, донасяли в пазвите си по някоя книжка, някой задграничен вестник, прочитали нещичко, поприказвали, настроявали се сѫс сладки надежди и тихо се разотивали, за да забравят на другия ден, залисани в дневната си работа, копнежите и вѫжделенията си.

Левски обикалял цяло лято, вѫзпламенил доста младежи и през есента се прибрал в Букурещ.

Случка с дрехата. — През тая си обиколка Левски насмалко щял да падне в ръцете на полицията. Благодарение обаче на своята пъргавост и сѫобразителност, той се отървал лесно.

Полицията в Карлово́ винаги стояла на щрек, защото тя знаяла, че Васил Иванов Гинин, разкалугерения дякон, чието име гърмяло от уста в уста, е немирен човек, и че той ходи с хайдутите в Балкана. Скитанието на Панайота Хитов и Филип Тотю с момчетата през 1867 г. навлизането на

Хаджи Димитра през 1868 г., разните известия за комитети из Влашко — всичко това дъ́ржало будно вниманието на турската власт.

През юлия 1869 г. В. Левски, като разнасял прокламации из Тракия, отбивал се няколко пъ́ти в Карлово, да се види с майка, роднини и приятели.

Един ден Левски се тъ́кмял да замине по работата си. Коня му бил в Сопот. Негов другар трябвало да го изведе в края на градеца, дето щял да го поеме Левски. Затова апостола излязъ́л около Сопот по пъ́тя къ́м Карлово и се спрял да чака довеждането на коня. В тая минута той съ́гледал, че по пъ́тя идат няколко души. Левски не искал да ся среща с тях, та се отбил на страна и седнал гъ́рбом къ́м пъ́тниците, наметнат с дъ́лга дреха. Един измежду последните, именно Иван Цочев, се затекъ́л къ́м Левски, хванал дрехата с вековете: „дръ́жте крадеца! Тая дреха е моя". Цочев силно стиснал дрехата. Левски, да избегне всяка подъ́лга разправа на пъ́тя, пуснал дрехата, оставил я в ръцете на Цочева, а той изчезнал из царевицата с пъргавината на сърна[1]). Иван Цочев побъ́ржал да занесе веднага дрехата на полицията и да я предаде на турците. В дрехата били намерени

[1]) Дрехата, горня и подшита с кожи, наистина била на Иван Цочев, който макар че бил чорбаджийски син, залагал я срещу пари да живее весело. Другарите на Цочева опипали дретата и я предали на Левски, понеже той се нуждаял от такава в пътуването си.

два восъчни печати, три пътни билети, два паспорта и няколко прокламации. В единия пътен билет фигурирало името *Васил Иванов*, във втория: Иван Фетваджиев, а в третия — *Кара-Мустафа* Полицията арестувала Фетфаджиева в Калофер и го закарала в Карлово; тя веднага се спуснала и обсадила къщата на Гина Кунчева, дирила на всякъде, но нищо не открила. Майката на апостола била подбрана като укривателка на сина си и затворена в къщата на свещеника (турския закон не позволява жени да се затварят в общия затвор). Левски избягал във Войнягово, сетне се завърнал, потайвал се в скривалището на женския монастир, отдето подир няколко дни, той вързеднал коня си и ведно с потерата заминал за Пловдив.

Този случай е описан художествено от Ив. Вазов, както следва (годината 1870 е погрешена у Вазова):

„От Пловдив нарочно бе изпратен Кър-сердар, страшния полски вардач, Хаджи Исмаил ага с 35 конни войници, да разтършува цялото Карлово и околните селища, но да доведе жив или донесе мъртав Левски. Всички пътища, ханове и пътеки бяха завардени. Ала след всички претърсвания и затвори на невинни хора и многобройни насилия, Исмаил ага се отчая, че ще хване царския душманин, та си тръгна с празни ръце обратно за Пловдив. На сред пътя потерата бе срещната от карловския търговец Грозев, който от Пловдив си отивал в Карлово. Исмаил ага се познавал с Грозева, спрял го, запушили по една цигара, раз-

менили няколко думи, пожелал му добър път и отминал с конницата си.

На 50 крачки подир потерата Грозев срещнал някакъв си конник, българин, облечен с потури, с фес, държащ чадър над главата си. Грозев без да подозира нещо, спокойно отминал пътника дори не го погледнал в очите. Но той чул глас:

— Бай Грозев, на добър час! Грозев бил приятел и съчувственик на Левски. Той се извърнал, втренчил се в пътника. Що да види? — Васил Левски! Тръпки го побиват по гърба.

— А бе какво правиш? Бивали да се излагаш толкова? Ами че ей сега ще те арестуват.

— Не се безпокой; сега пътя е най-чист. Никой нема да се усъмни в мене. Всеки мисли, че Левски се крие в миша дупка.

И Левски набързо разправи на Грозева, що е вършила страшната потеря в Карлово.

— Щом потегли Исмаил ага с хората си и аз тръгнах с него, както виждаш. Ако пътувах сам, всеки стражар по пътя щеше да ме спира и разпитва. Сега съм спокоен.

— Нима ще влезеш в Пловдив с потерата? запитал безпокойно Грозев.

— Непременно; дори ще се смеся с конницата. Сбогом, че дружината заминава, усмихнато рекал Левски, подал ръка и бутнал коня.

След няколко минути Грозев, като се изкачил на височинката, се обърнал и видел, че при село Чукурлии турците отседнали и развеждали конете

си. Между тях и един българин със свит в ръка чадър развожда своя".

Поради хванатия пътен билет Ив. Фетваджиев бил закаран от Карлово в Пловдив и тикнат в затвора. Роднини и приятели на затворения с пари в ръце хукнали по паши и властници да освободят Фетваджиева. Една сутрина рано повикали затворника на решетката да се покаже, защото някои приятели искали да го видят. Той станал от стаята и отишел на дървената рашетчена врата. Гледа: пред вратата се мъдри Левски и другаря му Иван Мархолев, дошли да надгледат затворения, да го утешат и успокоят. Те му дали симид и грозде, па си заминали. Левски бил облечен в хубави европейски дрехи, с чиста бяла яка — същи търговец от Куршумли хан[1]).

VIII. Съставяне на български Централен Революционен Комитет в Букурещ.

1869. — Среща на Каравелов и Левски в Букурещ. — Каравелов, след като бил освободен от Будапещенския затвор (4 януари), завърнал се в Бялград, но не му било вече възможно да работи там, та се преместил в Букурещ през май (1869 г.). Тука той бил поканен от русофилите българи около „Добродетелната Дружина" за редактор на в. *Отечество*, в борбата му с в. „*Народност*", редак.

[1]) Н. Начев. Сборниче В. Левски, издадено в Карлово през 1903 г.

тиран от Касабов. Каравелов отначало приел поканата, съставил и програмата на вестника, ала като се запознал отблизо с мислите и плановете на тия българи, не се съгласил да работи с тях, защото те препоръчвали да се съгласува българското народно дяло с политиката на Русия, а той клонял към самостоятелна тактика и към революция.

Каравелов заварил народното дяло в Ромъния разстроено. От по-раншния „Съзаклет комитет" на Касабова имало само остатъци. А през юлия в. „Народност" спрял да излиза и със това комитета вече съвършенно загинал.

На Каравелова се наложило да замести Касабова, който се смятал за наследник на силния и влиятелния между войводите Раковски. Той трябвало да положи ново начало и нови похвати за борба. Теоретически добре подготвен, знаещ революциите и възстанията у другите народи, Каравелов се зает много сериозно с новата си длъжност. Той проучил основно плановете на Раковски, разкритикувал системата за изпращане хайдушки чети из България и намерил, че този начин за борба нема да докара добри сетнини. Войводите и четниците гинели без да достигнат някаква съществена полза. Нещо повече. Понеже турските потери измъчвали немилостиво раята и опожарявали селата, през които четите се провирали, самото население почнало да се отнася враждебно към четниците, а понякъде невежи, страхливи и безхарактерни или туркофили или гръкомани българи ги издавали на турците.

В началото на септември Левски пристигнал от България и донесъл нерадостното известие, че народната подготовка е слаба. Първенците били погълнати от църковния въпрос, еснафите още не били организирани, а селата спят. Прочее, какво трябвало да се прави? Каравелов погледнал широко на работата и решил да преустрои съвършенно освободителното дяло, както по близките му цели, така и по тактика. След дълги преговори и мъки Каравелов напечетал на 5 ноември първия брой на своя вестник „*Свобода*". Това ободрило младежите. Програмата на новия водач била изложена. Към Каравелова се присъединили Д. Ценович, Кирияк Цанков, Кършовски и други български младежи, прокудени от турците из България.

Каравелов съставил обширен план за подготовка на целия български народ, който първо трябва да съзнае, че свободата е благо, и второ да усвои начина и средствата, с които ще се поведе успешно борбата. Съвещанията и обсъжданията траяли дълго. Най-сетне през декември (1869 г.) Каравелов, Левски и другарите им съставили **Български централен революционен комитет.** Главните задачи на комитета били начертани и приети. Новите дейци усвояват убеждението, че *българите не трябва да чакат от чужбина, а сами трябва да извоюват свободата си,* защото който им помогне, ще стори това в ущърб на националните интереси на целокупния български народ. В комитета бил избран и Панайот Хитов. Каравелов го поканил да дойде

в Букурещ и си заеме мястото, но честолюбивия войвода отказвал.

Първата задача на Комитета била да основе във всички български земи местни или частни революционни комитети, които си поставят за цел:

1) Да посветят в освободителното дяло всички младежи, способни да носят оръжие.

2) Да свържат комитетите в една мощна организация, чиито работници ще бъдат подготвени телом и духом за великата борба.

3) Да съберат средства за оръжие, което трябва да се достави от странство.

Каравелов станал председател на Б. Ц. Р. Комитет в Букурещ, отдето започнал да ръководи дялото във всичките му разклонения с тайни наставления, а общи насърдчения и вдъхновения той давал чрез вестник „Свобода".

Изпълнителния дял се възложил на опитния в пътуването из Турция беззаветно предани, безкористен и неуморим родолюбец Васил Левски, който като участник в Хитовата чета, па и от двете си обиколки из България се убедил, че народа се нуждае от обширна организация и сериозна подготовка.

Характеристика на Левски и Каравелов— И тъй, подир Раковски двата главни стълба на българското освободително дяло стават Каравелов и Левски. Каравелов бил човек на ума, на науката, на перото, на идеите, на високите схващания, а Лезски на практическите работи, на опита, личния

труд свързан с безброй опасности, и на успеха. Тия двамата дейци, са връстници по години, сродни по беззаведното си родолюбие, съседи по месторождение (Карлово и Копривщица), близки по отхрана и омраза към тиранията, в каквато форма и да се явява тя. Но те се различавали по много неща. Каравелов бил сприхав, нервен, обиждал, мързел, често се отчайвал, бил безогледен критикар, дори злоязичен хулник, когато Левски бил постоянен, тих умерен, мил, духовит събеседник, омайващ певец, безстрашен пътник, който можел да изненада всекиго с внезапната си поява, и да разпръсне съмненията на песимиста. Те се различавали още и по това, че Каравелов клонял и твърдо вярвал в Югославия, в сръбско-българското побратимство, когато Левски, след Зайчерския затвор, вече бил разочарован и вярвал в успеха на една *българска демократическа република*.

IX. Първа комитетска обиколка на Левски.

Първия успех. — Щом се основал Б. Ц. Р. Комитет, лекоходния, съобщителния Левски се разтичал до Плоещ, Турно-Магурели, Гюргево, Браила, та от приятели и познати сглобил частни революционни комитети, които подчинил на Централния. Безподобен агитатор, разпален патриот, безкористен мъж, искрена и жизнерадостна душа, ето силата на Левски. За това той имал успех. От послушник на светогорския изповедник Хаджи Василя, от дякона-служител и певец в църквата, за какъвто го

готвел вуйка му, от просител на милостиня по селата, се родил нов човек — апостол, с ново призвание — организатор. Не напразно той бил съблякъл расото и се отказал от своите лични интереси. Сега твърдо и сериозно поел кръста на велик будител за спасението не на своята душа, а да даде светъл лъч и свобода на цял народ. Той постъпил в друга църква, широка, необятна, препълнена с милиони погрознели мъченици; прошарена с долини, полета и равнини; и запял друга песен — песен не за молитва, за смирение и търпение, а песен на събуждане, самосъзнание, бодрост и освобождение. Трябвало да се организира един *земледелчески* и *пастирски* народа за обща борба. Това било колосална и мъчна работа, не по силите на обикновен човек. Дялото зависело от майстора си. И апостола проявил качества, каквито може да има само един благороден гений на революцията. Дотогава България говорела чрез устата на външни дейци (емигранти). Сега тя трябвало да заговори от вътре, с истинския и мощния глас на народа си. Неволни беглеци, прокудени синове в чужбина имало много, ала трябвало да се подигне съзнанието и гласа на народа отвътре, защото само в народните недра се съдържа силата, необходима за общо действие.

Първия революционен комитет в България. — В края на 1869 г. Левски свил в дисагите излезлите няколко броя от в. „Свобода“ и други потребни книжа, минал през Турно Магурели и се озовал в Плевен, дето се срещтал с Анастаса поп

Христов. Придружен от него, Левски стига в Ловеч, слиза в кѫщата на стария приятел Поп Лукана. Свикало се в кѫщата на Ивана Драсаов сѫбрание, на което Левски обяснил, че в Букурещ се образувал формално Централен Рев. Комитет и че по негово решение трябва да се основат в самата Бѫлгария комитети, които да подготвят системно и бе́зспирно народа за вѫзстание. Идеята се вѫзприела, ала все пак недоверчивите ловченци изпратили двама души (Иван Драсков и Марин поп Луканов) да прескочат до Турно-Магурели и да се научат на здраво, как стои работата.

1870 г. — След 15 дни (началото на 1870 г.) пратениците се завѫрнали. Свикали ново сѫбрание и тогава вече образуват *пѫрвия местен революционен комитет в Бѫлгария*. Според това и Ловеч станал *центѫр на вѫтрешната организация*.

След няколко дни Левски, придружен от Сава Младенов от Червен Бряг, посветен в дялото, свидетел за образуването на ловченския комитет, заминава за Тетевен, дето основава втория местен революционен комитет. Левски обиколил още Гложене. Тук го посреща неговия другар от Бялград Васил Йонков, който му става най-верен придружник и телопазач. От Гложене Левски обиколил Абланица, Видраре, Етрополе и Вратца. Основал комитети и сѫбрал пари за оръжие. Като се завѫрнал в Ловеч, комитета се сѫбрал, та Левски този пѫт можал пред повече хора обширно да изложи своите вѫзгледи и планове за борбата, за *братството между*

народите и за бъдещето управление на свободна Бѫлгария. Тези идеи и вѫзгледи са изложени в едно негово писмо, и ние по-нататък ще ги сѫобщим на читателите.

От Ловеч Левски заминал за Тѫрновския окрѫг. Тука той, било сѫс сѫдействието на отца Матея Преображенски, било с онова на Христо Иванов книговезеца, обиколил всички градове и по-големите села. Навсякъде се мѫчил да свиква младежите, с които по-рано приказвал по народното дяло, и ги подканял да образуват комитети. Христо Иванов образувал комитет в Тѫрново по рано и посрещнал Левски, та двамата обиколили Горне-Ореховица, Лясковец, Поликраище; Левски обиколил отново Елена, Трявна, Дряново, Севлиево, Габрово, Шипка. А оттам Стара-Загора, Чирпан, Пловдив, Т.-Пазарджик, София, Кюстендил, Дупница, Самоков, Карлово, Сопот. На всякъде, с малки изключения апостола образувал от посветените в дялото хора местни революционни комитети, макар с твърде малък брой членове.

През февруари 1870 г., както е известно, се издал султански ферман, с който се учреждавала *бѫлгарската екзархия*. Тази народна сполука подигнала доста високо патриотическия дух на бѫлгарите. Чорбаджиите, стареите, духовенството из Бѫлгария ликували за победата над фенерската патриаршия. Това повдигнато настроение доста улеснявало задачата и на Левски, който можал да използува младежите и за друга победа още по-

важна, още по-голяма, каквато е добиването на политическата свобода, като доказвал, че без такава свобода. църковната свобода е нищо, защото народа можал да има своя църква, но сѐ пак ще робува на турчина, ще търпи унижение, ще яде бой, ще дава своето благо на агарянина и ще носи бремето на товарно животно без права и без лично достоинство.

Левски при чорбаджиите. — Присъствието на Левски почти във всички места, през които бил минавал и по-рано, правило името му популярно. Момците се стичали да видят чудния апостол и да чуят от устата му насърдчение за добиване на златната свобода. Освен с идеите си, апостола печелил симпатии с чудното пение на народни юнашки песни. Левски ставал от месец на месец все по-смел. Той почнал да посещава под формата уж на търговец и ония чорбаджии и първенци, които не вярвали в освобождението на народа, били приятели с турските големци и с гняв отхвърляли всяка мисъл за бунт. Левски без боязън се явявал при тях, в дома или магазина, приказвал уж по търговия, токо обръщал думата за народни работи и най-сетне откривал, по каква работа ходи. Чорбаджиите замръзвали на местото си от страх и уплаха, но Левски скоро ги ободрявал с умните си разкази. Не всички чорбаджии били родолюбци; ала нито един не хванал Левски за пеша да го предаде на турците. Левски им обяснявал, че от тях не иска да тръгнат с пушка на рамо, та това

не е и тяхна работа. Има юнаци за пушката и сабята. Те обаче, като български, са длъжни да не пречат, но да помагат с пари. Повечето от чорбаджиите не отказвали, давали по някоя и друга лира, но казвали на апостола, че тази работа е мъчна, опасна, невъзможна и че повече той да не се явява при тях, защото турците ще ги угадят и ще ги избесят.

Това поведение на чорбаджиите е твърде обяснимо. Те били представители на народа пред турската власт и поръчители за мира и тишината в своите общини. Откак В. Порта реформирала администрацията и правосъдието, много чорбаджии получили високи длъжности: помощници на управителите и околийските началници, членове в окръжните, околийските и градските съвети, членове в съдилищата и т. н. Естествено, това им положение било твърде изгодно: събирали се с властниците турци, приказвали, приятелили се, ползували се с чест, почет, уважение и улеснения да печелят пари, а някои безнаказано да обират своите сънародници-раята.

В мозъка на такива хора мисъл за бунт, за война, за свобода на раята твърде мъчно прониквала. Но и когато поневоля бивали принудени да слушат подобни неприятни мисли, те, пренебрегвайки силите на младите, не вярвали в сполука. — „Момчешка работа“, „детинска работа“,—думали те,

и махвали ръка[1]). По тая причина чорбаджиите винаги стояли на страна, а някои от простота и прекален страх, хокали Левски и младите с най-непристойни думи, че размирявали раята и предизвикали турското отмъщение.

Левски при Найден Геров в Пловдив. — В обиколката си Левски често се отбивал в Пловдив и на два пъти посещавал *Найден Геров* в качеството му на руски консул. Апостола не се поколебал да изложи пред руския представител своя план и своите схващания относно въстанието, което трябва да се подготви и развие в България за добиване на политическа свобода. Знаем, че мнението на Букурещкия Револ. Комитет е било: българите да се надяват на своите сили, а не на чуждите държави. Сметката на Раковски, какво българското население е много повече от турското и че ако то се дигне изцяло, турската военна и административна власт не ще могат да се удържат, се зимала от Левски за силен довод, че дялото ще сполучи. Найден Геров, макар руски чиновник, но българин от Копривщица, не е могъл да бъде против освобождението на България, ала той обръщал внимание на това, че наистина българския народ е по-многоброен от турския, но той

[1]) Чорбаджийските синове често бивали последователе на Левски. Те искали от бащите си пари уж за народното дяло, но и често прахосвали суми за веселби, а това не се харесвало за скъперниците бащи.

е пропит с робски страх, непросветен е, лишен е от нуждното съзнание и е съвършено без оръжие. Да се не гледа, че въстанието на сърбите сполучило. Там (в Сърбия) немало гърци и гъсто турско население, земята е повечето планинска, без пътища и проходи, та била годна за партизанска война, а във време на въстанието сърбите действували с държавните пушки, които белградския паша раздал на народа за защита от кърджалии, еничери и даалии. И най-сетне пак без Русия сърбите не могли да принудят В. Порта да признае тяхната автономия. И Гърция не можала без Русия да се освободи, макар въстанието да траяло 8 години. „Русия сега не е готова да ни помогне. За това не правете шум. Пиши на приятелите си из България и във Влашко да мируват, защото башибозуците са готови да опустошат страната. Нека България заякне със своя самостоятелна църква, с училища и книги, па по-сетне до-ще ред и за политическа свобода".

Тези съвети не спрели Левски от апостолската му проповед, защото идеите му за свобода били много по-силни, отколкото страха и посочваните опасности. При все това те имали върху апостола предпазително влияние да не бърза с неподготвения народ, защото могат да се докарат непоправими нещастия.

Левски в Цариград. — В средата на XIX столетие Цариград вече станал важен център на българщината в Турско. Тука се преселвали от всички

краища на бѫлгарските земи тѫрговци, градинари, занаятчии, предприемачи около войската и правителствените учреждения, учители, вестникари, духовници. Колонията била силна, осланяйки се на еснафите, които в султанската столица се ползували с известни привилегии, като необходими на дѫржавата органи. Местността *Бал-Капан-хан* гѫмжала от бѫлгари. Повечето живеели в ханищата като особена община. В средата на тия бѫлгари работили Неофит Бозвели и Иларион Макариополски, като духовници, за извоюване цѫрковна свобода. В сѫщата среда започнал политическата си дейност Раковски. Цѫрковната борба, като по-безопасна, се развивала и разширявала все повече и повече, когато политическите копнежи на по-младите и по-буйните бѫлгари бивали задушавани още в самия си зародиш, като непозволени и немислими. Цѫрковните борци се организирали явно: имали си комисии и настоятелства, сдобили се сѫс своя цѫрква и свое училище, принудили Портата да признае бѫлгарската народност за отделна от гръцката, извоювали правото да издават вестници и списания, да имат печатници и т. н. И най-насетне, както казахме, сполучили да изтръгнат от султана ферман за бѫлгарска екзархия, сир. за самостоятелна бѫлгарска цѫрква. Под знамето на тая цѫрква се очертали в ново време *границите на бѫлгарското племе* в Мизия, Тракия и Македония. Тѫй се родила идеята в ново време за целокупен бѫлгарски народ.

Това било едното течение на бѫлгарското вѫзраждане.

Другото, чисто политическо течение, не можало да вирее в Цариград, пред носа на турското правителство; затова било пренесено в чужбина. Ала и в Цариград, макар и при най-неблагоприятни условия, мисѫлта за политическа свобода, особено след освобождението на Гѫрция, се промѫквала в по-буйните младежи. В едно или друго време, по-голяма или по-малка група бѫлгари не преставала да се вѫодушевлява от политически идеали. Още от времето на Раковски в Цариград младите бѫлгари се сѫбирали скришно на разговори, за политически новини; чели задграничните революционни вестници, излизали на разходка по околностите и пеели хайдушки и бунтовни песни, сѫчинени от Раковски и Добри Чинтулов. Това бунтовно настроение особено проникнало и царело между бѫлгарите ученици вѫв френските лицеи, в медицинската школа, между младите тѫрговци, учители, писатели и други среди от по-младите издънки на бѫлгарската колония.

По примера на гѫрците и някои бѫлгарски младежи образували „приятелска дружина“, която поддѫржала и се унисала в политически копнежи, а новините от чужди (френски, английски, американски) и бѫлгарски задгранични вестници се поглѫщали с вѫзхищение. Кѫм 1860 година приятелската дружина била сѫставена от 8 души (Костаки Славчович от Одрин, Стефан Илич от Т.-Пазарджик,

Иван Найденов от Казанлжк, Иосиф Дайнелов от Русе, Иванчо Х. Петров от Котел, Стоил Попов и Стоян Буйнов от Калофер и Стефан Гидиков от Сливен. Кжм тях по-кжсно се присъединил Д-р Хр. Стамболски от Казанлжк. Дружината била известна на Илариона Макариополски, Г. Кржстевич и Петко Р. Славейков. От тия бжлгари сетне Стоил Попов бил се преместил в Русе, дето Мидхат паша, валията на Дунавския вилает, го назначил за редактор на в. „Дунав", издаван на турски и на бжлгарски език.

В качество на тжрговец Левски се явява с препоржчано писмо до Стефана Илича в Цариград[1]). Илич го приема и веднага му намира безопасно място, па свиква приятелската дружина. Д-р Стамболски ето как описва посещението на дякона Левски: „Стефан Илич вжведе в кантората си един никому непознат млад момжк, среден ржст, синйок, с оскждни тжнки руси мустаки, с рядка малка брада. Илич препоржча гостенина с думите „Васил Левски" и веднага накратко разказа подвизите на апостола, като добави, че сам той ще каже няколко думи и ще излезе, защото бжрза, — чака го другар някжде.

Левски зел думата и рекжл: господа, надявам се да сте посветени вжв всичките подробности на предприетото от нас свято дело. Научих се, че от години вие сжчувствувате на всички, които работят за освобождението на Бжлгария, имате дори и

[1]) Духовна култура, Соф. 1920, год. I кн. 3 и 4.

оцелели живи страдалци, като Стоян Буйнов сега в Анадол и Стоил Попов сега в Русе. Като видяхме, какво с чети няма да се свжрши работата, сжстави се централен революционен комитет от патриоти бжлгари, емигранти в Букурещ. Той натовари мене да сдуша известни бжлгари, за да образуват местни революционни комитети в разни центрове из Бжлгария. Дошел сжм да поканя и вас да сжставите тука един комитет, на който сждействието ще бжде много ценно за сполука на делото ни". След това Левски добавил, че на Цариградския комитет по-нататжк ще бжде вжзложена много важна работа . . . Сжбранието изслушало апостола и уж изказало готовност да образува комитет. Левски бжрзал, пратил на Илича да раздаде няколко броя от „Свобода", поржчал всичко да се пази в най-строга тайна и побжрзал да замине. Сжбраните, след излизането на Левски, почнали да размишляват вжрху направеното предложение, мждрували, кроили, решавали и най-сетне намерили, че работата е опасна, та се разотишли без да образуват комитет.

От Цариград Левски заминал за Одрин, Свиленград, Хасково, Пловдив, Карлово, Ловеч, Плевен, Никопол. В последния град получил вести и други книжа, та се вжрнал пак в Ловеч. Обиколил Сливен и кжм септември се завжрнал вжв Влашко.

Работата на Левски през лятото 1870 год. се оценявала от приятелите му в Турно-Магурели като

сериозна и твърда. Турно-Магурелския търговец Данаил Попов, който знаял всичко, щото става по делото, писал на Панайот Хитова в Бялград следнето: „Димитър Общи ми каза тук, че вие сте разпитвали сръбското правителство, каква политика то ще държи срещу нас и дали ще ни улесни за пренасяне и преминуване през държавата му без препятствие. Ето какво има да ти кажем ние от тук, и то не от наша страна, а от страната на отсрещните ни общи дейци; знайте, че нашенците отсреща са захванали работата да я вършат *сериозно, коренно*, т. е. започнали са да организуват и да сключват народа върху общата ни работа; работят, до колкото познавам, защото тука, във Влашко, никой друг не я познава, освен аз, защото никому вече не откриват нищо, каквото там работят, освен на мене в Турно. Нашите отсреща не дават да се говори с никакво правителство, докато добре не се организуват... А пък вие, ако сте с чисто народно чувство, трябва за общо добро да се сгобразите с техните наредби..."

X. Устройство на комитетското дяло в България.

1871.—Нужда от вътрешна централна управа. — Апостолската дейност на Левски през 1870 г. му подказала, че народното дяло не ще успява както той си кроял, при далечна управа и при това нестегнат централен комитет в Букурещ. И наистина някои от букурещките членове на комитета през цялата година обичали да правят повече политика

с чуждите държави, отколкото да проявят някаква организационна дейност. Освен частните комитети, които още Левски основал из Влашко и подчинил на Ц. Комитет, друго нищо не било направено в останалите градове. Някои членове на Комитета били залисани със свои работи, па се появили разногласия между тях: едни мразели хората, които държали със Сърбия, други — онези, които държали с Русия, трети — които държали с Влашко и т. н. Разделени на разни мнения и партии, те не могли да сгбират средства за оръжие и другите нужди на народното дяло. Едничък Каравелов издавал „Свобода", бичувал народните врагове и възбуждал духовете. Това незадоволявало Левски и неговите другари, които работили в България, та те били принудени да си наредят вътре в България свой Централен Революционен Комитет, в чиито ръце трябвало да се съсредоточи вътрешна работа по освободителното дяло. С тази постъпка вътрешните не целели да убият Букурещкия Комитет, но се стремели да направят революционния механизъм по-дееспособен.

Ангел Кънчев при Левски. — През 1870 г. се завърнал Ангел Кънчев от Чехия (гр. Табор), дето свършил земледелческото училище. Той стигнал в Русе и там бил условен за учител в образцовия чифлик. Ала скоро, увлечен от патриотически пориви, напуснал учителската служба и заминал в Букурещ при Каравелова. Оттам Кънчев се връща в България и отива в Ловеч, дето се срещ-

нал с Левски и изказал готовност да работи за организиране на комитетското дяло в Бѫлгария. Това и станало в края на 1870 г. Кѫнчев бил приет от Левски за *помощник*, като военен сѫветник, понеже бил свѫршил в Бялград легиона с чин запасен офицер. Тѫй двамата мѫже се заемат сериозно за работа. Левски имал опитността, смелостта и тѫнкото познанство душата на турската полиция. Ангел Кѫнчев донесѫл от Чехия по-големи теоретически познания по историята на националните движения в Европа. Той засилил и мисѫлта да се сѫздаде ясност и стегнатост в организацията. За това трябвало да се сѫздадат наредби с означение длѫжността на всеки работник. До туй време Левски се рѫководел от „Закона за горските чети“ на Раковски, но тоя закон не бил пѫлен.

И тѫй, двамата дейци поискали да се преустрои комитетското дяло в Бѫлгария. Това те извѫршили в края на 1870 г.

Вѫтрешен Ц. Р. Комитет. — Новата 1871 г. се започва с нова наредба. Нареден бил Централен Революционен Комитет вѫтре в Бѫлгария. Рѫководните му хора сѫставили „Привременно правителство [1]). Седалището на правителството не било определено; то се намирало там, дето били Левски и Кѫнчев. При все това града *Ловеч* бил тайна, но постоянна столица на членовете от Привременното Правителство. В града стояли Ив. Драсов, поп Кръстю и Марин Луканов, които разправяли делата в отсѫтствието на Левски.

На Ц. Р. Комитет и Привременното правителство били подчинени местните комитети в Бѫлгария.

Сѫставен бил *проектоустав* за цялата организация и програма за работа. Поръчан бил чрез Д. Попова вѫв Влашко печат, който по изричното желание на Левски трябвало да бѫде валчест, в средата с левче, из устата на което излизат думите: „смѫрт или република“, около левчето надпис „Привременно правителство“. Заедно с печата били заръчани да се напечатат в Каравеловата печатница разписки (квитанции) за даване срещу сумите, които апостолите получават от народа. Това целело уреждането на правилно сметководство, защото Левски знаял недоверието на бѫлгарите кѫм ония, които сѫбират общи пари, па и сам настоявал да се дръжи точна сметка, за да се види, че нито една народна пара не се губи за празни работи. Заедно с това се уредила правилна тайна комитетска поща, *лозинка и парола* [1]).

[1]) Левски, Кѫнчев, Ив. Драсов, Марин поп Луканов, Д. Пѫшков, поп Кръстю.

[1]) Всяка тайна организация има два главни условни белези, по които членовете ѝ се познават и се споразумяват, без другите да разбират това. Те са: л о з и н к а (шифър) и п а р о л а.

Всички членове, посветени в тайната на организацията, се именуват с думата „наши“, а останалите „чужди“.

Л о з и н к а т а е дебела мукавяна хартия, дълга около 15 сант. и широка 10 см., прорязана в десет реда се малки

За заблуда на турската полиция и предпазване лицата, до които се изпращат тайните писма, апостолите и сѫмишлениците влагали писмата в два плика: вѫрху горния плик надписвали адреса на

правилни четверожгълничета. В пѫрвото четвѫрожгълниче стои буквата Б, в средното — Р, а в най-крайното — К., сир. Б. Р. К. (Бѫлгарски Революционен Комитет). Тия три букви сѫставят ключ на писмото.

Писмописеца слага лозинката вѫрху хартия, на която желае да напише писмото, поставя Б. в началото, Р. в средата и К. в края. След това написва в квадратчетата онова, което иска да сѫобщи някому. Подир снема картона и допълва празните места с такива срички, че да се добие сѫдѫржанието на тѫрговско или домашно писмо.

Получителя на писмото изважда лозинката, с каквато той е снабден от по-рано, полага я вѫрху писмото така, че буквите Б. Р. К. да паднат на местото си и прочита онова, което трябва да знае.

Паролата е онази условна дума или оня условен знак, по който дейците от едно тайно сдружение се познават, или постовете вѫв време на война разпознават „нашите“ от „чуждите“. Паролата на Левски била две букви: Д. и Р. Когато той искал да изпита някое лице, дали то е посветено в народното дяло, дали е „наш“, изричал: Добро, Ржци (Д. Р. изговарени по старобѫлгарски). Лицето, ако знае работата, казва: „Да живее Републиката“ (Д. Р.). Левски усмихнато отговаря; „да живее“ — и двамата си подават братска ржка, като сѫтрудници и другари за едно и сѫщо свято дяло.

някой турчин или чорбаджия, а вѫрху втория плик се написало истинското име на лицето, до което се адресирало писмото. Ала и това не било винаги безопасно, та плика се надписал на турски адрес и писача на писмото се подписвал с турско име, обаче пощенеца знаял, кому да отнесе писмото[2]). Имената на градовете били сѫщо преименувани с имена на турци. Тайна табличка била изпратена навсякѫде до комитетите, та народните работници да знаят, кое турско име какво означава.

„Хвѫркати листове“ за сѫбиране на пари. — Левски в пѫтуването си сѫбирал доброволци помощи за народното дяло, ала това давало слаби суми, а трябвало да се купи много и скѫпо орѫжие (револвери, пушки, ножове и т. н.). Предвидливия апостол смятал, че освен орѫжието, нему трябват офицери и подофицери, които да командуват вѫзстаналия народ. Той и другарите му вярвали, че за няколко години, като работят „умно“, ще могат да подготвят 100,000 души бойци (юнаци).

Друга пирола била следнята: някой желае да узнае, дали сѫбеседника му е от „нашите“. Зима молив или друга писалка и уж случайно или нашега написва буквите: А. Т. Б. Т. К. Ако сѫбеседника е наш, той веднага се сеща и казва: „аз и ти сме от бѫлгарския таен комитет“.

[2]) Левски се подписвал в писмата си: „Аслан Дервишолу — Кѫрджалѫ“, или Драгню, или Драгомерчо Иванов, или Тропчу; Данаила Попова в Турно-Магурели кръстили „Азис Рашидоглу“.

За тяхното командуване имало нужда от подготвени хора. Изпѫрво мислил да избере и изпрати около 150—200 сѫбудени и храбри момчета в Сѫрбия да свѫршат военен курс, но не като оня през 1867 — 1868 г., а сѫвсем друг, с особена програма и с оглед кѫм самостойно действуване на Бѫлгария. Сетне обаче изоставил тази мисѫл. Той имал от легионерството си в Бялград през 1867 г. една военна книга на сръбски език, давал я на няколко младежи да четат, но те не разбирали нищо, затова я пратил на Данаила Попова в Турно-Магурели да я предаде на Каравелова или на полковник Кишелски (бѫлгарин), за да я преведе. Левски смятал да я раздаде на по-развитите юнаци за подготовка вѫв военното изкуство.

Ала както за отпечатването на книгата, така за орѫжие, барут и други материали се изисквали грамадни средства, а организацията нямала такива.

Нуждата принудила *Привременото правителство*, както и лично Левски, да отправят печатни покани, наречени „хвѫркати листове", до хора заможни, до чорбаджии, да внесат своята помощ за народното дяло[1]).

В тия покани за помощ се говори.

„Всеки вѫобще бѫлгарин иска днес своето добро и желае да се освободи от агарянското робство, следователно и вие, ако сте само бѫлгарин и честен човек, и ако желаете доброто на отечеството си, трябва да се предадете с всичкото си сѫрдце и душа и на народното дяло, и да покажете, че сте достоен син на Бѫлгария и свободолюбив човек, Повтаряме, ако сте вие родолюбец, християнин и мѫж, то трябва да изпѫлните долуказаните наши и на всички бѫлгари желания; ако ли не, то честните и родолюбиви бѫлгари ще ви прокѫлнат и твърде скоро ще да ви изпроводят при . . . Сещайте се. Предателите, чорбаджиите, изедниците и турските подлизурки ще да висят на едно дѫрво с нашите врагове, — страшно ще бѫде народното отмѫщение. Който днес не желае да бѫде *свободен*, той не е бѫлгарин и не е човек. Ние ви каним по-скоро да кажете, що искате: „*черно робство* или *златна свобода* . . . с *нази*, или против *нази* . . ."

Кѫм това Левски добавя в „хвѫркатите листове", които той изпратил до познати нему чорбаджии и тѫрговци в Карлово и другаде следните разсѫждения (цитуваме свободно).

„Откак природата е сѫздала човека, чак до гроба, той има едничка грижа и благословение от Бога да бѫде господар с всичките си права, от когото (Бога) му се налага и пѫрвата длѫжност да мисли за народа си, да го изводя кѫм дадения пѫт, ако той е налегнат от други, каквото сме ние бѫлгарите най-тежко и най-гнусно налегнати от проклетия агарянец.

„На кого ли капят тия кѫрвави сиротски сѫлзи, дето се леят всеки ден пред Бога, да ги избави от мрѫсните рѫце, които им грабят всеки ден хляба

[1]) „Архив" стр. 241—247. Там стр. 18.

от устата? Не се ли турчат всеки ден ваши деца, не се ли безчестят девойки! Тия невинни не са ли наши братя и сестри? Вие чорбаджиите не сте ли причината да стои това безаконо и проклето зрелище на нас! Кому ли другиму има да се надяваме? Кой ли не иска да ни грабне, и да му робуваме во веки! Дали кржвните сжлзи (на потурчените) се не леят на нашите глави пред Бога, ако ние, техните братя и бащи, не скочим да пролеем капка кржв, да избавим майките си, жените си, джщерите си и децата си? Паметници щат ни дигна, историята ще ни отбележи, всички цжркви в Бжлгарско щат ни поменуват и то докато трае името бжлгарин, защото ние сме скжсали веригите на Бжлгария, извадили сме народа от ада и сме го вжвели в рая!

„Като се освободи Бжлгария, *всички народи в нея ще заживеят равноправно* под едни и сжщи свети закони, както е дадено от Бога на човека да живее: еднакви ще бждат и бжлгарина, и турчина, и евреина, и арменеца . . . *Ние не гоним турския народ*, а султана и неговото правителство. В свободна Бжлгария не ще има цар, а народно управление — света и чиста република. И всекиму неговото: да си служи по вярата, а по закона ще се сждят както бжлгарина, така и турчина и пр."

„Но чорбаджиите спират живота на всичкия народ. Забележено е от памтивека, какво такова нещо да се извжрши (освобождението) се изискват две неща: ржцете на младите и парите на чорбаджиите (богатите). Така е било с всички народи, така ще направим и ние.

„От чорбаджиите зависи много. Най-пжрво запазете тайна. Ще бждете отговорни пред народа и пред Бога. Близу е времето. Трябва да работим зарад народа си и всичко да жертвуваме за него. Сега ние ви казваме истината: *Привременното правителство* иска от вас средства за народното дяло. Наши доверени хора ще ви обиколят, ще ви подадат покани, всеки да приготви според сжстоянието си. Парите ще дадете, щом се поискат; разписка (квитанция) ще получите. Всичко ще се употреби само за народа под отговорността на привременното правителство.

„Покажете се родолюбци, добродетелни! Лирите да не ви бждат по-мили от *златната свобода*, за която името ви вечно ще се бележи. Покажете ли се жестокосжрдци и кржвопийци, тогава не очаквайте друго, освен смжрт . . ."

Уставопроект. — Апостолите и привременото правителство очаквали резултат от поканите си за пари. Но техните хора (бирници) не тржгвали веднага да сжбират такива, защото печата и квитанциите още не били пристигнали от Влашко. А Левски искал всичко да бжде изправно, да не се сжздава сжмнение за злоупотреба у никого. Докле обаче донесат печата и квитанциите, привременото правителство изработило проект за устав на революционната организация. Ние го привеждаме из-

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

цяло, защото в него се отразява сложния механизм на комитетското дяло и защото е много характерен за идеите на Ц. Р. Комитет в Бѫлгария, предимно на ржководителя му дякона Левски.

Уставопроект.

„За сѫбранията вѫобще. — Всичките членове на комитета в сѫбранията сѫ равноправни. Сѫбранията ще стават редовно и в неделята два пѫти, в нужда и по-често. Решенията на сѫбранията ще стават по вишегласието, което председателя подир нуждните разисквания обявява. Решенията ще носят комитетския печат, без него, не са припознати.

Писма до Ц. К., както и от него до вѫнкашните частни комитети, ще се приемат и изпроваждат само чрез едно лице, което Ц. К. ще назначи. Никой от частните комитети нема да знае, де е Ц. К. и кои лица го сѫставят.

I. **Устройство.** — За да може комитета полесно да нареди работите и приготви революцията, сѫставя в градрщата с околните им села частни Б. Р. К.

За да може по-добре да нагледва работите на ц. р. к. и да извѫршва наказанията на престѫпниците на закона нареди **тайна полиция.**

А за да могат да бѫдат и сѫобщенията между него и частните комитети по-сигурни, нареди революционерна **тайна поща.**

II. **Пари.** — С пари ще се снабдява Ц. Б. Р. К. сам или чрез частните комитети по начин, когото той сѫс сѫгласието на Ч. К. за най-добре намери.

III. **Хора.** — С хора, било за войводи, пощари, полицейни, или пѫк за действующи на пѫрви позив войници, ще се снабдява Ц. Р. К. или направо или чрез другите Ч. Комитети по наредбата, която той ще им даде.

IV. **Орѫжие и други бойни потреби.** — С орѫжие ще се снабдява Ц. Р. Б. К. сам, като проводи по-напред хора учени, които разумяват от орѫжие да го прегледат.

Частните Р. Комитети. — Сякой град с околните си села сѫставя Частен Б. Р. К., който се управлява тѫй сѫщо, както и централния.

Сякой частен комитет се допитва и отправя писмата си до Ц. К., от когото и направо зависи.

Сички писма и решенията от Ч. Р. Комитет до Централния ще се управляват пѫк чрез едно тайно лице, което Ч. Комитет ще си назначи.

Както членовете на Ц. К. не са никому известни, тѫй сѫщо и членовете на Ч. К. са тайни.

Само по едно лице от ч. комитети е известно на Ц. Комитет, за в случай ако лицето, назначено от Ч. Комитет, чрез което стават сношенията на комитетите, падне в неприятелски рѫце.

Длѫжността на Ч. Б. Р. К. — Частните Б. Р. Комитети са длѫжни да сѫобщават на Ц. Комитет:

1) От колко села сѫстои околността им.

2) В кое село колко хора има, от каква са народност и по колко от всяка народност.

3) Колко има бѫлгарски юнаци, способни да носят орѫжие, и колко са готови за пѫрви позив.

4) Колко орѫжие имат и какво е.

5) Дали имат в околността си способни хора за Войводи и де се намират.

6) Колко може да се сбере в нуждно време жито, овес, ечмик, сено, слама и други потреби да храна на животните.

7) Колко може да има волове, крави, коне, овци и др.

8) Колко яхѫра и по колко животни и други подобни, които ще им се назначат от Ц. Комитет.

Тайна полиция. — Тайната полиция зависи и е под заповедта само на Ц. Комитет.

НАРЕДА

на работниците за освобождението на бѫлгарския народ.

Подбуда и цел. — *Подбуда:* Тиранството, безчовещината и самата дѫржавна система на турското правителство на Балканския полуостров; *цел:* сѫс една обща *революция* да се направи *коренно* преобразование на сегашната дѫржавна *деспотско-тиранска* система и да се замени с *демократска република* (народно управление) на сѫщото това място, което са нашите предеди сѫс силата на орѫжието и сѫс своята свята кръв откупили, в което днес безчовечно беснеят турски кесаджиии и еничери и в което владее *правото на силата:* да се подигне

храм на *истината* и *правата свобода*, и турския чорбаджилѫк да даде място на *сѫгласието, братството и сѫвѫршенното равенство* между всичките народности; бѫлгари, турци, евреи и пр. щат бѫдат равноправни вѫв всяко отношение, било вѫв вяра, било в народност, било в гражданско отношение, било в каквото било, всички щат спадат под един общ *закон*, който по вишегласието на всичките народности ще се избере.

За извѫршването на такава революция, нуждни са: 1) уреждане, 2) пари, 3) хора, 4) орѫжие и други бойни потреби.

За да се приготвят всички тези неща и да се извѫрши самата революция, наредиха се хора, избрани по сѫгласието на по-голяма част от бѫлгарския народ и сѫставиха Централен бѫлгарски революционен комитет.

Централен бѫлгарски революционен комитет.

Пребиването на Ц. Б. Р. К. е в Бѫлгарско, но именно в кой град е няма да се знае — навсякаде и нийде.

Б. Ц. Р. Комитет се сѫстои от един председател, един подпредседател, един писар и един помощник, един касиерин и още седем члена, между които е и един поп.

Председателя, писаря и техните помощници, както и касиера се избират от членовете на комитета в нужда, щат се променяват и ще бѫдат под надзора им.

Длжжността на председателя:

1) Да отваря и затваря заседанията.
2) В нуждно време да свиква извънредни сжбрания.
3) Да варди и оджржа ред на разискванията и гласоподаванията в заседанията.
4) Да вънвежда в работа решенията на заседанията.
5) Да води надзор на подпредседателя, писарите и касиера в изпълнение на длжжностите им.
6) В гласоподаванията ще дава само един глас, в случай когато и на двете страни гласоподаванията са равни, може да даде още един.

Длжжността на подпредседателя.

1) Ще помага на председателя в извършване на длжжността му.
2) Във време на отсжтствието председателево ще го заменява в службата му.

Длжжността на касиера.

1) Ще приема пари от Ч. Р. Комитети, и от други места, насрещу които ще дава разписки под номера, ще ги записва в касиерската книга, ще явява за тях и на комитета, за да се запишат и в главната комитетска книга.
2) Ще издава пари по решението на комитета, навсякжде и за сичко.

Тайна полиция.

Никой от частните комитети няма да знае от кои лица тя сжстои.

Броя на членовете е неизвестен. Ц. Комитет го определя според потребите.

Членовете на тайната полиция са разпржснати по всички градища.

Сякой от членовете на тайната полиция познава революционните работници в града, в който е определен чрез един закон, който му е сжобщен от Ц. Комитет.

Длжжноста на тайната полиция.

1. Да нагледва тайно делата на революционните работници в града си и да ги сжобщава на Ц. Комитет.
2. Да опитва и да се уверява в точността и верността на тайната полиция.
3. Да шпионира турските шпиони и да придирва стжпка по стжпка делата на турската полиция и да ги сжобщава на Ц. К.
4. Да е изпълнителна власт на Ц. К., т. е. да наказва пристжпниците на *закона*, според заповедта на Ц. Комитет.

Смжртните наказания ще се извършват тайно, но ако обстоятелствата изискват, ще се извършват на явни места и сред пладне.

Споразуменията на полицията с Ц. К. ще стават само чрез един човек, когото Ц. К. е назначил

и който в сѫщото време е управител на другите членове на полицията в града.

Членовете на полицията трябва да са хора избрани, юнаци, решителни, верни и постоянни.

Наказанията ще извѫршват ония членове на тайната полиция, на които падне жребе, и които се намират в града, дето ще се извѫрши наказанието.

Тайната поща.

Тайната поща зависи и се управлява направо от Ц. К. Броя на членовете ѝ е неопределен, ще се увеличава или намалява според потребата.

Член от тайната поща нема да познава повече от 4—5 свои другари.

Разнасянето на писма, решения или други вещи ще става от лице на лице с нуждитн лозунги — никак направо.

Как ще се приемат нови революционерни работници.

Сякой който иска да участвува вѫв великото дяло на народното ни освобождение, трябва да се яви с време, за да не каже подир, че желаял да работи, но нямал случай.

Ако някой поканен от Ц. К. да земе участие в работите ни, се откаже, трябва да изложи писмено причините и основанията, по които се отказва, и условията под които би приел.

Който иска да вземе участие в работите ни, трябва да има прапорѫжка от някой от познатите до някой револ. работник.

Когато се препорѫча на някого от работниците вѫнкашен човек, трябва по-напред да го изпита: кой е, от де иде, какво иска, какви му са мислите и др., па да яви за всичко на Ц. К., като прибави още и добѫр опис на физиономията му, и вѫобще на всичките му свойства характеристични, а пѫк нека да го задѫржи, доде приеме отговор от комитета.

Когато се яви на комитета, че някой си е проводен от някое дружество иии бт някого за някакво споразумение с комитета, то той трябва да яви на тайната полиция да го изпита, а пѫк в сѫщото време да се увери сам, или писмено или устно от човек, когото нарочно трябва да проводи до онез, които са го най-напред препорѫчали, или право до оногоз, от когото казва, че е бил проводен.

Когато комитета се увери, че проводения им препорѫчен човек е чист, влиза с него в споразумение посредством едного, когото той сам си е отредил.

За приемане на войводите и техните длѫжности.

Войводите се приемат по гореизложения начин. Когато някой войвода се яви на Ц. К. и поиска да бѫде приет, трябва по-напред да положи изпит от нуждните военни науки пред военна ко-

мисия, която Ц. К. ще нареди и според знанието ще постѫпи на прилично място. Без изпит не е приет никой.

Длѫжностите на войводите са: да прегледат позициите, да изберат и определят бранителни точки и да направят нуждните фортофикаторни (укрепителни) планове за укреплението им, да назначат операционните и комуникационните линии, да направят план за революцията, да приготвят военен закон и най подир *да вдигнат народните байраци и да прогласят народната свобода и Балканската република.*

За секиго вѫобще.

Сякой от членовете на револ. работници, бил кой бил, трябва да знае сам и да вѫрже в сѫрдцето си това, щото му е поверено.

Не трябва да казва, нито да загатва за таквиз работи на любовница, на жена и пр.; само на найискрения си приятел може да загатва неща, та кога се увери, че и той желае заедно с него да дели щастие на бойното поле, може да го приеме, като извести предварително частния комитет, под когото зависи.

Ако някой от революционерите падне в някоя нужда, секи от другарите му (разумява се, всички други революционери) е длѫжен на показания му знак да му помогне.

Ако се появи някой непознат човек, та поиска в името на Ц. К. да буни народа, или други по-

добни, макар той имал нуждния знак (може би откраднат или сѫс силата на оръжието) да бѫде изпитан.

В такѫв случай трябва да се яви на Ц. К. и да се преследва, па ако може да се услови от тайна полиция.

Ако се случи, че лозинката падне в неприятелски ръце, трябва по-скоро да се яви на Ц. К. да я промени.

Ако някой тайно или по друг начин се научи, че неприятелите *кроят нещо тайно*, трябва веднага да яви на Ц. К., па ако може и на другите частни комитети.

Наказателен закон.

§ 1. Ако някой, бил войвода, бил член на комитета, бил вѫнкашен, бил кой бил, дръзне да издаде нещо на неприятеля ни, ще се накаже сѫс *смърт.*

§ 2. Ако някой от влиятелните бълтари, или войводи, подкупен от чуждо правителство, или друго частно лице, поиска да ни пречи в работите, под какѫвто начин и да било, такѫв ще се счита неприятел и ще се наказва сѫс *смърт.*

§. 3. Ако някой презре и отхвѫрли предначѫртаната дѫржавна система *„демократическа република“* и сѫстави партии за деспотско-тиранска или *конституционна* система, то и таквизи ще се считат за неприятели на отечеството ни и ще се наказват сѫс *смърт.*

§ 4. Ако някой не припознай *Център. Революц. Български Комитет* и поиска да се опита по своя глава да дигне бунт, то за пръв път ще му се каже, но ако и то не помогне, ще се накаже със *смърт.*

§ 5. Ако някой от членовете на *тайната полиция* се откаже да извърши по заповед на комитета некое си наказание, ще се накаже със *смърт.*

§ 6. Ако някой в пиянство изкаже нещо от тайната, за пръв път ще му се напомни, повтором ще се отстрани от работата ни.

§ 7. Ако някой от служащите, като председателя и др., поиска да злоупотреби със служебната си власт, за пръв път ще се лиши от служба; повтором ще се извади съвсем, като се по-напред подпише за грешката си, и да я поднесе писмено на Комитета, ако и това не изпълни, ще се накаже със *смърт.*

Забележка. Този закон ще трае до захващанието на революцията. Щом гръмне първата пушка, важността му пада и ще влезе в действие нов военен закон, когото войводите със съгласието на Ц. К. нареждат.

Нуждно проглашение.

Централния български революционен комитет в името на всички, които са го избрали, упълномощили, основан на своята тайна полиция и със силата на нейното оръжие прогласява:

I. Никой от българските войводи и чорбаджии нема право да представлява българския народ и да прави (каквито и да било) уговори без знанието на Ц. Комитет.

III. Никой нема право да съставя революционен комитет без знанието на Ц. К.

III. Никой нема право да издава революционни прокламации и да буни народа без знанието на Централния Комитет".

Горният уставо-проект е съставен от Левски със съдействието на някои членове от Привременото правителство, а може би със съвети от Виницки, полски емигрант във Влашко, който участвувал в много завери и имал разни революционни устави. Уставът е писан от апостола. Това личи не само по почерка, но и по езика, по думите, както и по политическите и обществени възгледи на апостола, изложени в него. Последното лесно се доказва, като сравним в „Наредата, съдържанието на параграфа „*подбуда*" и „*цел*" с писмото до Карловските чорбаджии, подписано от Левски. И в двата документа ясно се изтъква, че Свободна България ще бъде „чиста, демократска република", при пълно равноправие на всички народности. А от много изрази се вижда, че съставителя е дейна страна, която не е в чужбина, а между работниците в България.

В съгласие със своите демократически и републикански убеждения Левски желае уставопроекта да бъде прочетен от всички комитети и от

всички членове на комитетите. Той жела всеки да сбмисли изложеното, да разсжди зряло за народното дяло и да даде своето мнение, кое как да се поправи, „кои неща да се притурят“ и „кои да се оттурят“.

Преписания на ржка уставопроект в няколко екземпляра Левски наредил да бжде разнесен по всички Ч. Р. комитети. На едни места той сам е занасял ржкописа, на други места помощника му Ангел Кжнчев, а на трети и двамата, пжтувайки заедно; те сжбирали посветените в дялото, чели проекта и ги канили да си дадат мнението. Някжде устава бил изпращан по тайната поща с особено писмо. Комитетите преписвали уставо-проекта, давали своето мнение по него, а преписа задржали да се водят, докато се изработи печатан устав.

1871. — Левски води борба на три фронта. — От началото на новата година до май Левски и Кжнчев се намирали постоянно в Ловеч. Левски през това време е написал ред писма до разни хора по народното дяло. Той подозирал, че Панайот Хитов и други емигранти бжлгари водяли някаква политика с чужди джржави, без да искат да знаят за вжтрешните работници. Като се бои, че отвжн може да се предприеме нещо, преди още вжтре всичко да бжде приготвено, той пише до Данаила в Турно-Магурели да предизвестява всички да се пазят от чужди сжвети, да не пращат чети и вжобще с нищо да не дразнят турците, до-

като не се извести от вжтре. Левски пише до Каравелова писма, сжобщава му за вжтрешната дейност, моли го по-бжрзо да напечати квитанционните книги, както и превода на войнишката сржбска книга (за укрепление, за полска служба, лагерна, вжтрешна служба, за пеши и други войски), защото била много потребна. Без нея не мажало да се работи. Левски настоява, щото верните хора вжв Влашко никому да не казват, де се намира той и какво работи. Шпиони имало много: „аз казва той, работя различно, според човека и работата му“.

Левски си разбива главата да дири средства. Той постоянно поржчва на Данаила да купува револвери, пушки барут и т. н. Турската власт го дири на всякжде. А отвжн разни слухове и сжрдити писма от старите войводи го безпокоят.

Затова апостола бил принуден да води борба на три фронта: а) с турското правителство, б) с чорбаджиите и шпионите в Бжлгария и в) с бжлгарите политици в чужбина.

Борбата с турското правителство не му сжставяла голяма грижа. Турците още гледали нехайно и безгрижно кжм всичко. — Борбата му с чорбаджиите била по-сериозна, защото те не само не давали достатжчни средства, но и заплашвали да се оплачат на турците за принудителното сжбиране на пари. Кжм тях Левски употребил терора. Най-голямата грижа на Левски причинявал фронта на вжншните политици. Да разгледаме тоя вжпрос.

Когато вжв Влашко се научили, че Левски основал „Привременно правителство“ и свой Ц. Р.

Комитет в Бѫлгария, намерили. че това отделяне ще бѫде вредно, та му написали неодобрително писмо и го повикали да иде в Букурещ да се разберат по работата. Левски не отишел, но написал до Панайот Хитов и до няколко комитетски хора вѫв Влашко писма, с които се оправдава (предаваме мислите): „вие там се карате и нищо не вѫршите". Аз като бях вѫв Влашко, гледах как един с един не се разбирате, та си казах: немаме хора вѫв Влашко. Затова си дойдох в Бѫлгарско. Така ли е, братя сѫтрудници! Да ме простите, ама аз искам право и откровено да ви говоря. Дай, Боже, да сте зели от други ум и разум, защото виждам от писмото ви, че искате да се разберем, аз от Бѫлгарско и вие от Влашко, та да се спогодим, по кой пѫт трябва да вѫрвим всички заедно. Като ви подаваме рѫка от Бѫлгарско да работим задружно, ние ви молим да си земете бележка, какво Бѫлгарски Революционен Централен Комитет в Бѫлгария по вишегласие реши, щото когато вие намерите за добре да предприемете някоя работа, да ни сѫобщавате, за да я разгледаме и ние, каквото и ние сме длѫжни да сѫобщаваме нашите работи вам. Сега вие ме викате, ама аз няма да дойда. Вие не знаете, що ние вѫршим в Бѫлгарско. Слезте в Турно-Магурели при Данаила Поповa, наш човек, и там ще се научите за всичко, що ние правим из Бѫлгария. Който желае да дойде при нас, и ние сме с него. Укорявате ме в писмо си, как смея да правя програма и печат, с кой-

то да разполагам в Бѫлгарско, без да се споразумеем всички членове на делото. Вие вѫв Влашко сте малко и сте разпокѫсани, а ние тука сме много и сме наедно. Нашият глас е по-силен и той ще се слуша. Мисля и надявам се да вѫрвите по народното вишегласие, което е наредило вече така: Б. Ц. Р. К. в Бѫлгария, докато не подпише, нищо да не се предприема. Малките реки трябва да се втичат в по-големите. Това всеки разумен човек може да разбере".

И тѫй, Левски се поставил на чело на вѫтрешната организация и с другарите си се е запретнал да подготви народа за вѫзстанието. Успоредно с тая организация живее и Букурещката, но тя оставала малко засенчена поради естеството на работата и мѫчнотията в сѫобщенията.

Панайот Хитов от Сѫрбия, вижда се, не искал да остане по-долен от Левски и да му се подчинява. Затова през април месец с писмо предупреждава апостола да не би да направи някоя погрешка, тѫй като вѫншните сили не щели да помогнат. През май Левски отговаря на Хитова, че дейците в Бѫлгария не очакват вѫнкашна помощ. Те се осланят на своите сили. Бѫлгарския народ е многоброен и як. Стига да се организира, той сам ще спечели свободата си. „Другите (сѫрбите) само са ни лѫгали до сега, послужват си с нас в нужда, па сетне забравят обещанията си и ни изгонват немилостиво из земята си. Не е ли така, брате Панайоте! Казваш, че времето носело сега погрешки.

Ако думата е за Бѫлгарско, то времето е в нас, и ние сме вѫв времето; ако е за извѫнбѫлгарско, ние оттук не даваме ухо на никакви вѫншни сѫвети. Ти ни пишеш от Сѫрбия, каквото там научаваш; кога се врѫщаш вѫв Влашко, кроиш, какво да правиш по стара-Планина. По-добре е да дойдеш при нас в Бѫлгарско и тука да видиш и разбереш, що вѫршим и какво сме постигнали. Инак ти само ще правиш планове, но няма кой да ти ги изпѫлнява. Ела при нас, изложи си плановете и народното ни вишегласие може да ти ги одобри. Тука, в Бѫлгарско, Привременното ни правителство от ден на ден пуска корен в народа и ако искате да чуете неговия глас, елате та си кажете думата. Но размислете добре, защото като чист бѫлгарин и умен войвода, вие ще трябва да приемете това, което избере народното вишегласие, а не което роди една глава.

„Дай, Боже, сѫгласие и любов пѫрво между народните ни главари. Бѫди ни тогава Войвода. Докрай ще ти бѫда брат и байрактар (знаменосец), ако ти си с нас до смѫрт. Проклет да си от бѫлгарско име, ако ти обадиш някому за нашето дяло и станеш причина да се попречи на работата ни".

От друга страна се обажда и Филиц Тотю от Одеса. И той гледа с ревниво око на работата на Левски. Тотю с едно писмо го насѫрдчава в подготовката на народа и му известява, че не бива да бѫрза, а да чака него, защото щял да дойде и

поведе борбата с голяма дружина, в която щяло да има и руски доброволци. Левски веднага му отговаря, че се радва, дето храбрия войвода му подава рѫка да работят заедно. „Бог нека да е напред и име Бѫлгарско да е войвода". Той не отказва помощта, но предпочита сам народа да се погрижи за себе си. Тотю пита, кога може да се обяви вѫзстанието, зимно време или лятно, с чужда помощ или не. Левски по тия вѫпроси има ясно мнение. Вѫзстанието ще се дигне тогава, когато самите бѫлгари пожелаят това, когато те намерят, че вече са готови за бой. Тогава и ще решат, да има ли чети, и да участвуват ли чужденци. Чужденците, които и да бѫдат, трябва да се явят само като помагачи и подчинени, а не като главатари и заповедници на бѫлгарския народ. Руския цар ще ни помогне, това се знае, но той праща в окови и на смѫрт своите републиканци. У тях си да прави каквото ще, но у нас да подпише нашата *република*[1]).

„Само „Привременото правителство" в Бѫлгария ще решава, кого да вика, кога и как? Четите сега са вредни. През 1867—1868 чети навлязоха в Бѫлгария, но народа не ги последва и много умно стори, защото, що щеше да направи като нямаше орѫжие и организация? Четите тогава нямаха за цел да бунят народа, а да викат по градовете и селата умните хора и да им покажат,

[1]) Архив т. I, стр. 16

как трябва да се приготвят, та кога им се даде знак, всички изеднаж да станат". Апостола не желае да се води по чужди умове. При него дошли руски агенти и предлагали услугите си, но Левски скоро уловил „шарлатанлъците" и хайде отдето са дошли.

XI. Втора обиколка на Левски за обмисляне на уставопроекта

През май Левски бил в Плевен и съобщава на Д. Попова в Турно, че ще замине по обиколка за 30—40 дни. Оплаква се, че печата и квитанциите още не пристигат, а това му бърка много на работата. Апостола предполагал, че с едно пътуване ще разнесе уставопроекта, квитанции и хвъркати листове, а сега щяло да се продължи пътуването 3 месеца. Парите трябвало да се съберат до 15 август, та до 15 септември да се купи оръжие; трябва да се намерят, ако е възможно пушки за 100.000 юнака. За пренасянето и разпределението им по окръжията Левски ще си има грижата. Левски отдавна пише писма на войводата Филип Тотя и полковник Кишелски (българин, родом от Сливен, на руска военна служба) да изберат добро и здраво оръжие. Кишелски да приведе или приготви книга за ръководство на новите войници.

„Като купим пушки, в същото време ще ни трябват хора, които да познават що годе военната тактика; ще намерим войводи, но не учени, а юнаци за извънградовете, като за планина, друмища, села и пр., а за градовете трябват по-ученички, що годе да познават военната тактика и дисциплина, да знаят, кои улици да отворят и кои да затворят и т. н. Имаме българи, които знаят отчасти тия ртботи, защото с тях сме учили в Сърбия. Но искат ли те да мрат за Българско?...

В края на май и началото на юния Левски и Ангел Кънчев пътували из Тракия. В Ловеч апостола оставил заместник Иван Дарсов (наречен Мурадоглу). Апостолите разнасяли уставопроекта, събирали пари, но постоянно се оплаквали и извинявали, че нямат печат и квитанции. Чорбаджиите ги хокали, че бунтуват народа, пари не давали, защото, оплаква се апостола в едно писмо, немахме квитанция и печат, за да се види, че работата ни е сериозна и чиста, че ние представляваме Временно правителство, а не сме самозвани и безделници, които изнудват хората за пари, за да могат да живеят разпуснат живот.

1871. — Димитър Общи при Левски. — През това време излиза на сцената по народното дяло фаталния авантюрист Димитър Общи. Този човек е от неизвестно месторождение. Той бил в легиона в Бялград през 1867 г. и там се запознал и сприятелил с нашите войводи и революционери. Именувал се *Димитри Николич Косовац*.. На едни казвал, че е старосърбиянец от Косово поле, а на други, че е българин. Безпокоен дух, с хайдушки инстинкти

[1]) Такава книга, под име „Четоване" превод от сръбски, е напечатана от Каравелова (вж. Книгоп. А. Т.

Димитри Косовац бил участвувал с хайдушки чети из Македония и Крит, Стара Сѫрбия, сетне избегал в Бялград, дето постѫпил в бѫлгарския легион. Когато легиона се разтурил, Косовац, наречен Димитр *Общи*, защото сам се препоръчвал, че принадлежи на всички балкански народи (сѫрби бошняци, черногорци, хѫрвати, бѫлгари) останал в Бялград, дето получил пенсия. Но той не се задѫржал на едно място и постоянно сновял до Влашко, като се сближавал с бѫлгарските хѫшове и изказвал желание да работи заедно с тях. Васил Левски обаче не му доверявал, затова не го земал сѫс себе си на работа в Бѫлгария. Общи сновял между Хитова в Бялград, Каравелова в Букурещ и Данаила Попова в Турно-Магурел и разнасял писма. Чрез Данаила той се домогвал да мине в Бѫлгария при Левски. Казвал се, че е македонец. Апостола бивал запитвал няколко пѫти, дали да иде при него Общи, но той не отговарял[1]). Данаил Попов думал на Общи, че като непознат в Бѫлгари, лесно може да бѫде хванат от турците. Види се, че Общи чрез Каравелова и други дейци настоявал да замине. Страната на Общи зел плевенския комитетски работник Анастас Попов (брат на Данаила). Найсетне, без да чакат отговора на Левски, пѫтнеже той пѫтувал из Тракия, влашките приятели намерили

[1]) Левски него време обикалял Тракия и с писмо от 20 юни писал Данаилу да чакат второ писмо за идването на Общи.

сгоден случай, та дали готовия печат и квитанциите на Общи да ги отнесе на Левски.

Димитър Общи минал през Плевен и Ловеч. Улеснен с комитетски кон и по комитетския канал той се прехвърлил в Тракия и се явил пред Левски, комуто предал печата и квитанциите (30 юни).

На 6 юли Левски пише до Данаила в Турно-Магурели и му съобщава за получването на нещата от Общи. Той харесва печата по форма, но се ядосва, че лева немал корона. Освен това Общи пристигнал без пари, та апостола трябвало и за него да се грижи. По този начин Общи се натрапва за втор помощник на Левски.

През юлия Левски се намирал в Пловдив. Там той се срещнал пак с Найден Герова, с Д-р Рашко, с Кесякова и други видни личности, които получавали вестници от Влашко и Русия, дето влашките бѫлгари политици изказвали мнения, противни на плановете на Левски.

Левски втори пѫт в Цариград. През август (28) Левски съвсем неочаквано се явил в Цариград. Той влязал в дюгяна на Стефана Илича на галата и поискал да пристои при него няколко дни. Понеже стаята на Илича била заета от други гости, Илич и Д-р Стамболски се споразумели да настанят апостола в дома на хаджи Иванча Пенчович на остров Халки. Пенчович, родом от Русе, бил висок чиновник, влиятелен бѫлгарин пред турското правителство. Изпърво Пенчович се сепнал, зел да се двоуми, но сетне се съгласил. Съгласил се и Левски.

Облечен в форма на напет турски писар, с фес Азизие на глава и елегантно бастунче в ръка, Левски х. Иванчо Пенчович и Д-р Стамболски се качват на парахода и слизат на остров Халки в къщата на хаджията. В разговорите си Левски обяснил, че първото му идване било да образува Революц. комитет в Цариград. Това обаче цариградските бълг. не направили. Сега той иде при *богатите* и *чорбаджиите* български да събира пари за народното въоръжаване. Хаджи Иванчо Пенчович и Д-р Стамболски правили опозиция на Левски и му доказвали, че чрез проектираното възстание България не може да се освободи. Разпаленият апостол и въодушевен патриот, ученик на Раковски, знаменосец на Хитов, бил на противно мнение, и доказвал, че в българския народ има борчески дух, но той не е събуден и насочен. Работата на революционерите в България е да събудят народа, а работата на Ц. К. в Букурещ е да купи оръжие, да го принесе в Турция, за да се раздаде на верни и сърдцати младежи; ще се образуват дружини, ще обучат момчетата в боравяне с оръжието, ще ги подчинят на командата, да вярват в целта, към която ги поведат техните войводи, избраници от Букурещ.

Левски доказвал, че Временното правителство работи не само за обединение на емигрантите към целта, но действува пред правителствата на Сърбия, Ромъния и на Русия. В думите на Левски звънтяла младежка самоувереност, решителност и пълна вяра в сполуката над всички спънки и

мъчнотии. „По всичко се вижда, думал той, че цариградските българи не са за революционери. Тогава борете се с патриаршията, залисвайте цариградското правителство с разни искания, отвличайте вниманието му, а ние младите ще вършим своето дяло тъй, както са го вършили италианци, сърби, гърци и други потиснати народи.“ Двете страни въпреки дългите препирни, не дошли до съгласие, и заключението им било: всеки да следва своя път за доброто на България.

Илич събрал от търговци и еснафи 66 турски лири. Хаджи Иванчо от свои приятели събрал 80 лири, всички били предадени на Левски, който с парахода заминал за Бургас Преди да замине Левски се явил пред влиятелните чорбаджии, българи в Цариград: Чомаков, Тъпчилещов, писателите Славейков, Найденов и при руския представител Граф Игнатиев.

Цариградските българи, макар да събрали пари за Левски, останали песимисти към неговите революц. предприятия. Него време в Цариград заседавал *Народния Събор*, свикан да изработи устава на Екзархията. Пред очите на българите се чертаяла радостна картина на самостоятелна българска църква, освободена от Фенер, която води народа към просвета и напредък. Но първия Екзарх още не бил избран, а гърците правили всички усилия да унищожат фермана и да развалят българската сполука. По тая причина едни намирали че рев. действия на Левски са вредни за закре

пяването на Екзархията, опасни за цял бѫлгарски народ, защото ако се залови тайното комитетско дяло, думали те, много невинни хорица ще пострадат, а гѫрците ще вѫзтѫржествуват". Други пѫк намирали, че без жертви и опити за освобождение чрез революции, политическа свобода не се достига. Имало и такива бѫлгари, които не вярвали в революцията, но намирали, че комитетското дяло за вѫоръжение и вѫзстание е полезно, защото то ще бѫде плашило за турското правителство и ще го прави по-отстѫпчиво към бѫлгарите в борбата им с патриаршията. От цариградските бѫлгари по-революционно настроен е бил учителя, писателя и публициста П. Р. Славейков, но той всецяло бил зает с вестника си „Македония" и не могал да отделя много време за политически сѫбрания и кроежи.

След завръщането си от Цариград Левски продължил, *придружен от Общия*, да обикаля градове и села, да сглобява отново разслабените по една или друга причина комитети, да сѫбира пари срещу квитанции, подпечатани с печата на „Временното правителство" и да упѫтва борците, как да се снабдяват с оръжие.

Обиколката на Левски траяла три месеца. Обходени били всички градове в Южна Бѫлгария от Айтос до Свиленград, Пловдив, комитетското село *Царацово* (сѫс скривалище у Иван Арабаджията), Карловско, Т. Пазарджишко, София. Тука Левски се крил повече в Драгалевския монастир, дето бил

егумен Генади, стар негов познат и приятел от времето на дяконството.

Според Заимова, в София Левски и Общи се разделили: Общи тръгнал за Цариброд, Пирот, Ниш, оттам през Белоградчик за Лом, Фердинанд, Вратца, Орхание, Етрополе, Гложене, Тетевен в Ловеч. А Левски под вид на калугерин, монастирски настоятел, обиколил Кюстендил, монастиря Св. Яким Осоговски, Дупница, Рилския монастир, Самоков и през Баня Костенец се завърнал в Тракия, дето се запрял неколко време в Карлово, за да се види с роднини и да вдъхновеви с нови впечатления своите верни другари.

1871.—Край на втората комитетска обиколка. — През септември Левски, Ангел Кънчев и Общи се сбират в Ловеч. Де наедно, де по отделно те обиколили южна Бѫлгария и част от Северна. На всякъде те разнесли проектоустава, раздавала квитанции, изпращали хвъркати листове и сѫбирали пари.

В края на месеца (септ. 29) Левски писал две важни писма; едното до Данаила Попова и второто до Хитова. С първото писмо той изпраща два екз. уставопроект, единия за Каравелова, а другия за Попова и Ценовича. Апостола настоява, щото последните двама по-бързо да прегледат „закона" и да го изпратят до приятелите в Лом, а оттам в Пирот и други места за преглед. Каквото има да се оттури или притури, нека се отбележи „кратко и ясно". Левски иска проектоуста-

ва да се повърне бързо. В края на писмото си той прибавя: „от сега вече Ангел Кънчев остава с мене на нашата работа до край". Това значи, че помощника се прибира в Ловеч и става постоянен член на Привременното Правителство. За Общия нито дума. Второто писмо — до войводата Хитов е още по-важно. Хитов писал по-рано на апостола, какво европейската политика била такава, че никой не искал да помага на българите. Хитов дошел до убеждение да се побърза с въстанието, защото, ако се забави, той се бои да не подпаднат българите под друг по-як господар. Левски в писмото си му отговаря така: „не трябва бързане, защото ние едва от осем месеца (откак се наредило Привременото Правителство в България) сме се заловили да работим по чисто български, и то в България. На никакви вънкашни думи нема да се облягаме, нито пак чужди сжвети ще слушате, па и опита ни показва, че бързата работа излиза *ялова*. А пак страха ви, че щели сме да попаднем под по-як господар, е май неуместен. Ние се готвим както можем, в духа и естествената сила на народа ни. Вие казвате, че най-главното е да се приготви народа извътре. Ала ние ви питаме: самичък народа може ли да се приготви за бой? Нали трябва главатарите му повече и по-сигурно да го приготвят? Не трябва ли те всеки ден да се намират между него, да държат ред и тишина, да предпазват от издайство и да поправят всичко на време? Не, брате; прика-

звали сме върху това и внимание не сте давали, че трябва всичките войводи да си бъдат в България, защото извънн носят вреда, а не полза. Приказва щем пак пред народното главно събрание (което скоро ще се сбере), защото нашата работа би се свършила по-отколе (ако ръцете на войводите не стояха скръстени!)". Левски не позволява на Хитова да прави никакви уговори с хора от други народности. „Народния човек се бори първо за свободата на своя народ, а сетне за свободата на чуждите народи. Ако той не сполучи, трябва да умре за народната работа. Туй е праведното разсъждение!" И на Хитова Левски съобщава, че Ангел Кънчев се прибрал от обиколката си вече в Ловеч и за напред ще работят наедно.

Главната задача на Кънчева през неговата обиколка не била толкова да основава комитети, колкото, като военно лице, да прегледа положението на градовете и проходите и да снеме планове, потребни за бъдещите военни действия. През октомври (8—10) Кънчев и Левски посетили Троян. Комитетския човек Ц. Х. Павлов от Ловеч препоръчва Кънчева до един троянец така: „внимавайте добре с този човек, който ви носи писмото. Той е личен, брада черна, гъста. Ще можеш да говориш пред него свободно, но колкото можеш по- умничко, защото е доста учен. Той има и другари, но ти тях може да не видиш". В Троян Левски се срещнал с комитетските хора. а Кънчев снел плана на града и местността.

Когато Левски и Кънчев получили от всякъде уставопроектите с нуждните бележки и мнения, те тъкмели да свикат общо събрание от представители на комитетите в България и Влашко за одобрение на устава в окончателна форма. Левски изпървен кроял да се свика събранието в някой таен кът на България. Сетне обаче се отказал от тази мисъл, защото го убедили, че е възможно турците да узнаят за събранието и да хванат народните представители заедно с апостолите. Каравелов настоял събранието да се свика в Букурещ. Левски изпратил Кънчева и Данаила Попов да идат при Каравелова за споразумение. Каравелов, страхувайки се да не би апостола да прибърза със събранието, повикал последния чрез вестника в Букурещ. Това много ядосало Левски, който веднага пише писмо до Данаила да каже на Каравелова да не го вика чрез вестника, защото по този начин той може неволно да го издаде на турците, които имали шпиони и следяли всичко във Влашко. Многобройни помаци, облечени в български дрехи, сновели по пътищата, ханищата и станциите (вардачници). Те дирели човек среден бой, или височек, с руси мустачки, дрехи широки (селски) или тесни (граждаски), войнишки, калугерски, просешки и т. н.

1872 г. — Новата година Левски прекарал в Ловеч и Троян. На 6 януари (Богоявление) той бил в Троянския монастир и пял в църква. За няколко дни той прескочил до Влашко, та се разбрали с

Каравелова. Всички съмнения и недоразумения били отстранени. Наредили, щото събранието да стане с народни представители в края на април в Букурещ.

АНГЕЛ КЪНЧЕВ

в юнкерска форма (Бялград).

През януари Левски се връща в България, минава благополучно Дунава при Бекет и стъпва

в Оряхово. Апостола чрез своята поща отправя писма до комитетите, при които прилага равносметка на комитетските приходи и разходи *за трите изтекли години.*

През февруари Ангел Кънчев дава в Ловеч представление „Райна Княгиня", а Левски се обажда от Тракия. На всякъде той разнася квитанции, учи касиерите, как да ги приготвят и раздават на вносителите. Събраните пари той взема под разписка, за да купи оръжие от Влашко, когато иде на общото събрание в Букурещ.

1872. — Самоубийстното на Ангел Кънчев. — Проектоуставите били събрани от вътрешнате частни р. комитети. Представители били избрани през март и април по указанията на Левски. Гледали да се изберат или упълномощят по-малко, но доверени лица, за да се избегнели между другото и разноските, тъй като парите се пестили за пушки.

Ангел Кънчев, като извършил своята работа, отишел в Русе, дето се готвел да мине в Гюргево и оттам в Букурещ за събранието. Левски поръчал на Кънчева да бъде внимателен, да се пази от шпиони и му препоръчал средство, как да мине Дунава. Ангел Кънчев малко се съобразил с наставленията на апостола и поискал да мине направо с другите пътници по параход от Русе до Гюргево.

На 5 март той слязъл на пристанището и дал паспорта си на турските власти да го визират.

Стражари го поканили да се яви в паспортното отделение, за да се провери нещо погрешно, забележено в книжката му. Кънчев си помислил, че е издаден и че ще бъде арестуван. Той изважда револвера и тегли срещу стражарите. Револвера не хванал. Обръща го към устата си — този път оръжието изгърмява и помощник-апостола пада мъртав на земята, облян в кръв.

Самоубийството на Ангел Кънчев произвело обезсърдчително впечатление между народните работници. Но Левски с писма побързал да ги успокои и угеши, като им съобщава, че турците не са хванали в самоубития никакви тайни книжа, защото такива Кънчев не носел със себе си. „Не бойте се, братя българи! пише Левски. Такава смърт е най-сладка за честния човек. Дързост и постоянство!" (Архив, 60).

XII. Общо събрание в Букурещ — приемане на революционния устав.

Събранието, което било свикано по искането на Каравелова в Букурещ, за да прегледа и приеме устава, се състояло в края на април и в началото на май. Поканени били да идат в Букурещ, Хитов от Бялград и Тотю от Одеса. Първия отговорил, че поради разклатено здраве не може да се отзове на поканата. Левски минал Дунава на 13 април и се упътил с кон за Букурещ. Присъствували 21 представители: 14 от Влашко и само

7 от Бѫлгария. Но понеже пратениците от Бѫлгария представлявали 32 частни комитети, сѫгласно, разбирането на Левски, те трѣбвало да имат 32 гласа, а влашките пратеници само 13 гласа, защото толкова били и представляваните от тях комитети.

Пѫрвото заседание станало на *29 април*. В него била избрана комисия от 4 души (Л. Каравелов, К. Цанков, В. Левски и Тодор Пеев) да напише *програмата за исканията на бѫлгарския народ* и да прегледа устаро-проекта.

На *1-и май* комисията докладвала изработената програма и поправения устав.

На *2-и май* Сѫбранието разгледало и приело единодушно програмата и част от устава.

На *4-и май* Сѫбранието гласувало останалата част от устава и приело оставката на стария Ц. Р. Комитет в Букурещ, като избрало за *главен представител на Ц. Б. Р. Комитет в Букурещ* Л. Каравелова, комуто дава пѫлномощия да избере другите членове на комитета.

По този ничин сѫбранието сѫсредоточило властта по освободителното дяло в Влашко в рѫцете на Любена Каравелов.

Нашите революционери се вѫодушевлявали едничко от мисѫлта за освобождението на народа. Тям е чуждо всяко шовинистично чувство. Затова свидетелствува долуизложената програма, която има значение като декларация на бѫлгарските искания, подобна на декларацията за свободата на човека и гражданина от френските революционери през 1793 год.

Програма.

на бѫлгарския революционен централен комитет.

1. Бѫлгарския Р. Ц. Комитет има цел да освободи Бѫлгария чрез революция, морална и с орѫжие. Формата на бѫдащето бѫлгарско управление ще бѫде неопределена до онова време, дорде бѫлгарското освобождение не стане дяло свѫршено.

2. За да бѫде изпѫлнена тая цел, дозволява се всяко средство — пропаганда, печат, орѫжие, огѫн, смѫрт и пр.

3. Ние, бѫлгарите, желаем да живеем сѫс всичките наши сѫседи дружествено, а особено сѫс сѫрбите и черногорците, които сѫчувствуват на нашите стремления, и с ромѫните, с които нашата сѫдба е тясно свѫрзана, и желаем да сѫставим с тях федерация из свободни земи.

4. Ние желаем, щото тая земя, *която е населена с бѫлгари*, да се управлява по **бѫлгарски**, т. е. сѫобразно с нравите, обичаите и характера на бѫлгарския народ, а ония земи, които са населени с ромѫни, сѫрби, черногорци и гѫрци, да се управляват сѫобразно характера на ромѫнския, сѫрбския, черногорския и гѫрцкия народи.

5) Нека всяка народност, както и всеки човек, уварди своята свобода и да се управлява по своята собствена воля. Ние не желаем чуждото, т. е. онова, що не е наше, но не можем да дадем и другиму своето.

тен от вещата ржка на Каравелова, изложен ясно, системно и стегнато в глави и членове. Едно сжществено нещо само било изхвжрлено, а именно: уставопроекта предвиждал, че Бжлгария ще бжде *република* след освобождението си. По политически причини, Каравелов, Цанков, и други убедили Левски да отстжпи и вжпроса за управлението на новата джржава да се реши сетне от Великото народно сжбрание на освободена Бжлгария. Изхвжрлени са от проекта всички разсаждения и благопожелания, които могат да си имат мястото в окржжни и други разпоредби, но не и в устав.

Целта на Ц. Б. Р. Комитет, според новия устав, е да *приготви* и *довжрши революцията* с всичките средства. За това Комитета влиза в споразумение сжс сжседите и с други народи.

Б. Ц. Р. Комитет и частните комитети се сжставят от некомпрометирани пред народа мжже, които са родолюбци, решителни, тайни и постояни.

Местоприбиваването на Ц. Р. К. *е на всякжде и никжде*. Него може да представя и *едно лице*, щом има за това пжлномощно.

Пжрвото лице на Централния Комитет ще се избира по вишегласие на *упжлномощените* и то ще избира другите членове на Ц. Комитет.

Центр. Комитет влиза в сношение с другите народи, прави сжюзи и сключва заеми в името на бжлгарския народ. Когато Бжлгария се освободи, комитета ще даде подробна и точна сметка.

6. Ние нямаме притенции за исторически права, и затова оставяме на самия народ да реши своята сждба и да яви, с кой отдел на сжюза желае да се присжедини: с сржбския ли, с бжлгарския ли, с гржцкия ли или с ромжнския; — следов. у нас не могат да бждат вжпроси за границите.

7. Ние желаем за себе си свобода народна, свобода лична и свобода религиозна; сжс една дума, свобода човешка, и затова желаем такава сжща свобода и за нашите приятели и сжседи. Ние не желаем ди владеем над другиго, и затова не дозволяваме да ни владеят и другите.

8) Ние причисляваме в числото на нашите врагове и противници и ония бжлгарски изроди и *чорбаджии*, които пречат на народната ни цел, и ще ги преследваме на всякжде и винаги.

9. Ние приемаме и гржците в числото на нашите приятели и сжюзници, ако само те се откажат от своите досегашни панелински цели и от своите исторически претенции.

10. Ние не вжставаме против турския народ, а против турското правителство и против ония турци, които го подкрепят и бранят. С една дума, ние считаме за приятели всичките народи и народности, които сжчувствуват на нашето свещенно и честно дяло, без да гледаме на вяра и на народност".

Новия устав. — Приетия от сжбранието нов устав на Бжлг. Ц. Р. Комитет не се различава сжществено от представения проект. Той само е прерабо-

Всеки частен комитет ще се грижи да си приготви за бой хора, въоръжени и обучени военно.

Никой от частните комитети не може да води преговори с хора от чужда народност по народната работа без позволението на Ц. К.

Централния български революционен Комитет съгласно решението на събранието се съставил от **две отделения:** едното отделение *(първото)* се намирало в България, и носило името: *Ц. Р. Б. К. в България* 1-во отделение, а *второто* в Букурещ.

Централният Комитет в Букурещ издал на Левски следното

Упълномощение.

Носящия това писмо, който сега е познат под името Аслан Дервишоглу Кърджала, което той може да измени според обстоятелствата, катови яви за това, има пълно право и упълномощение от Ц. Б. Р. К. да действува на всякъде при българите и пред когото и да е от тях за нашата народна работа, която се касае до освобождението на милото ни отечество България. Същото лице представлява Ц. Б. Р. К. във всяка една работа и действията му са неограничени, разбира се, в пределите на устава.

Ц. Б. Р. К. има пълно доверие в това лице и затуй приканя всеки българин, който вече е работник в нашето дяло, или който ще постъпи в него, въобще всичките българи да му дадат и те

пълно доверие, да уважават заповедите му и да се обръщат към него за всяка потребност, която се отнася до народното дяло.

Това лице. което има пълномощие от Ц. Б. Р. К., има и пълна власт да преведе в действие всички ония длъжности, които се предвиждат в Устава. Следователно, и наказанията, под които ще подпадат и членовете на Ц. Б. Р. К. и ония българи низки, подли и продажни, които противодействуват на нашето народно дяло (юни 16/29 1872 година).

Същия час Левски дава следната клетва: „Долуподписания, като приемам всичките длъжности, които ми се налагат чрез пълномощието ми, дадено на Ц. Б. Р. К., и съм в отговорност за своите действия, съгласявам са в всичко и с действията на другите членове на Ц. К., които ще разпоредят помежду си длъжностите по способността на всекиго по обстоятелствата. Същия отговарям за действията си по устава пред членовете на Ц. К. и се заклевам пред Отечество България, че ще следвам точно длъжността си (16/29 юни 1872 година)."

И тъй, *Каравелов добива неограничено право да представлява Ц. Б. Р. Комитет отвън в чужбина,*[1]) *а Васил Левски получава същото право да ръководи Ц. Б. Р. Комитет вътре в България.*

---

[1]) Останалите членове на Ц. Р. Б. Комитет и Букурещ били Киряк Цанков, Д. Ценов (или Ценович) и двамата от Свищов: Спиро Константинов

Клетва. — Когато устава бил приет и подписан, всички се заклели да го пазят свято и ненарушимо. Вжодушевлението и надеждите на всички присжтствуващи били големи. За рабогниците по комитетите била приета следната клетва:

„**Заклевам** *се своеволно в честта си, в отечеството си, пред Бога и пред честното сжбрание ни сжзаклятието, че от всичко, което ми се яви, нема да кажа и открия никому нищо, до смжрт и до гроб.*

Заклевам се *и обещавам, какво ще работя сжс всичките си способности за освобождението на отечеството си Бжлгария.*

Заклевам *се и обещавам, какво залагам за свята та тази цел живот и имот.*

Заллевам *се и обещавам безусловна покорност на законите и на заповедите на сжзаклятния тайни Централен Бжлгарски комитет — сжвжршенно мжлчание и тайност в делата.*

В противен слупай, ако бжда предател или престжпник, сжгласявам се да бжда прободен от оржжието на това сжзаклятие, което има длжжност да ме брани и право да ме сжди.

Заклевам се!"

Заклеването се извжршвало по следния начин:

от Арбанаси (Тжрново), Олимпи Панов и Панийот Хитов (последния не се явявал никога на заседания, а си стоял в Бялград).

Вжрху една маса слагали един устав, евангелие или кржст, една кама и един револвер. Всеки, подвеждан под клетва, се изправя пред масата, слага левата ржка на евангелието си, а дясната дига нагоре с изправени два пржста и произнася гореказаните думи, диктувани от апостола или свещеника.

Тази клетва трябвало да бжде разнесена заедно с устава по всички частни революционни комитети и по нея да се закжлнат всички работници. Дето имало свещеник, клетвата се извжршвала от него, целували евангелието, кржста и камата.

Устава бил напечатан в пепатницата на Каравелова в много екземпляри, обвит в червени корици, с лев на предната страница, а на последната (гжрба) имало гордо застанал вжзстаник с револвер в ржка, насочен за стрелба, стжпил вжрху турския полумесец. Местото на печатницата е означено Женева, а година 1870, вместо 1872, за да се заблуди турското правителство за седалището на революционерите и да се запази ромжнското правителство от турски обвинения.

Напечатания устав трябвало да се разнесе по всички Ч. Р. Комитети и затова било издадено (14 юни 1872) следното окржжно от Б. Р. Ц. К. в Бжлгария:

„*Братя членове!* По желанието на сичките Бжлгарски частни революционни комитети, сжбраха се представители от всички бжлгарски страни, гласуваха устава и дадоха му по добра наредба. Представителите пожелаха да се напечата новия устав

и да се раздаде на частните комитети, и Ц. Комитет изпълни желанието ви. Трябва да ви забележиме тука, че тоя устав се одобри по вишегласие, следователно, никой нема право да изменява в него ни най-малката точка. Вашата най-първа обязаност е да изучите съдържанието на тоя устав и да изпълнявате буквално неговите заповеди.

Лицето, което беше упълномощено до сега от Ц. К., се упълномощава и занапред да продължава своите обязаности до известно време и ще да служи с новоповерения му печат без да изгуби ни най-малко уважение и вехтия печат в досегашните работи. Това лице ще да дойде при вас лично (или ще проводи свой човек с нужните знакове), за да ви даде сметка за доходите и разходите на Б. Р. Комитет, да ви даде устава и нуждните наставления.

Централния народ в името на народа ви повелява да уважавате приказанията (наредбите) на неговите упълномощени членове и да изпълнявате устава буквално. Тайната полиция ще следи за действията на всекиго.

Нашето дяло върви напред, и ще се надяваме, че с Божието име, за нас ще да настанат ония щастливи минути, които очаква всяко българско сърдце".

(Печат Б. Р. Ц. К.

1872. — Третя главна обиколка. — След като се снабдил с новия устав, с квитанции и други книжа, Левски потеглил пак за България, напълно уверен в блескавия успех на дялото, което той имал всичкото основание да бори за свое.

На 2 юли той минава благополучно Дунава при Бекет, стъпва в Оряхово, събира работниците и ги подвежда под новата клетва съгласно устава. Тука той се спира за няколко време и съдействува да се пренесат няколко пратки пушки, няколко сандъци барут и патрони. Станало нужда да обмисли, под какъв вид ще извърши своето пътуване по цяла България, да подведе всички под клетва, да повдигне по-силно духовете и да даде разпоредби за по-бързо въоръжение и подготовка. Тоя безстрашен и изобретателен човек бързо нагласява, в какви носии ще пътува. Оказало се, че има нужда от няколко чифта мустаци и бради. За това пише Каравелову в Букурещ веднага да му изпрати такива, както и една машинка за правене на фишеци (патрони).

През същия месец (юли) Левски през Ловеч — Троян пристигнал в троянския монастир, дето съставил вече здрав Ч. Р. Комитет от калугери, монастирския учител Данов и други лица. През това време Левски подвел под клетва членовете на Троянския Революционен Комитет по следния начин.

В тайното помещение апостола свикал комитетските действителни членове. Наредила се стража около къщата за всеки случай. Открило се тържествено заседание на комитета. Левски заел председателското място и посред гробна тишина казал:

„Братя, дошло е време да добие златна свобода и бѫлгарския народ. Сѫрби, ромѫни и гѫрци се радват на такава свобода, а само ние влачим позорните вериги на робството. Ние нема на кого да се надяваме, освен на себе си. Трябва да се направи революция против султановото правителство, а това става чрез революционни комитети, които трябва да подготвят и вѫоръжат народа. Ето одобрения и приет от общото сѫбрание устав. В него всеки ще види и намери своите длѫжности. Всички трябва да се закѫлнете в устава, как добросѫвестно ще изпѫлнявате патриотическия си дѫлг и че тайната ще бѫде запазена до гроб".

Левски прочел целия устав, а след това и окръжното (хвѫркатия лист) от 10 март 1871 за сѫбиране на пари.

„Братя, вярвам разбрахте напѫлно, какво трябва всеки един от нас да прави. Да направим заеми, да продадем имот, да заложим жена и деца, но да откупим отечеството си".

По покана на апостола всички станали на крака.

Левски сложил на масата евангелие, кръст, устав и клетвен лист, поставил вѫрху евангелието кръстообразно револвера и камата си, и казал:

Ето братв, в какво ще се закѫлнеме! Това е страшния сѫд на тоя свят; това е нашето спасение и от него ще очакваме избавление от тежко агарянско робство. Ето нещата, които показват: *смъртъ* или *свобода*. В тяхното име ние се *заклеваме*, поради което ставаме истински братя и *сѫзаклятници* в едно и сѫщо свето дяло". Хаджи Макарий от Троянския монастир наметнал епатрахил, зел в ръце кръста и клетвата, добавил, че клетвата е свято нещо; поканил всички да си дигнат десна ръка и повтарят клетвените думи, които изговарял (Марковски: Спомени... стр. 122). След произнасяне на клетвата всеки се прекръстил, целувал евангелието, кръста, камата и револвера.

От монастиря, от Ловеч, или от други близки скривалища Левски написал и изпратил окръжно до разни комитети, като настоявал усилено да се сѫбират пари за оръжие. На 25 юни той писал до Каравелова писмо, в което, като му напомня, че бѫлгарите трябва да работят сигурно, умно и здраво, моли го да пише чрез някого на сръбското правителство да приеме в военната си школа 150—200 бѫлгарчета, защото се има голяма нужда от военo подготвени хора за команданти и организатори. Иска вестниците да му се изпращат през Русе (чрез дома на баба *Тонка*, майка на Н. Обретенов), дето е уредил добра поща, и сѫобщава, че скоро ще тръгне из Тракия по обиколка, защото се научил, че на много места комитетите едва работят, а някои се разстроили поради вѫтрешни ежби.

Полицията вардела всички пътища на Балкана. Левски в облекло на търговец, с фес на глава, на кон, придружен от турчин пазач, минал тържествено покрай конака в Троян за Балкана и благополучно прехвърлил в Карлово.

Тука апостола наново преустроява комитетите, дава им по-голяма стегнатост и планомерност. С окржжно писмо Левски изисква, щото всички комитети да се групират в няколко окржжни центра, чрез които по-лесно и с по-малко разноски, но посигурно да се правят споразуменията и наредбите по сжбиране на пари и вжоржжение. Централния Комитет определял, кое място да се избере за центжр с оглед на целите, които преследва оргенизацията. Най пжрво се избирал центжра на революционното окржжие. Ч. Р. Комитети трябва да го приемат и се погрижат да приготвят тайни войници (решителни и постоянни юнаци), които трябвало да бждат под ржка за всеки случай. Членовете от окржжния центжр нареждат свободни работници, които да свжрзуват всички села и помалки градове с центжра. Вжв всяко място да се готвят хора и да се сжбират пари, за които ше се дава сметка на централния касиер. За спорове, недоразумения и наказания ще решава окржжния центжр, но сжс смжрт ще се наказва само подир разрешение от Ц. К. „За всяка смжрт искам отговор", пише апостола. Сжобщенията и писмата да стават с тайни знаци, Всичките да се снабдят с лозинка за тайните писма. Имената на селата и градовете да се променят[1]). Дава се таблица-ключ за

[1]) Ето променените имена на някои градове.
Сливен — Стамболу Мехмед ефенди.
Стара Загора — Едернели Афжзаа.

новите имена на селата, градовете и хората. Квитанции да се издават не по имена на дарителите, а по номера, пжк в тайната книга ще се бележи името на вносителя. Така, получих от № 25 десет турски лири. За потребите на дялото всеки ще даде определен *десятжк* от имота си. Юнаците да сжберат по 10 лири за игленка пушка. „*Работете бжрзо и живо. Чистонародния мжж дава всичко, па и себе си жертвува за отечесивото си*", добавя народния труженик в писмото си:

Лясковец — Бору Еленченец.
Орхание — Сюлюманоогду Дауд.
Ловеч — Ализаа-Селевли.

ДЯЛ III.

Издайничество и мъченическа смърт.

XIII. Разпра между Левски и Д. Общи.

1872. — Непокорство на Общи. — Още когато се завърнал от Влашко, Левски подвел под клетва своите помощници и им издал нови пълномощни. Повикал и Д. Общи да внесе събраните суми, да даде клетва, та да получи ново пълномощно. Ала той не дошел. Подкрепян от някои членове, Общи поискал да играе роля равна с Левски. Не се покорявал, срещал тайните пощи, зимал писмата и уставите, които Левски разпращал до комитетите; събирал пари и казвал, че сам щял да иде да ги занесе на Каравелова в Букурещ. При обиколката си и от получените писма Левски разбрал, че Д. Общи вече става вреден за дялото. В негово отсъствие Общи обикалял комитетите, ползувайки се с доверието на комитетските хора, и навсякъде проявил големи своеволия и безтактности.

Апостола пише Каравелву, че ще извади Общия от служба поради неспособността му. Бил пратен да наглежда и насърдчава готови, съставени Ч. Р. Комитети, и отвреме на време да дава сметка за събираните от него пари, а той ударил да продава големство, с лекомислие се хвалил, че всичко държи в ръката си, лъгал и говорил явно пред съзаклятници, както и пред непознати хора по кръчмите, да се готвят, защото щяло да става нещо! Лъгал, че уж пренесъл 1000 игленки пушки. Турските шпиони дочули това и съобщили на властите. Те узнали името му, с кои хора ходи и какво прави. Народните дейци се оплакали на Левски и поискали, щото Общи и писаря му (Общи водел писар, защото сам бил безграмотен) да бъдат махнати, защото инак работата ще бъде изгубена.

Общи бил натрапен помощник на Левски, както и да събира пари за доставка на оръжие по решението на Ловченския рев. комитет с препоръчката на Данаила Попова в Турно Магурели и брата му Анастаса в Плевен. Членовете на тоя комитет гледали, че Общи е пъргав, тича от място на място, грижи се за подготовката на работниците, та затова с болшинство на гласовете го определи да бъде ръководител на Орханийско и Тетевенско. Накарали Левски по-рано да му издаде нуждното пълномощно за това. Облечен в такава власт, лекомисления авантюрист и хайдук почнал да своеволничи, задържал събираните пари, говорел неврели-некипели и достигнал до мисълта да не се подчинява на Левски. Той образувал хърката четица и с нея шетала от място

на място по хайдушките обичаи да сѫбира пари и тероризира хората.

Апостола не могѫл да тѫрпи подобно самоуправство и чрез тайната поща повикал Общи да се срещнат в Етрополе. „Ела, каже, да чуеш с ушите си, за какво питам, и хората какво ми отговарят". Общи обаче си нехае и вѫрши това, което неговата глава ражда, без да се яви при апостола.

В силата на пѫлномощното, което имал, Левски можал веднага да отстрани дори сѫс сила пакостника, но той, като всеки добросѫвестен работник, поискал да бѫде много лойялен, та още тѫрпял. Апостола се занимава с много по-важни работи. Сѫдбоносен бил вѫпроса за *вѫоръжаването на момчетата*. А това можало да стане с много пари. Трябвало *тичане*. Между това шпиони се пречкали на всякѫде. Пѫрвото комитетско убийство от тайната полиция било извѫршено (през август). Извѫршил го сам Общи над дякона Паисия в Орхание, понеже тоя цѫрковен човек разбирал по един превратен начин службата си и се обявил решителен противник на народните работници. Местния комитет произнесѫл присѫдата. Левски разгледал обвинението и потвѫрдил присѫдата. Сполуката с убийството направило Общия още по-нахален. Левски вече почнал да излиза от тѫрпение. През септ. той пише до Данаила Попов в Т. Магурели за Общия следното: „Че Д. Общи за закононарушенията си и своеволията си е заслужил смѫрт, то е така, но аз му прощавах и още

прощавам. Ако да беше учен, аз не можех да потѫпча закона. Бай Д. не е предател, но неразбран, горделив и говори за работи от себе си, без да знае кѫде водят. Подхвѫрлял на хората ни думи да мислят различно, пѫк на мене казва, че тия тѫй мислили". Това принудило Левски да обиколи неговото окрѫжие (Орханийското) и лично да разпита хората, защо не правят това, което устава им заповядва. Те се оправдавали, че Общи другояче ги учил по решението уж на Ц. К. в Бѫлгария.

Левски преустроил окрѫжието, което брояло 15 комитети, свѫрзал последните по близу един до друг и ги подчинил на Центѫра (Орхание). Обаче Общи отишел и развалил направеното, като научил някои частни комитети да искат друг град за центѫр. Работата дошла до там, че Общи зел да подучва някои комитети да искат да се отнесат до Ц. К. в Влашко с оплакване пр̀отив Левски. Това нещо страшно огорчило апостола, който единадесет години работил на народната нива с пѫлно безкористие, самоотвержение и ентусиазѫм, та сега един чужденец да дойе от някѫде си — да хвѫрля кал вѫрху него. Зависта и кѫсогледството на някои тетевенски и ловченски членове на привременното правителство станали причина да се подигне вѫпрос против големите права, които Левски получил от Букурещ. Тия хора не могли да се вдѫлбочат толкова в народното дяло и да разберат, както това е разбрал опитния Левски, че без дисциплина и един рѫководен ум работата нема да вѫрви. На-

родна черта е да подозираме способните си хора в някакви задни мисли. А щом веднаж нашето мнение не се е приело, ние се отказваме от длъжностите си, почваме да отсъствуваме от заседанията или си подаваме оставката. Ала често и с това не се задоволяваме: почваме да пречим и да интригуваме против предните си хора. Такива ежби са се намесили и в разправията между Левски и Общия, та отворили път на последния, макар да бил нов, при това чужденец и непознат, да оспорява наредбите и правата на великия апостол, познат на младо и старо по своята съобразителност и безкористна дейност. Но човешките страсти са безогледни.

Левски намерил за добре да се отнесе до Каравелова и до Ц. К. в Букурещ да иска правилна оценка и правда за себе си. Обаче, спора между Общи и Левски не можал да се разгледа и отсъди в Букурещ, защото Общи прибързал да извърши обира на орханийската поща и с това опропастил дялото.

Обира на орханийската поща и разкриване на комитетската организация. — В желанието си да събират средства за оръжие, при обсъждане мерките, много пъти в Ц. Р. К. в България (Ловеч) била изказвана мисъл да се нападат и обират пощите, както правили по-рано Панайот Хитов и други хайдути. В полза на такова решение се превеждало обстоятелството, че съ-

браните от властта пари са от народа и че, като се вземат, пак ще се употребят за народа. Предвидливия Левски се е обявявал винаги против такива действия, защото предвиждал, че чрез тях ще се възбужда още повече турската власт, която или ще сполучи, да влезе в дирята на тайната организация, или пък най-малкото със строгите си мерки и шпионска мрежа ще пречи за пътуването и работата на народните хора. Левски мислил, че не е умно да се тревожат и дразнят сега турците, когато комитетските хора имат най-голяма нужда от ходене и прекарване на оръжие.

Ала мъдрите съвети на Левски се видели на някои комитетски хора и на Общи като излишна предпазливост и дори неришителност. Когато в едно заседание си блъскали главата, от къде да съберат една голяма сума, Общи пак предложил обира на някоя поща. Левски отново изказал своето несъгласие, но болшинството, настроено вече против Левски, било наклонно и допуснало да се обере държавната поща. Общи предложил услугите си — той да извърши обира със своите хора. На другия ден от заседанието Левски пак поръчал на Общия да се изостави от това дяло, защото тайната не ще може да се запази при участието на толкова хора. Същото той казал и на Стоян Пандур войвода да придума Общия да не прави обира. Ала лекомисления хайдук въръвял по свой ум.

Левски излязал из Ловеч да обикаля и нарежда революционните окръжия, дето имало тол-

кова работа и нужда от лични упѫтвания и наѩрдчения, а Общи в Тетевен сѫбрал четицата си и се приготвил за работа. Чрез комитетски хора се узнало, че от Орхание пощата потéгля с доста голяма дѫржавна сума пари (около 120,000 гроша) за София. Общи с двадесетина души четници, облечени в турски военни дрехи, преварил на 20-и септ. пощенските кола в Орханийския проход, стреля вѫрху заптиите, те се разбѣгват, а той задига с четата парите и ги отнася. Естествено, софийския управител Махзар паша веднага се втурнал с потери да издири и улови обирачите. Той не сполучил, но оставил свои тайни агенти да следят. Из Изпѫрвен работата се скрила доста добре, властите били заблудени, че обирачите по облекло и по други белези били уж турски войници, беглеци от военна служба. Но сетне хлевоустието на една жена, посветена в тайната на обира, и лекомисленото самохвалство на някои четници отворило очите на властта. Преоблечени помаци-шпиони дочули, че обирачите сѫ бѫлгари, че войводата на четата бил Димитѫр Общи и че парите били дигнати за купуване на орѫжие. Махзар паша с конни стражари отива в Орхание и околните села и градове. Няколко четници били хванати. Подложени на мѫки и бой, те обадили, как стои работата. Потерата се турила в дирите на Общия и най-сетне сполучила да го хване (25 окт.) в селото Чариково (Луковитско). Арестуваните четници сѫчувственици и комитетски хора, ведно с войводата, и една жена, били навѫрзани в синжири

и тѫржествено откарани в София да ги сѫди особена извънредна комисия, нарочно изпратена от Цариград за това[1]). В цяла Турция се разбрало, че *комити* обрали Софийската поща и че всички били хванати. При разпита Общи най-напред се помѫчил да отказва; твѫрдял, че е чужденец, показал три паспорта: гръцки, сръбски и италиянски. След това той променил думите си. Лекомислието и грандоманията го вдъхновили, та поискал да изплаши турците. Той разкрил цялото комитетско дяло и посочил Левски като „баш комита", главен разпоредител и главатар. Това Общи направил да убеди турците, че тука не е думата за обикновен хайдушки обир, а за голяма работа — възстание да се освободи Бѫлгария. Глупавия авантюрист мислел, че Портата ще се уплаши и ще почне преговори с главатарите . . . Общи или неговите хора издали много комитетски работници в Орхание, Тетевен, Етрополе, Ловеч. По показанията на Общи арестувани били в София Хр. Ковачев, учител по турски език, и още един комитетски човек. Турците бѫрзо се разтичали извѫршили многобройни арести, направили претѫрсвания и намерили част от ограбените пари в Тетевен, Ловеч. Общи, разпитан в София, продължавал да разкрива подготовката на възстанието и заплашвал турците с големи опасности. Името на Васил Левски гръмнало в цяла София. За него говорили турци, бѫлгари, евреи. Правителството на-

[1]) Архива на Найден Геров, т. II, стр. 637.

редило телеграфически до полицейските органи из цялата страна да дирят тоя чудноват и летящ Василя Левски, наречен още Дервишоглу, Аслан Кърджалъ, дякон Игнати, Васил Иванов Карловец—главатаря на комитите. При обиските бил намерен неговия портрет и разпратен всъде по канцелариите. По кона̀ците били привикани всички попове, учители, чорбаджии, видни еснафи и търговци да бъдат разпитани за опасния човек, дали го познават и де може сега да се намери. Правителството обещало 50,000 гроша томува, който покаже или улови опасния човек. Всички чорбаджии-съветници отивали в конака, гледали портрета и знаели, че това е Левски, който често е искал пари от тях, дори ги е заплашвал с убийство, ако не дадат, ала никой не се е решил да каже, че го познава и да посочи, къде би могъл да се намери. Всеки дигал рамене и казвал: „не познавам този човек.“ А чрез своите хора пращали известие до Левски с думата: бягай!

Положението на апостола. — Когато Общи обрал пощата, Левски се намирал някъде към Сливен. Известието за обира не го изненадало, защото, както видехме, той знаял за това пакостно дяло. Осъждал себе си, че се подчинил на ловченци и не употребил властта, която му дава пълномощното. Ала Левски искал да бъде коректен и подчинен на вишегласието. Той бил спокоен няколко време. В края на октомври Левски стигнал

в Стара Загора, дето се научил, че Общи е уловен и че дялото е издадено, сума свят е изпозатворен и много квитанции, писма и други комитетски неща паднали в ръцете на турците. Комитетските в Стара-Загора хора се срещнали с апостола да узнаят, как е станала толкова опасната случка.

В Букурещ и Влашко тревогата била голяма. Всички мислели, че дялото вече е изгубено и че комитетските хора ще бъдат избесени. Каравелов силно обезпокоен, намерил, че от създаденото положение нема как да се излезе, освен да се обяви революцията и с въоръжена сила да се освободят Общи и другите затворници. За това, в съгласие с другите членове на Ц. Р. Комитети, той изпратил нарочен човек от търновския революционен комитет до Левски да му съобщи решението.

През това време Левски постоянно сновял между Сливен и Стара Загора и се занимавал с организирането на революционните окръжия, стягал хората и възбуждал ентусиазма им. В Сливен Левски се запознал с двамата млади учители *М. Греков и Атанас Узунов*, които скоро били дошли от Русия. Греков бил българин, роден в Русия, участник в легиона за български офицери в Бялград през 1867; Узунов бил родом от Одрин, по баща Копривщенец, 20 годишен младеж, красив, силен буен безстрашлив, изпътувал цяла България пеш на шир и на дълж, запознал се с Христо Ботев в Калофер (през лятото 1872 год.). Греков и Узунов учили в Николаевската гимназия в Русия, били

добри другари и искрени приятели. Вдодушевени от желание да работят за свободата на своетв оте' чество, та през есента 1972 год. се условили за учители в Сливен.

Революционното дяло в тоя град не вървяло добре. Левски стигнал в началото на ноември в града и намерил в лицето на Грекова и Узунова добри патриоти и ентусиазирани младежи. Веднага той им разкрил всичко и ги наредил на работа. Отредил им райони и ги упътил да уредят окръзите.

Когато се научил за залавянето на Общи и затварянето на комитетски хора, Левски изпратил пощенеца —писмоносец Димо Пеев до София да разбере, кои комитетски хора са затворени по орханийската случка; на връщане от София да се отбие в Орхание и предаде друго писмо до орханийци с насърдчение да следват дялото без боязн.

По Пеева до София Левски пратил следното писмо за Димитра Трайкович, касиер и един от важните комитетски хора в София, в чийто хан слизал Левски и други народни работници.

„*Бай Трайкович*, приносящият е наш човек; изпращам го до вас да му дадете отговор на долните питания.

Научих се, че за всички станали работи с нашите хора в вашия град, затворени от турското правителство, си бил ти. Мнозина уверяват, че вие сте показали пред пашата, какво в София съществуа комитет, па сте показали учителите. Аз не вярвам да сте извършили такова предателство . . . Вам

за сега не остава друго, а точно да ни дадете описание за станалите работи в града ви: как се е предала работата най-напред, кой кого е предал, кой как е изпитван, кои са именно затворниците, отде са, под какъв затвор и съдбата им на какво сочи? Всичко писмено ще дадете на приносящия това писмо. Писмото ще му предадете извън града, кога тръгне да си върви. Всичко трябва да изложиш по съвест, т. е. твоите и на другите кривиците, защото на разказания се опрощава. Ако се окаже, че ти си чист, тогава пак ще земаш и даваш понататък от онова място, от което ти се е дала червената книжка (устава).

Аз съм, който ви се представих в турски дрехи във вас, в собата, с печатаното писмо към вас. *В. Левски*".

Слуховете, че конашкия съветник Д. Трайкович издавал, се разпространявали от противниците му, съпартизани на Хаджи Мано, богат и влиятелен чорбаджия, който държал страната на черковниците и бил против младежките кроежи в комитетите за възстание.

Писмоносеца изпълнил службата си. Получил устен отговор от Трайковича, минал през Орхание, ободрил работниците и намерил Левски. След получаването на Софийските известия, Левски пише на Христо Големия в Търново: „известени да сте, че Д. Общи предава всичко, щото знае! От София дойде човек нарочно да ми разправи. Затова, който се познава с него, да стои на щрек, в къщата си да не спи, а по приятели".

Чудно безстрашие и самообладание проявил тоя истински родолюбец в тия ужасни времена. И това качество го възвишава твърде много. Левски вярвал в своята звезда. Ако впросът е бил само за неговата личност, той лесно и с бързината на лястовица би прехвръкнал във Влашко. Ала него измъчвала мисълта за разстройството на дялото, съзидано с такава гореща вяра, с толкова труд и мъка. По тая причина преди всичко той залягал да поправи разваленото, та решил не да бяга и се спасява, а да обиколи по главните комитети, да насърдчи и успокои изплашените, да изпокрие архивата и оръжието.

При тия обстоятелства пристига пратеника на Каравелова от Влашко и предава на апостола следното писмо:

Брате Василе,

По-преди ви писахме и подканяхме на подвизи, но някак си опитом. Сега ви обаждаме, че обстоятелствата изискват без друго кураж от наша страна и повдигане на революцията. Причините, които и ти можеш да познаваш; не щем да ти разказваме, а обаждаме ти само, че трябва да въстанеш на бой, без да губиш минута. На всички тадевашни юнаци се писа, които ще да заминават за отсреща. Надайте се за помощ от С. и Ч. (Сърбия и Черна Гора).

Букурещ, 2 ноември 1872 г.

Кара Мустафа Бучукоглу *(Каравелов).*

Левски свикал събрание на първите комитетски мъже в Стара-Загора. Прочел Каравеловото писмо. Мислили, правили, стрували, дошли до заключение, че сега въстание не може да се дигне, защото на първо място нямало нуждното *оръжие*, па и липсвали още много потребни неща. При тия условия да се покани народа на въстание очевидно било да се постави в невъзможност на съпротива срещу турския ятаган. Поканени да се произнесат, и сливенци взели същото решение. От своя страна Левски, като обсъдил зраво положението, решил, че покрай горните причини през зимата е невъзможло никакво въстание. Народа няма да се поведе по ума на буйните младежи. та затова по-добре е да се отложи революцията за идната пролет, когато и оръжия могат повече да се доставят. Обаче той получава категорична заповед от главния представител на Б. Ц. Р. К. да въсрви на бой. За да не се земе за непокорство и да се избегнат всякакви неоснователни подозрения и критики, Левски съобщил по същия пощенец, че сам ще иде във Влашко и там ще обмислят дялото с Каравелова.

Последни разпоредби. — Източна България била още слабо организирана. Левски издава пълномощно на *Таня Стоянов*, верен телопазач и способен младеж, сетнешен войвода на въстаническа чета, да насърдчи, свърже и уреди комитетите в

Добрич, Провадия, Осман Пазар, Ески Джумая и Котленско[1]).

От Стара-Загора Левски с голямо изкусво да заблуждава турската полиция отива в Пловдив. Там той поискал да узнае от верните си другари (учителя Матевски) и от чорбаджиите, какви мерки зима турското правителство и дали има бѫлгари да се лакомят срещу обещаните 50,000 гроша да предадат апостола, или за 25,000 да занесат главата му. Левски се явил и при Найден Геров, от когато се научил. че в Цариград бил отреден специален сѫд за бѫлгарските комити в София и че него дирят под листо. Найден Геров посъветвал апостола да се прехвѫрли, колкото е вѫзможно, по-скоро в Ромѫния.

От Пловдив Левски отишел в Т. Пазарджик (7 дек.), дал нуждните наредби, зел сѫс себе си Никола Рѫженков и през Стара-Планина се спрял в Троянския монастир. Тука той три дни се крил из околните метоси, защото монастиря на няколко пѫти бивал претѫрсван от турската потера.

---

[1]) Левски имал 4-5 верни младежи, които го придружавали в пѫтуванията му по разните части на Бѫлгария, като другари, телопазачи, писмоносци и др. Тия негови верни хора били: за западна Бѫлгария *Васил Йонков* от Гложене, *Сава Младенов* от Червен бряг, за южна Бѫлгария *Дико Пеев* от Извор и за източна Бѫлгария *Таню Стоянов*.

В Ловеч били запрени трима души комитетски хора, а другите били обладани от голям страх[1]). За да не би преследванията да се усилят още повече и разширят арестите, членове от Ловченския комитет писали на Левски да не дохожда в града им. Между това апостола имал нужда да се отбие в Ловеч било да даде разпоредби, какво да се прави, докато премине бурята, било да прибере и покрие всичката архива на комитета. По тревожните писма, които ловченци отправили до Левски, той дошел до убеждението, че тия хора от страх са обезумели и че „от тяхната кожа царвули нема да станат" (Архив. стр. 73). В сѫщото време Левски се научил, че в Ловеч били подхвѫрлени писма с подпис *Ас. Дервишогму Кѫрджалѫ*, в които се казвало да се занесат комитетските тевтери и вещи в едикоя колиба на лозето и там да се оставят. Писмата били подправени с почерка на апостола. Левски подозирал в тая работа някого. . . Затова привидно отказвал да влезе в града, защото очаквал *предателство*, не по воля, а „от страх предателство". Той моли да се приберат колкото писма има, пари, вестници и друго, та да се пренесат у Николче Сирков (халач), в чиято кѫща често слазял Левски). Оттам той или сам щял да си ги земе, или щял да

---

[1]) Останалите членове: Хр. Луканов, А. Хитров, Гечо и Величка Хашнови, Н. Сирков и др. Общи не ги е познавал, затова и не ги е обадил.

проводи човек за тях. В председателствуващия комитета имало комитетски пари. Писал му Левски да ги даде, а той смотолевил отговора си, защото ги бил употребил за ден-два в частна работа, въпреки устава. И апостола в огорчението си отправя следните тежки думи към болшинството на ловчанския комитет (12 дек.): „Какво да ви правя, като се показахте сами по-неспособни от новите (комитети), които захванаха много по-късно от вас? Днешната случка (обира и разкритието на дялото) сто пъти ви се е предсказвала, че може да бъде! Вие казвахте: ще постоянствуваме (да обуздават лудориите на Общия). Де ви е сега постоянството? Вие сте причината да страдат и други хора. Казах ви пред очите на Д. Общи, че той не е за работа, като върши неща на своя глава. Не чухте ли думите ми, казани толкова пъти? Два месеца пътувахме заедно, но какво аз вършех? Оставях го в хана, а пък аз тайно се срещах с хората си, защото не му доверявах поради лекомислието му. Не му ли казах да не напада на пощата? Той и вие мислехте, че аз си присвоявам някакви привилегии. Ето ви сега причината да треперете от страх, па и на мене да не давате място в града си! Но. . . станалото, станало; писмата и нещата приберете и ги предайте, дето ви казах. Па вие дързост! Напред на работа! Запрените-запрени, а другите трябва да мислят, че са полагали клетва. Който не изпълнява клетвата, дадена пред Евангелието, т. е. в вярата си и в честта си, той е най-низкия и гнуснавия човек на света! По-добре е сто години мъки честни, а нежели да тъпчи честта си и вярата си! Утре е ден и ще се каже на такъв: не си честен, не си българин, лъжеш и в Евангелието. . .“ Левски предупреждава ловченци, че на запрените сега не може да се помогне. Възстанието се отлага. Той разпоредил до всички комитети да съберат и предадат парите, за да се поръча оръжие, та за напролет да бъдат по-готови, защото времето наближава. . .

Левски пише за насърдчение на всички. „Напред и не бойте се! . . . Нека българското юнашко око да не се бои вече от мъките на дрипавия читак. Иде времето, когато ще се дигнат народните знамена. Но бързайте да сме готови“ . . . Този път Левски се подписва *Ибриям Анадолу*.

Хващането на Левски. — Към 20 декември Левски се намирал в махалата колибето до Троян. Известени на време, троянски съзаклетници отишли и се срещнали с апостола. Те му известили, че многобройна войска и стража обикаляла Ловеч и Троян, кръстосва по пътищата, внезапно напада ханищата деня и нощя, че двама членове от ловченския комитет са откарани в София, някои комитетски вещи хванати и че страх и трепет са обладали цялата околност. В конака държат портрета на Левски и се взират в лицето на всеки пътник. Левски насърдчил другарите да не се отчайват, дал наставление, как да се скрие всичко, поискал по

5—5 лири от всекиго за игленка пушка и казал, че заминува за Влашко да се споразумее с Каравелова относно избухването на въстанието. Левски говорел с такава увереност, като че злодеянието на Общия не може да има особено пакостно влияние за дялото. Той оплаквал затворените и мъчените, но за народната работа не давал да се разбере, че се бои. На безсрънчната турска полиция той не давал значение, а нехайността и към общата служба била му твърде позната. Колко пъти той е ял и пил с потерата, която го дири!

От колибето Левски тайно се промъкнал в къщата на Никола Сирков халачина. Бързо той влизал в сношение с Величка Хашнова и чрез нея с поп Кръстя, касиера на комитета, който бил освободен от затвора. Левски искал да се срещне с тоя човек, понеже само той бил освободен от арестуваните комитетски хора, едно да му поиска комитетските пари за оръжие, и друго да му даде наставления за изпокриване на всичко и за насърдчение. Поп Кръстю се срещнал с Левски в дома на Сиркова, дал му парите и се обяснили.

На 26 декември, втория ден на Коледа, Левски придружен от Никола Цвятков, комуто дал писмата, що прибрал от Никола Сирков, тръгнал за Севлиево. Цвятков разпрал самаря и дълбоко в сламата изпокрил писмата, турил самара на бащина си кон, възседнал го и тръгнал напред, а Левски, преоблечен в турски дрехи, с фес на глава, дънести потури, опънал пешком 200—300 крачки

подир него. Нея година зимата била люта, сняг покривал полето и пътищата били зарити, та ходенето било мъчно. По пътя Левски настигнал Цвяткова и му казал, че вечерта ще нощуват в с. Какрина, в комитетската стая на Христо Цонев Латинеца. Един турски стражар срещнал пътниците, заничал ги в лицата и питал, кои са и къде отиват. Привечер пътниците стигнали с. Какрина, влезли в селото и отседнали в ханчето на Христа. Казаното ханче било на един кат, нает от Хр. Цонев, имало кръчма и нарочна стая (одая), както и в много други ханове, наета за комитетски пътници, за тайни срещи и съвещания. Левски поръчал на наемателя да му намери кон, че на утринта ще пътуват за Севлиево. Вечерта пътниците се стоплили, вечеряли, говорили за турската потера, която вече няколко пъти обсаждала и претършувала ханчето, търсейки апостола. След вечерята пътниците заспали около огъня, завити с ямурлуците си. Когато попели първи петли, ханжията Христо станал и отишел да търси кон за Левски[1]). Нощта вече преваляла. Половин час преди да се съмне, на вратата на ханчето се похлопало. Левски скокнал на нозе и попитал, кой е? Мъжки глас на турски език отговорил: отвори! Левски и другаря му се вслушали и чули отвън тежки стъпки на

---

[1]) Показанията на Никола Цвятков (Архив. XIV стр.); Д-р П. Стоянов. Град Ловеч, 35.

много хора, топот от конски копита и дрънкане на оръжие Левски се сетил, че това е потерата. Той веднага изважда пакет от книжа, разравя огъня, и ги пъхва в него[2]): сетне изважда своя револвер зема и револвера на ханджията от стената, приготвя ги в две ръце, отваря вратата и стреля върху турските стражари, що били отвън. Един стражар паднал ранен, другите се разбягали и Левски с юнашки скок изхвръкнал на двора. Той бил сигурен, че щом излезе нашироко, лесно ще се разправи и ще избегне от ръцете на потерата, чиято неподвижност му била позната. Левски, който прескачал биволите в с. Еникйой (Добруджанско), който прехвръкнал през окопите на белградската крепост, за което другарите му дали тъй сполучливото прозвище, и сега вярвал на своите сили и на своя ангел. Ханчето имало двор, ограден с висок здрав плет. Левски примерил с очи високия плет пред себе си и полетял в въздуха. В миг той се намерил върх плета. Няколко пушки изтрещяли по него. За нещастие единия му крак попаднал върху здрав остър кол, който се набил през вървите, навущата в дънестите потури, и апостола увиснал на високия плет, като ястреб с пребити криле. Той се опитал да измъкне крака си от кола, но поради височината, това не можело лесно да стане. В това

[2]) Възможно тука да е изгорен дневника на апостола, защото той в няколко писма казва, че си държи подробен дневник за работата.

време пушките продължавали да гърмят по сущата посока; виковете: удряйте, дръжте, тичайте: оглушили въздуха... Лишен от възможност да се откачи и да стреля към нападателите, апостола се въртял на една и друга страна, без да може да се самоубие или да погълне отровата, която носел. Нападателите се окуражават, пристъпват към него и го улавят. Бързо му хващат ръцете, отнемат револверите и го въръзват; след това го откачат от кола и го занасят окървавен в хана. Левски бил ранен в левото ухо и в главата, кръвта обляла лицето му. Тържеството на турците било голямо. Когато Левски висел на плета, от джебовете му се изтърсили в снега пари, което накарало алчните турци да тичат и ги събират. На запитванията им, той ли е Левски, въръзания отговарял, че е пътник, или нищо не отговарял. За другаря си, казал, че го сварил в хана като пътник, без лично да го познава, кой е. Турците хванали Левски и въръзали Никола Цвятков и Ханжията Христа, който се бавил из селото за кон и отсъствувал при хващането на Левски. Трите били закарани в Ловеч. На другия ден (28 дек.) Левски и другарите му били изпратени през Севлиево в Търново. До Търново Левски отричал всичко и сé казвал, че е търговец. Обаче в Търново, изправен пред пашата, който държал в ръка портретя му пред няколко първенци, турци и български, членове в мезлиша, твърдия човек намерил, че е безполезно вече да отрича и признал, че именно той е Васил Левски, дякон

Игнати Карловец, Аслан Дервишоглу Кжрджалж и т. н. Пашата имал заповед от София да се отнесе много внимателно кжм главатаря на бжлгарските революционери, да повика лекари, които да промият и превжржат най-добре раните му и да му дават всякаква и изобилна храна; да не го бият, мжчат, да не го псуват и оскжрбяват, за да може скоро да се поправи, та да пристигне здрав в София. Тжрновския паша разпоредил веднага да се изпратят под силен конвой Левски и другаря му Цвятков за София. Пжтуването ставало повечето нощя.

Имало ли е предателство при улавянето на Левски и кой е бил предателя? — Улавянето на апостола, чието име било символ на сила, на сжобразителност, на чудна пжргавина и смелост, потресло всички приятели на народното дяло. Загубата била огромна, непоправима. Естественовсеки се запитвал, как стана това нещо? И общественото мнение веднага отсякло: Левски е предаден от секретар-касиера на Левчанския комитет поп Кржстю, който назначил на апостола среща в сжщото ханче, дето бил хванат народния деец. Това мнение особено засилила Величка Хашова, която крила много пжти по-рано Левски и която сега уж знаяла за сговора на срещата[1]). Предателството обяснявали с това, че поп Кржстю бил

[1]) В кжщата на Величка Хашнова имало скривалище, в което се пазели на Левски следните неща: калпак с левче и перо, далекоглед, тржба и др. Освен тези неща Левски имал хубава френска пушка, купена на 25 желтици, ремжк за една турска лира, сабя за 13 лири и сто патрона.

арестуван от турците след разкриването комитетското дяло в Ловеч, джржан един ден и освободен, че той посещавал често конака, че искал да присвои комитетските пари и че най-сетне може да е извжршил предателството от мжчение или смжртен страх пред турците. Обвиняемия поп Кржстю обаче винаги е отказвал, че е предал апостола, предлагал е с писмо до комитета да бжде убит, ако е виновен, а подир освобождението предлагал публичен сжд, на смжртния си час, в последната изповед, не е заявил, че той имал приписвания грях.

Но в такжв случай сжвестта на цял бжлгарски народ пита, имало ли е предателство и кой може да бжде издайника? Престжплението е много тежко и то вика за вжзмездие. Това питане за жалост остава и до днес без категоричен отговор.

Д-р П. Стоянов в книгата си „Граджт Ловеч", стр. 35—60, разглежда подробно обстоятелствата при които е хванат Левски. Авторжт е имал вжзможност да разпита всички живи дейци от комитета — Никола Цвятков, Величка Хашнова, попадията на поп Кржстя, Д. Пжшков и т. н. Той превежда всички доказателства за и против предателството на поп Кржстя, наклонен е да вярва, че има такова, ала категорично не се произнася.

Понеже въпроса е от извънредно значение за нашите черковнослужатели, ние ще се спрем малко на него.

Поп Кръстю бил развит свещеник доста начетен, бил в Бялград през 1862 г., голям поклонник на Раковски, член на Привременото правителство в Ловеч, обичал да пише и се показвал добър патриот. Левски го обичал и му се доверявал. Кога отсъствувал, него оставал за заместник. С особено писмо той го препоръчва на Каравелова да напечата в печатницата си негова книга. Между Левски и свещеника е настъпила хладина след убийството на дякона Паиси, когото поп Кръстю считал невинен и жертва на буйния Общи. От разкритията на Общия в София арестувани били само трима комитетски хора в Ловеч: Марин поп Луканов, Д. Пъшков и поп Кръстю. На другия ден, обаче, поп Кръстю бил освободен, след като бил много мъчен и бит; той бил поставен под полицейския надзор и постоянно бил викан в конака при каймакамина (началника). В това време се появили подправени писма, подхвърлени в двора на Величка, написани уж от Левски, в които се искали комитетските книги, писма и други вещи да се занесат в колибата на лозето, отдето Левски щял да ги земе. Туй се съобщава на Левски. По повод на тия подправени писма апостола пише на 12 декември до незатворените комитетски хора: „пророкувам, каква ще да е била целта ви с тия писма, и по вишегласие ли сте го направили, или само някой

и кой е? Ако се отричате всички, аз знам, кой е и ще ви го покажа". Кого е подозирал апостола, положително не може да се каже. Величка Хашнова мисли, че това е поп Кръстю. Писмата, както видехме по-горе, били прибрани от Сиркова, от когото апостола ги е зел и предал на Никола Цвятков, който ги вшил в самаря и тъй тръгнали с Левски за Какрина. За това село ги упътил Сирков. Нито по пътя, нито вечерта Левски е казал на другаря си Никола Цвятков, че е уговорена среща с поп Кръстя в ханчето. Това не знаел и Христо Цонев, който един ден по-рано бил в Ловеч и знаял, че Левски ще му бъде гост. Щом се навечеряли, легнали, не са очаквали никого.

Значи мълвата, какво поп Кръстю уговорил с Левски среща в Какрина, и вместо да иде той пратил потерата, не се потвърдява от свидетелите. Понеже турската потера от 5—6 души нападнала ханчето не още вечерта или през нощта, а чак сутринта, призори, има всички изгледи това да е станало случайно, или по показанията на стражара, що ги е срещнал на 27, или на друг някой издайник[1]).

И ако е имало предателство, как е станало то? Някои допускат, че то може да е станало в Ловеч, когато апостола бил отведен вързан. Дотогава Левски не се признавал, че е този, когото дирят. Той казвал, че е търговец. Пред вид на тия негови отричания каймакамина в Ловеч повикал поп Кръстя, когото

---

[1]) Когато Левски бил хванат, потерата не е имала нито верига, нито въже, а го е вързала с пояса му.

пратил да види вжрзания тжрговец в затвора[1]). Поп Кржстю посетил запрения и се явил при каймакамина. Но какво му е казал, никой не знае. След години каймакамина и старшията Юсеин Бошнак, ранен при Какрина, уж казали, че чули да се говори, какво беевете в конака казвали, че попа издал Василя Левски. Поп Кржстю обаче отричал да е казал такива предателски думи. По пжтя от Ловеч до Тжрново и обратно до София Левски и Цвятков били карани наедно, приказвали, но апостола не се оплаквал, че е издаден от поп Кржстя. Това разказва Никола Цвятков, който сетне живял джлго и подир освобождението. Вжв В. Тжрново, както знаем Левски сам се признал, че е сжщия. Когато доктор Берон превжрзвал раните му, Левски казал: „предаде ме поп Кржстю". Но де? в Какринското ханче или в Ловеч, това не казал. Допустимо е, че Левски е предполагал така, защото той не чул, що е казал поп Кржстю на каймакамина в Ловеч. Заслужава да се спомене и това, че поп Кржстю е умрял сжвжршено беден.

По този начин вжпроса за издайството на Левски в Какрина или Ловеч остава неизяснен. Историята не може да се опре на слухове, клевети и подозрения, толкова свойствени нам бжлгарите. Нейните сжждения и присжди трябва да се основават нн положителни факти. А документи и сериозни свидетели за това няма.

[1]) Никола Цвятков и Хр. Цонев били познати на полицията, но като мирни хора, а не като комити.

Положително е само едно, че дейността на Левски е разкрита и предадена пред турците от Общи, от когото сигурно те узнали, че апостола се навжрта около Ловеч, та са усилили бдението на шпионите и полицията, докато най-сетне го хванали.

XIV. Левски пред сжда.

Положението в Цариград. — През 1872 г. в Цариград станали няколко важии промени. За велик везир бил назначен Мидхат паша, управник на Дунавския вилает, водителя на младотурците, който се мжчел да реформира империята така, че европейците да изгубят почва за намеса в турските вжтрешни работи. Но тоя паша бил зле настроен против бжлгарите, защото те били против неговите реформи за закриване на бжлгарските училища и за приемане бжлгарчета в турските, защото през неговия вилает минавали четите от Дунава за Стара-Планина и защото той познавал дейността на революционните комитети в Влашко.

На 11/24 май с. год. бжлгарския екзарх прогласил бжлгарската цжрква независима, което предизвикало гржцкия патриарх да свика сжбор и да прогласи бжлгарите за схизматици. Чрез това борбата между гжрци и бжлгари пламнала с нови сили. В тая борба гжрците интригували пред Високата порта, че покровителствува бжлгарите, а пжк те се готвят да сжборят султановата власт. Нашите черковници напжвали всички сили да от-

биват гръцките удари и да доказват, че подозрението към българите в неверност на султана било злобно и клеветническо. През есента става обира на орханийската поща, арестуването на Общи и разкриване на същаклятническото дело. Турците се възбудили и настръхнали твърде много против българите в Цариград. Екзарх Антим I поискал един-два пъти да се яви пред министрите, ала те не го приемали. И когато най-сетне великия везир приел екзарха, той се отнесъл сърдито и натякнал, че младите българи вършат работи, които не били в полза на мира и спокойствието на царството. Турските вестници написали остри статии против българския народ, а гърците бълвали огън и жупел против враговете на падишаха.

Високата Порта, щом се известила, че *„сърбина"* Д. Общи е работил за българското комитетско дяло, че обирът е направен от него с политически цели, решила, какво виновните в това дяло да се съдят не от обикновения съд, а от особена, *извънредна комисия*, снабдена с пълномощия да лови, изпитва, осъжда на затвор, на заточение и на смърт безапелационно. Везиря назначил такава комисия в състав 3 души: двама членове на държавния съвет — Кючюк Саид паша и българина Иванчо х. Пенчович от Русе, същия, в чиято къща нощувал Левски през пребиваването му в Цариграе. Третия член на комитета бил Шакир-бей, военен от главния щаб. Когато съобщили назначението на х. Пенчович, той дълго се колебал от

страх да не бъде изложен пред турците, като укривател на Левски. Но понеже тогава апостола не бил още хванат, то българите в Цариград убедили Иванча х. Пенчовича да приеме назначението, надявайки се, че с влиянието си той ще смегчи наказанието на заловените българи.

Извънредната комисия в София. — През ноември извънредната комисия заминала за София. Председателя на комисията Кючук Саид паша, щом стигнал в София, подал телеграма до всички власти да дирят под дърво и камък Василя Левски и потвърдил обещаните от Махзар паша 50,000 гроша томува, който улови жив или предаде апостола. В София комисията разпитвала Общия и другите затворници; разпитвала свидетели и очаквала, дано хванат главатаря на организацията. На 28 декември комисията получила телеграма от търновския паша, че арестувания в Какринското ханче непознат човек, се признал, че той е Васил Левски. Радостта на турците била безкрайна. Комитетското дяло сега щяло да се изтръгне из корен. Иванчо х. Пенчович изтръпнал. Той се боял, че подсъдимия ще се обърне в съда към него и първо него ще издаде. Но великия апостол не бил такъв човек. Той не бил издайник, нито със слаба душа и воля. В този случай се проявили неговите високи добродетели.

1873. — В началото на януари (5) Левски бил закаран под силен конвой в София. По пътя властите го приемали и предавали много внимателно,

лекарите по всички градове, дето конвоя спирал (Търново, Севлиево, Ловеч и Плевен), веднага преглеждали раните на ухото и главата му, промивали ги, превързвали ги, обаче поради студа и други причини те не само не зараствали, но се подлютявали. Всъде турската полиция давала на окования в железа апостол добра и изобилна храна, ала той твърде слабо, или никак не ял, не спал, та много отпаднал телесно. Изглеждало, че Левски си бил наложил гладна стачка. Той знаел, какво го чака в София. Да се надява за освобождение по пътя от комитетска въоръжена чета, както гласял устава, било напразно. И той се решил да умре. По тази причина, почти нищо не ял, не говорел и изглеждал дълбоко замислен. Личната съдба не плашила великия патриот, а разрухата на толкова милото негово дяло, и това именно разкъсвало душата му от мъка.

Извънредната комисия била привършила работата с Общия и с 60 души затворени комитетски хора. Дялото било разгледало и Общи бил осъден на смърт чрез обесване, но присъдата се отлагала доде пристигне Левски, за да ги ставят очи с очи в съда. Комисията с нетърпение очаквала докарването на Левски, за да го разпита всестранно за кроената революция. Най-сетне конвоя с Левски пристигнал нощно време в София. Но съдиите не могли да удовлетворят своето любопитство да въведат подсъдимия веднага в съда. Окования патриот бил болен и отпаднал. Стражарите на ръце

го снели в зимната казарма при Св. София (сега там е градина пред Св. Синод). Турските лекари веднага го прегледали и констатирали, че комитетския главатар е отпаднал и има висока температура. Комисарите не се стърпяли и отишли в затвора да видят страшния за отоманската империя човек. Лекарите отново дали заключение, че обвиняемия не може да се повика в съда, понеже не можал да стои на краката си. Главата му била отекла и ранения страдал от безсъница, която помрачавала съзнанието му. Съдиите чакали 5—6 дена и най-сетне заповядали да доведат бунтовника, макар че не бил оздравял.

Разпитването на Левски. — На 12 януари, окован в тежки вериги, облечен в войнишки шинел, с вързани ръце, Левски бил въведен от силна стража в съдебната зала на конака. Съдението било публично. Настъпило общо движение и шумулене от всички присъствующи турци и българи, които надничали с неудържимо любопитство да видят прочутия човек-революционер; последния поради слабост седнал на стола. Ухото и главата му били привързани. На въпросите веднага не отговарял, та трябвало председателя да ги повтаря. Изглеждало, че подсъдимия не дочувал, защото поради раната оглушал с едното ухо.

Председателя на извънредната комисия съобщил на Левски всичко, което разкрил Общи, а заедно с това му посочил веществените доказателства (хванатите печати, бланки с подпис „Привре-

мено Правителство“ или надпис „Б. Р. Ц. Комитет“, устави, квитанции, лозинки, писма, револвери, портрети, пушки и т. н.). Като признал, че той е Левски, повече от това апостола не искал нищо да говори. Той отрекъл, че познава някого си Димитър Общи; твърдял, че нямал другари и че сам поема отговорността за своите работи. Левски горчиво преглъщал и изобщо слабо и късо отговарял на задаваните питания. Само по въпроси, които засягали народното име и достолепие, очите му пламвали, нервирал се и отговарял ясно, без колебание и недвусмислено.

— За какво възставате? го запитал председателя.

— За *освобождението* на българския народ, който едничек от балканските народи още влачи позорните вериги на робството.

Не ви ли са достатъчни църковните права, що султана ви подари?

— Не, отговорил Левски. Ние младите искаме чиста и свята свобода.

Левски с болезнен глас, но достатъчно внушително дал на съдиите да разберат, че народа е зрял за свобода и че той рано или късно ще си я добие. Комитета не е против турския народ, но против потисническата управа на султановите чиновници.

— Кои са вашите съучастници и съмишленици? — запитал Саид паша.

— Левски отговорил: към свобода се стреми не отделен човек, а целия български народ.

ИЗВЪНРЕДНА КОМИСИЯ

Шакир бей. Ив х. Пенчович. Кючук Саид Паша.

— Де е Централния Ви Комитет?

— В Букурещ.

— Кои хора са там?

— Не ги познавам. Те се менят често, та не мога да знам имената им.

— Стрелял ли си против стражари или войници с цел да ги убиеш, или само да ги сплашиш, за да ти отворят пжт за избягване, запитал Иванчо х. Пенчович.

— Когато нуждата го изисквала, стрелял сжм и сжм убил царски хора.

Понеже Левски отричал, че познава човек на име Димитжр Общи, председателя заповядал да доведат последния в сжда на очна ставка.

Общи бил вжведен.

— Познаваш ли негова милост? попитал Кючук Саид паша Левски, като посочил с ржка вжведения. Апостола не погледнал в лицето посочения, хвжрлил разсеян поглед кжм него и продумал.

— Не го познавам.

— А ти познаваш ли тогози с вжрзаната глава? запитал пашата Димитра Общи.

—Това е Левски, — Отговорил Общи, с лекомислието на безразсжден харамия. И подир това преповторил началото, устройството и плановете на тайната революционна организация под главатарството на апостола. Левски едва дочувал предателските думи на своя вироглав помощник и кипял от вжзмущение. Тжмен облак покрил лицето му, джлбока вжздишка се изтржгнала от гжрдите му и горчива плюмка капнала из устата му.

Четири дена след очната ставка Общи бил изпратен на бесилката (16 януари). Вжрху гжрдите му висела табличка с надпис: „царски враг".

Присжда́та. — Сжда продължил след обесването на Общия още да препитва обвиняемия. Председателя искал да чуе от устата на революционера всичко, което той е кроил да вжрши, с чии хора вжтре и вжн, и с помощта на кои чужди джржави. За това той задавал многобройни вжпроси, на повечето от които Левски нищо не отговарял. Мжченика бил изморен, изтощен, сжвсем отпаднал. Занесли го в затвора и лекарите дали мнение, че той не може повече да говори. Комисарите турци вече не го викали в сждебната зала, а сами отивали при него в затвора, водими от желанието не да установяват неговата виновност, а да се запознаят с уредбата на тайния Р. Ц. Комитет и за частните комитети в цялата страна[1]). Раз-

[1]) Бжлгарина комисар Иванчо х. Пенчович не ходил в затвора. Но и нищо не направил за облекчение присжда́та над апостола от робски страх, вжпреки влиянието си пред цариградското правителство. Като турски чиновник, той намирал, че Левски е виновен за дигане бунт против царщината. След освобождението х. Пенчович бил жив и идвал в София. Запитан от бжлгари защо е подписал присжда́та, хаджията отговарял, че доказателствата били толкова големи против апостола, че той не можал да го защищава без риск на положението си.

бира се, че те не могли да узнаят нищо било с добро, било с зло, тъй като болния поради голяма слабост падал често в безсъзнание.

Извънредната комисия произнесла и за Левски смъртна присъда чрез обесване. Като му съобщили присъдата, Левски събрал слабите си сили, привлекъл се до тъмничния зид и ударил няколко пъти главата си о стената, подир което съвършено паднал в безчувственост.

На бесилката. — На 6/19 февруари 1873 г. Левски бил натоварен на една кола, обиколена с силна пеша и конна войска, и откаран при бесилката, на която бил обесен Общи (на същото място, дето сега е паметника на апостола). Присъствували властите. Двама цигани го дигнали от колата и окачили на въжето, колкото да изпълнят присъдата, защото явно било, че бившия дякон, великия патриот и апостол от болки, от ударите и от душевни терзания изгасвал безвъзвратно . . .

Върху гърдите му се развявала окачена табличка: „главатар на бунтовниците против царщината".

По този начин великия апостол, неустрашимия и пъргавия юнак, истинския организатор на революцията, сложил мъченическа глава пред олтаря на отечеството. Телото му било дадено на българите, които го погребали в общите гробища. Върху неговите кости изникна сетне свободата на България.

О майко моя, родина мила
Защо тъй жално, тъй милно плачеш:
Гарване и ти, птица проклета,
На чий ръоб тъй грозно грачеш?
. . . . . .

. . . Там близу край град София,
Стърчи аз видех черно бесило
И твой един син, Българийо,
Виси на него със страшна сила.

Гарванът грачи грозно, зловещо,
Псета и вълци вият в полето
Старци се молят Богу горещо,
Жените плачат, пищат децата.
И зимата пее свойта зла песен . . .

Хр. Ботев.

Мъченическата смърт на Левски бил голям, но не смъртоносен удар за народното освободително дяло. Това събитие докарало временно сътресение. Големия двигател на революцията изчезнал, но идеите му толкова били проникнали в средата на младежите, щото спирането или умъртвяването им било невъзможно. Зашемедяването от удара траяло 2 години. След това движението отново пламнало, искрата се обърнала в пожар, който докарал априлското въстание през 1876 г.

Освен Левски и Общи, други затворник не бил осъден на смърт. 60 души осъдени били изпратени в Цариград и оттам закарани по разни за-

твори из Мала Азия. А другаря на Левски в Какринското ханче Никола Цвятков бил освободен да се вжрне в Ловеч, защото доказателства за неговата виновност не се открили — Левски не казал нито дума, че го познава. Щом се вжрнал, Цвятков разпрал самаря и намерил там скритите писма, които запазил и оставил за потомството.

XV. Левски като човек и като апостол.

Копнежи. — Нашия четец си е сжставил вече представа за народния мжж, чиято памет чествуваме на 6/19 февруари, когато се навжршват 50 години от мжченическата му смжрт. В сжзнанието на всекиго изпжква нравствения лик на пжрвоапостола Васил Левски, озарен с ореола на чистота, безкористие, самоотречение, самопожертвуване.

„Аз сжм се посветил на отечеството и ще му служа до смжрт", говори великия бжлгарин. Пжрвата стжпка кжм тази си служба той прави през 1861 г., когато бил на 24 годишна вжзраст и когато още дяконското расо покривало раменета му.

Останал сирак още на шеста година, той отрасжл при майка труженица и при вуйка свещенослужител. У майка си видел неволята на черния труд и коравия хляб, а при вуйка си, архимандрита хаджи Василия, гледал праздния, безидейния живот на калугера, който прибира от немощния народ милостиня, за да посещава няколко пжти Божи гроб.

Какви разумни напжтвания, какви идеали е могжл да завещае на впечатлителния момжк изповедника отец Василий за един смислен живот? А младежа бил надарен с полети, с благородни мечти, с копнежи и идеали.

Левски бил отбит от редовното и правилното учение в училище и затова останал много слаб в писането. Но чрез самообразование той усвоил важни политически и обществени идеи, от които си изработил свой мироглед. От това гледище бившия дякон и революционер е самобитен ум, самороден, но силен характер с заложби от най-морално естество.

Чистота. — Всеки младеж прекарва по-остра, или по-мека нравствеиа криза в периода на своето сжзряване. В годините, когато кипи лудата кржв, когато влеченията сж буйни, а често и кални, се укрепява волята и младежа се оформява като дейна и нравствена личност. Левски, естествено, е бил буен в младините си, но той надвивал над своите страсти, над телесни си влечения. С другари ходел, сжбрания устройвал, на веселби бивал, ала той не се научил ни да пуши, ни да пие, ни да играе карти, нито да задиря жените. Сжвременниците на Левсси едногласно свидетелствуват, че освен идеални мечтания за нещо високо, за Балкана, за хайдутство, за свобода, други пожелания и похоти нашия народен деец не е изявявал. Расото отметнал не да се хвжрли в прегрждките на любовта, в кржга на семейното щастие. но да се

предаде свободно на народна служба с меч и огън в ръка.

Вяра. — Левски е вярвал в народа си, в България, — това той проявява на всяка стъпка. За него отечеството е божество. Какви са били тайните му схащания за битието, за Бога и въобще занимавали ли са го мистически въпроси? Това не знаем. Но Левски не бягал от народната църква. Обратно, той я дирел, защото тя му отваряла вратите на народната служба. Най-първо апостола си пробивал път с изпяването на херувимската песен в църквата. Богомолците, слушайки с наслада, питали кой и какъв е певеца. Това било първияинтерес. При второ или при трето посещение Левски бивал вече заобиколен с младежи, и запявал друга песен, угодна не на богомолците а на оръженосците.

„Българи юнаци,
Ще ли още спим?
Дигайте байраци
Да се освободим!

Въпреки омразата си към расото и към пустия калугерски живот, Левски не е отбягвал младите и свободолюбивите свещеници. Нещо повече, той ги викал, поставял ги в комитетите и им поверявал важни служби. И монастирите му са били добри прибежища и скривалища. При клетвите той полагал евангелието и кръста като санкция (наказание) за душата, а камата и револвера като наказание за телото, против издайство и противонародна постъпка. За своята задача Левски прибягвал до мотиви от религиозно естество, мотиви политически и мотиви обществено стопански. Той е дълбокомислен революционер. Човешката съвест и разума за него са добри сили, върху които трябва да се действува с морални средства. Той не обещава ни служби, ни богатство на сътрудниците си, когато България се освободи.

Изправност. — В целия период на службата си Левски се е поддържал от приятели и народни подания, но той никога не е злоупотребил. Още от малък той страдал от стомах. Затова бил злояд, сух и лек. Живеел скромно, оскъдно, необлечен, незадоволен. Той изпъква със своето отшелничество между разните революционери, наши и чужди. Той е единичък, който здраво разбирал, че всяка работа трябва да има морална основа, че съдбоносния порок на общите работи е злоупотребата с народните средства[1]). Той трепери над народната пара; грижи се да се издават редовно квитанции, да се записва всичко получено по книгите и да се употребя на място и за полза. Като се оправдава пред приятели от клеветите и интригите на Д. Общи и други, Левски говори: „вие които толкова време сте в работа с мене, давали сте ми и пари,

[1]) Намерено е от Левски ръчно тевтерче за приходите и разхоеите. В разходите апостола бил толкова точен, щото записвал и кафетата, които някога си поръчвал.

препоръчвали сте ме на другите, докажете им, дали в нещо досега сте ми намерили шарлатанлък и неблагоразумно извършено нещо? Отваряйте си добре очите. Работа трябва, работа! А ние сега какво правим? ден работим, пет се разправяма. Не да се слуша секи, защото не секи е за слушане; има хиляди работи да се вършат". Левски знае едно: добра работа и честна сметка. „Който не е чист, аз го убивам. Ако нематe доверие на мене, аз съм готов да повърна пълномощието на Ц. Р. К., пък тогава си изберете друг по-добър, та и аз да се управлявам от него. Но тогава аз ще обявя на народа така: до тук беше моя работа, а от сега нататък ще има друго лице, следов. в мое име няма вече да вземате и давате . . . и аз ще дам най-точна сметка на народа и тогава сам ще мина от сърдце под чужда команда . . ."

Подготовка. — Разумния мъж смята, че преди някой да се залови за народната работа, трябва добре да се подготви за нея. Опита от десет годишното му апостолство го е научил на това. Народната работа иска да се предаде човек от сърдце и душа със пълно родолюбие и постоянство. Но да се подготви човек се иска време. Трябва да се бара полека, внимателно и умно. Някои от комитетските хора бързали. Бързал и Ангел Кънчев, Но предвидливият апостол му казал: „слушай, Ангеле, ти си учен човек, но тая работа да я научиш да я вършиш безпогрешно, трябват ти най-малко 4 години, като скиташ по всички страни и срещнеш

хора с разни мнения и пр. и пр." Благодарение на своята предвидливост и опитност Левски вдъхновявал много частни комитети от прибързани и необмислени работи. В противоположност на него Д. Общи лекомислено пристъпвал към всяка опасна работа. Мнозина аресвали бързите действия на Общи. На това апостола им отговаря: още от 61 лято аз работя на народната нива. За това разбирам по-добре народа и негова дух, та знам, кога той ще бъде готов да действува с успех. Пък вие, като не ме одобрявате, намерете си друг.

Политически идеал. — Знайно е, че нашите революционери са следили борбите за национално освобождение и обединение в Европа, а особено борбата на италиянците. Те били дори в преписка с бележития италиянския революционер и републиканец *Мацини*. Левски тоже е бил посветен във великите задачи на европейската свободолюбива политика. В една ненапечатана дописка до в. „Свобода" в Букурещ той ето как развива своите идеи (цитираме свободно.) „И ние сме хора, и ние искаме да живеем човешки, в пълна свобода в земята ни, дето живее българина: *България, Тракия* и *Македония*. Па и от каквато народност да живеят хората в тоя наш край, те ще бъдат равноправни с българина във всичко. Ще имаме едно знаме, на което ще пише *свята* и *чиста република*. Също желаем и на братя сърби, черногорци ромъни и други. Трябва в едно и също време, с един труд да спечелим онова, което са

искали и тѫрсят братя френци, т. е. *Млада Франция, Млада Русия*[1]) . . . Но трябва ни да работим още няколко години. Ще сѫсипем гнилата и страшлива дѫржава, та ще сѫздадеме ново и трайно здание, убежище на равноправнм и свободни граждани. Новата дѫржава ще дава право на всеки народ, на всеки човек, който иска да жи-

[1]) В Европа през XIX век имало сѫюз на монарсите против народите. По виенския конгрес народите били така разпокѫсани от големите дѫржави, че никой не останал доволен. Според това бунтовете и вѫлненията заплашвали мира сякога. За да попречат на народните стремления кѫм свободата, монарсите (крале, императори и царе) образували сѫюзи да си помагат срещу бунтуващите си народи, като казвали, че всеки народ е длѫжен да се подчинява на своя господар (суверен). Срещу този монарши потиснически сѫюз Мацини предложил да се образува сѫюз на народите за освобождение и обединение. Тоя сѫюз трябвало да подготви народите да сѫборят тиранията на монарсите. Вѫв всеки народ младото поколение, което жадува за свобода, да образува ново свободолюбиво сдружение. Тѫй били се сѫздали „Млада Италия", „Млада Франция", „Млада Германия" Млада Полша", „Млада Русия" и т. н. Всички тия млади сдружения трябвало да сѫставят общо дружество „Млада Европа" и този именно сѫюз да катурне монарсите, да освободи народите и ги нареди в народни републики.

По подражение на другите и една турска партия се нарекла „Млада Турция".

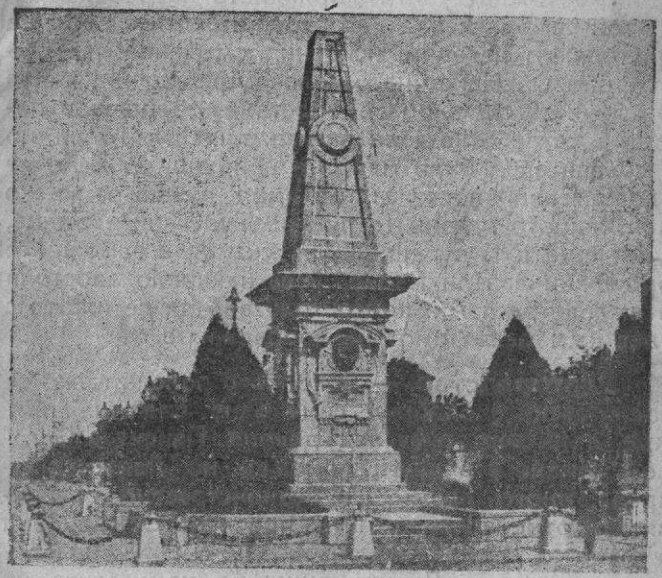
вее свободно и почтено. Ние бѫлгарите отдавна се мѫчим и викаме кѫм човечеството и свободата в чужбина, но те не ни чуват. И ние разбрахме истината: сами на работа. Наместо сѫлзи ние леем куршуми, а надеждата ни е на Правосѫдния и на нашите мишци . . ."

На коя обществена класа е служил Левски. — Тендециозен би бил всеки опит да се посочва Левски като сѫчувственик на някоя обществена среда, група или класа. Левски не е интернационалист, а патриот.

„Народния човек се бори най-пѫрво за свободата на народа си, па тогава ще гледа за другите народи. Ако той не случи, трябва да умре за народната си работа. Това е праведно разсѫждение" (Архив. т. I, стр. 38).

Левски не се осланя на никаква класа, той дири сѫтрудничеството на всички (Арх. 49.) Той е за свободата и подобрението живота на цял народ. Млади и стари, бедни и богати, прости и учени — всички били потребни на апостола. Левски особено ценил верните и преданни младежи. Но той не отбягвал и „учените", по образование, защото му били потребни за по-високи служби и работи. Богатите хора му трябвали за средства. Наистина той се оплаква от лошите чорбаджии, от грабителите лихвари, от народните изедници и ги заплашва в писмата си сѫс смѫрт, но това той прави, защото те се дѫржали на страна от освободителното дяло, поради сѫперничество или страх,

не давали пари за оръжие и други потреби. Ала и в тия случаи дори, когато чорбаджиите въръвели явно с турците, когато заседавали в турския съвет, когато се наричали *ефендие*, Левски пак не прибягвал до крайни мерки против тях. Той предпочитал да се яви в къщата им, да се открие, че той е апостола и да изложи плана си за освобождението на България. Той доверявал на себе си, на думите си, на правотата си, че ще трогне закоравелите, заблудените сърдца и ще ги увлече в комитетското дяло. И с този похват той сполучвал в повечето места. Чорбаджиите, макар неохотно, макар песимисти в добрия изход на дялото, сé пак давали пари, кой по-малко, кой по-много. В Пловдив, Стара-Загора, Казънлък, Търново, Русе и т. н. Левски посетил важни богаташи, дори познати туркофили чорбаджии, потисници на народа, закупници на данъците и десетъка, лихвари. Ненадейно той се явявал в къщата им, прав или седнал на миндерлъка, след обикновени разговорки повеждал въпрос за хала на народа и казвал: „чува ли сте, че някой си Васил Левски, разкалугерен дякон, ходел да основава комитети и да бунтува народа против султановото правителство? Аз съм същия този човек. Идете и ме предайте на турците"! И конашките чорбаджии не само нищо не съобщавали на турците, макар минутка след това да са били при тях, ами изпровождали апостола с по 10, 20, 30, 50 лири в пазвата. Този успех пред чорбаджиите не се дължал само на стра-

Паметник на В. ЛЕВСКИ в София.

Българския народ оценява високо заслугите на Апостола. Построил му е паметник в София, Карлово и бюст в морската градина във Варна.

На софийския паметник всяка година се поднасят не по-малко от сто венци при разни случаи.

ха, че ще бъдат убити с оръжието на революцията; той се обяснява и от убедителните думи на апостола, от неговата искренна, сърдечна, правдива проповед. Наистина, имало е чорбаджии, които при личната си среща с апостола обещавали помощ, а сетне отказвали да изпълнят думите си, но те сравнително били малко и най-лошите. Едно не задоволявало апостола: той имал нужда от много пари, защото игленките пушки, купувани в Виена, Буда-Пеща и Букурещ, били скъпи, а заможните чорбаджии давали малко. Това накарало апостола да въведе десятък, който трябвало да се плаща с оглед към целия имот на чорбаджията.

Благородство. — Доколкото положително се знае, Левски е одобрил само една смъртна присъда, а именно оная над дякона Паисия в Орхание[1]). Имало е и други присъди, но Левски е издирвал много потънко и безпристрастно обвиненията и отменял смъртните присъди. Осъден бил на смърт Т. Начев в Оряхово, но Левски не одобрил присъдата. Левски пише до комитетите, че за всяка смърт налага голяма отговорност.

Ловешкия и Троянския комитети били решили да постъпят строго, дори с наказание, към съгражданите си чорбаджи Денчо в Ловеч и чорбаджи

[1]) Дякон Паисий е родом от Троян, младеж хубавец, любимец ни жените, но голям консерватор по убеждение.

Нено в Троян. Левски отменил решението на комитетите и тръгнал сам да се яви пред казаните чорбаджии да им поиска пари и да ги предупреди да не бъркат на народното дяло. В Ловеч чорбаджи Денчо отсъствувал (бил на сбора в Троянския монастир), та Левски решил без него да земе, щото му трябвало, но постъпката на апостола се побъркала от слугата на Денча чорбаджи; последния го зел за хайдутин, хванал го за яката, па почнал да вика полицията. За да се измъкне апостола от здравата ръка на чорбаджийския слуга Колю и да не падне в ръцете на полицията, той бил принуден да го промуши смъртоносно с камата си в гърдите и мъгновено да изчезне. До колкото се знае, това е едничкото убийство над българин, извършено неволно от Левски. В тия времена са станали още 2 убийства[1]), но дали те са комитетски и със знанието и одобрението на Левски, това наздраво не се знае.

Привеждаме тия примери да докажем, че Левски, въпреки грамадните права, които имал по силата на даденото му пълномощие, да произнася присъди и да налага смъртни наказания, много рядко е прибягвал до тях. Защо? Защото е бил благородна душа, защото е вярвал, че с убеждения и с добро обхождание се печелят повече и по-сигурни приятели и съчувственици за дялото и

[1]) Убийството на Козлу чорбаджи в Лясковец и Стоян Пенев в Русе.

защото всеко смъртно наказание естествено възбужда негодувание и отвръщение не само към дейците, които си служат с него, но и към самото свято дяло. От друга страна, всяко убийство влече след себе си намесата на турските власти: полиция, разпити, съдилища и т. н.

Великата съвест на апостола не му позволила да наложи смъртно наказание на Д. Общи, задето последния се противопоставял на разпоредбите му, не давал сметка за събраните суми и нещо повече — обвинявал самия апостол в заграбени „привилегии" и в злоупотреби. Той не приложил смъртно наказание към Анастаса Попов от Плевен, брат на Данаила в Турно-Магурели, задето последния го клеветил, па и подкланяал Общия да въстане против Левски. За тия, както ги нарича той „маскарлъци и помии", великия организатор на комитетите се отнася с молба до Каравелова и до Ц. Р. Комитет в Букурещ да разгледат разпрата и да отдадат всекиму правото. *Левски не е самоглав заповедник, не е диктатор, той е предвидлив, твърд, но зачита* **„вишегласието"**, *сиреч мнението и решението на мнозинството.*

Ето как чисто, как светло Левски носел апостолското и революционното знаме. Той знаял, че революцията е страшно нещо, че народа се излага на безброй бедствия и затова е искал да се работи обмислено, честно и преданно. Той в писмата си често пише: работете *умно*. Всяко лекомислено дяло той броил за вредно, за противонародно, за „помия".

Нема нужда от много и громки думи да се обрисува характера на тоя български син. *„На неразбрания не давам което видя, че не е за него; изпитвам човека в работата и така го пущам за понататък"*. Така говори истинския народен деец.

Анекдоти. — За Левски се разказват много анекдоти. Ала ние ги изоставяме, като такива, които не могат да се проверят. Привеждаме само две случки, които идат да охарактеризуват още по-добре апостола.

Левски в бръснарницата. — Един път в София полицията се научила, че апостола е в града. Веднага от конака, който бил на местото, дето е днешния дворец, се дали всички разпоредби: стражарите изкокнали и забързали да обиколят ханища, магазини, бръснарници. Команди потеглили да тършуват на всякъде. Левски пътувал като търговец за вълна и не подозирал, че полицията е подушила пребиванието му в града. Затова той ходел свободно без да се крие от някого.

Народния поет Ив. Вазов е описал тая случка художествено. Ето извод от разказа: „Един турски старши стражар надникнал в Илчовото кафене, при което имало бръснарница и кръчма. Един едър и дебел българин стоял на мендеря и пушил с наргеле. Той бил учителя в София — Христо Ковачев — комитетски човек. Пред огледалото стоял насапунен човек, когото бръснел млад момък. Той бил Левски.

Турчина, старши стражар, Али Чауш, поздравил бѫлгарина с наргелето и разпитал Илча, дали не знае да е пристигнал някой млад мѫж, около 35 годишен, среден рѫст, рус, сивоок, слаб, дори сух, с кѫсо сако (дреха). Илчо не познавал Левски и отговорил, че не знае, нито се меси в хана.

Бръснарчето и Ковачев, щом чули, какъв човек дири Али Чауш, веднага се сетили, че дирят Васил Левски, а той е на стола пред огледалото. И двамата те се разтреперали. Ръката на бръснарина се залюляла, бръснача се разиграл, като че ще падне от ръката. Лицето му прижалтело от страх. Бедния момък знаел, че бръсне Левски, когото ей сега турчина ще хване за врата.

— Момче, забележил Левски, дръж здраво бръснача, че ще ме порежиш. — Не по-малко се изплашил и побледнял едрия бѫлгарин, учителя Ковачев, с наргелето на мендеря. И той мислел, че Левски е изгубен.

В това време лицето на Левски, което се отражавало в огледалото, оставало тихо и спокойно. Нито една жила не трепвала по него, нито едно вълнение не пропълзяло по ледената му физиономия. Това необходимо, извънчовешко самообладание не напускало Левски и при най-страшните опасности, с които бил насеян неговия невероятно премежлив живот.

Али Чауш седнал при Ковачева, който се досетил да му поръча ракия, дано го замотае и заприказва, докато дякона офейка. Турчина пие жадно ракията, приказва за глупави работи и забравил, че бързо да лови султанския душманин.

Ковачев с притеснение очаквал минутата да се свърши бръсненето и апостола някак незабележено да се измъкне. Но Левски не направил така. Ковачев с ужас сѫгледал, че след обръсването Левски спокойно станал пред огледалото, наместил си вратовръзката и вместо да се измъкне, обърнал се с лице към турчина, когото погледнал право в очите. Турчина по обичая го поздравил с думите „честито челеби!“. Левски му отговорил, като тежък търговец, и най-спокойно си излязъл през вратата.

Половин час след излизането на Левски от бръснарницата, Али-Чауш се сетил, че има важна работа, да дири Левски, големия бѫлгарски комита, станал от мендеря и тръгнал из града . . . Няколко невинни бѫлгари; прилични на Левски с кѫси сака, били хванати, натикани в затвора и на другия ден пуснати.

Васил Левски изчезнал. Познатите му го видели в форма на Софийски селянин, че води кон с въглища по улиците“.

Левски на пашовската трапеза. — Друг път пак в София се случило следното, потвърдено от свидетели, които и до днес още са живи.

Софийския паша празднувал деня на вероосвещението на сина си. Това по турските обичаи и турската вяра било важно сѫбитие в живота на му-

сулманина. В чест на обряда пашата наредил в конака голяма трапеза и поканил всички търгoвци турци, гърци, български, евреи. Вместо вино (турците не пият вино) студена и сладка лимоната се разливала на всякъде. Когато големците свършили обяда и напуснали трапезата, пашата заповядал да отварят вратата и всички, които желаят, да влязат и се наядат от богатата трапеза, около която прислужвали многобройни турски стражари.

Между навлезлите и насядали български имало и един рус, синйоок, сухичек български в дрехите на монастирски овчар, който заел едно място и грижливо гледал да се понахрани, без да очаква покана от някого.

Някои български се взряли и познали в лицето на овчаря народния апостол Васил Левски. Един отишел при него и му дал да разбере, че трябва да се махне по-скоро, защото има опасност да го хванат. Васил Левски поизгледал българина и рекал: „ба, чакай де, нека се нахраня. Де ще намеря такава трапеза!"

Когато втор път отишел българина да го покани, местото на трапезата било вече заето от друг човек.

Левски често посещавал и се крил в Драгалевския монастир. Там бил егумен стария му приятел Генади, бивш негов другар в легията на Раковски; дякон на нишкия светогорски изповедник Виктора.

Оценка и характеристика за Левски от Ивана Вазов. — Народния поет, близък съсед на Левски, впечатлителен юноша, 22 годишен тогава, познавал лично апостола, и макар по природа нереволюционер, е препълнен с възторг към карловския събрат. Ето той как характеризува бившия дякон — Аслан Дервишоглу Кърджалъ:

„Левски имаше ръст среден, тънък и строен: очи сиви, почти сини, мустачки червеникави, коса руса, лице бяло, околчесто и изпито от непрестанна мисъл и бдение, но което се оживяваше от една постоянна и естествена веселост. Странно! Тоя момък, който проповядваше опасната мисъл за свобода, за борба, за смърт; който се излагаше всеки ден на опасности; тоя син на нощта, на пустинята, на премеждията имаше весел нрав! Той беше както Тотя войвода, голям песнопоец; и не един ден букаците на Стара планина са еквали от гласа му.

Когато посещаваше Букурещ, той заедно с известията за устрояване комитети, занасяше Каравелову в дар шарени, криви, читашки чубучки. Това щастливо настроение беше нуждно негли да крепи бодростта му, всред всегдашната борба със студенината и подозрителността на роба.

Но когато беше *потребно*, Левски ставаше друг. Яснотата му изчезваше от лицето, погледа му добиваше сериозно изражение, гласа му беше глас, който заповяда; словото му просто и безискуствено, вълнуваше смущаваше, убеждаваше.

Отдето помина, — а той мина на всякъде, — по дирята си остави нови ламтения, повдигнати въпроси, разбудени жажди. Известността му бързо порастна, влезна в хижата, развълнува градовете, изпълни планините. Словото му будеше човеците, името му будеше населенията.

Той често беше груб, не гледеличкаше никого, защото проповядваше една дължност, а не едно учение.

Недостатъка на знанията му се изкупуваше с напредничавостта на понятията му. Огорчен веднъж от дивотията и суеверието на някои селяни, тоя им казал гневно: „вие ще станете хора, само когато проядете месо в сряда и петък!"

Попитаха го един път селянате от софийско, дето той нареждаше тръскаво комитети:

— Бай Василе, когато се освободи България, кого ще си турим за цар?

— Ако се бием с турците само за цар, то сме глупци. И сега си имаме султан. *Нам трябва не господар, а свобода и човешко равенство*, отговори Левски натъртено.

— Ами ти каква служба ще земеш тогава?... Зер, пада ти се на първата служба.

Никаква. Ще ида у други поробени народи да се боря против техните царе.

И той говореше искрено.

Дякона беше бехстрашлив до явно рискуване на живота си. Всекичасните опасности, в които няколко години се намираше, бяха му станали като

свой елемент, в който се чувствуваше като подобър и черпеше нова самоувереност, както един генерал, привикнал да слуша безсилните пищения на куршумите край ухото му.

В Сопот, в стаята на учителя, имаше комитетско тайно събрание. Ненадейно се озовава един гост, познат като турски шпионин, и сяда. Всичките замълчават, но госта не си отива. Левски кипи, става, приближава се и залепя плесница на това досадно лице, като му извиква:

— Навън, подлец!

— Как? С кое право удряш? попита зашеметения господин.

— Навън! иди ни предай на турците. Аз съм Левски!

Цялото събрание потрепера от ужас при тия думи.

— Не се безпокойте, каза апостола спокойно, когато госта си излезе, — аз съм уверен, че тоя мазник нищо не ще смее да направи.

И продължиха разсъжденията.

Никой не дойде да ги безпокои.

Всички жители от същото село (Сопот), помнят, каква невероятна дързост и риск показа апостола при друг случай. Палтото му пада в ръцете на полицията и в пазвата се намериха няколко бунтовнически прокламации, печати от восък, преправени тескерета (пътни билети), отрова и портофелчето му. Властта го търсеше под камък, стражарите сновяха въоръжени по улиците. А

Левски предрешен като селянин с една лисича кожа, провисната вжз левото око, зяпаше простодушно пред самата полиция и питаше минувачите дека стои доктора?"

Левски обладаваше по нещичко от вжодушевлението на Каблешкова, от твжрдостта на Бенковски и от силата (пжргавината) на Караджата.

Но той имаше и друго нещо, което те немаха: непобедимо тжрпение и постоянство.

Такжв беше човека, познат под имена: Дякона Васил Левски, който беше пратен от сждбата на чело на цял рой проповедници и мжченици за свободата, да разклати масите, да предизвика сжбитията, да сжздаде бждащето . . .

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

СЖДЖРЖАНИЕ

Дял I. Младини.

I. Родно място.

	Стр.
На учение	10
Послушничество	11
Васил Гинин — дякон Игнати	17

II. Ворба между дякона и архимандрита.

Цжрковен и обществен живот на бжлгарите през 1950—1860	19
Нравствена криза у дякона Игнати	23
Разочарование и бягство	26

III. В легията на Раковски

Бялград и дружината на Раковски	29
Сражение с турците, Край на легията	32

V. Учителство

Завржщане и разкалугеряване	35
Учител в Войнягово	37
Учител в Еникйой (Добруджа)	39

V. Знаменосец в Балкана.

Стр.

Положение на работите в Ромжния 41
Засжклет Бжлгарския Комитет 42
Васил Иванов в Ромжния 44
Четите на Хитов и Филип Тотю 46

VI. В легиона на бжлгарските офицери.

Срещата на двете освободителни течения в Бялград 51
Югославянски сжбор 52
Бжлгарски легион 53
Васил Иванов става Васил Левски 54
Бунтове в легиона. Левски болен 55

Дял II. Апостолство.

VII. Предкомитетни обиколки.

Защо народа не се дига? 60
Изходище за Бжлгария. Пжрва и втора обиколка на Левски в Бжлгария 62
Случка с дрехата 70

VIII. Сжставяне В. Ц. Р. Комитет в Букурещ.

Среща на Левски и Каравелова в Букурещ . . . 74
Характеристика на Левски и Каравелов 77

IX. Пжрвата комитетска обиколка на Левски.

Пжрви успех 78
Пжрвия революционен комитет в Бжлгария . . . 79
Левски при чорбаджиите 82

Левски при Найден Геров в Пловдив 84
Левски в Цариград 85

X. Устройството на комитетското дяло в Бжлгария.

Нужда от вжтрешна централна управа 90
Ангел Кжнчев при Левски 91
Вжтрешен Р. Ц. Комитет 92
„Хвжркати листове" — писма до чорбаджии . . 95
Обща революционна уредба — Проектоустав . . 99
Левски в борба на три страни 112
Разяснение на уставопроекта. Д. Общи. Второ пжтуване 118
Левски втори пжт в Цариград 121
Самоубийството на Ангел Кжнчев 130

XI. Общо сжбрание.

Приемане на устава. Декларацията за исканията на бжлгарите 131
Промени в уставопроекта 134
Клетва и пжлномощия 138
Третя главна обиколка 145

Дял III. Издайничество и мжченическа смжрт.

XII. Разпра между Левски и Общи.

Непокорство и своеволие на Д. Общи 146
Обир на Орханийската поща и разкриване на дялото 150
Положението на апостола 154
Последни разпоредби 159
Хващането на Левски 162
Има ли предателство и кой е предателя? . . . 168

XIII. Левски пред съда.

	Стр.
Настроението в Цариград	173
Извънредна съдебна комисия	175
Разпитвания — присъдата	177–181
На бесилката	182

XIV. Левски като личност и като деец.

Копнежи	184
Чистота	186
Политически идеал	189
На коя обществена класа служил Левски	191
Анекдоти	197
Характеристика от Ив. Вазов	201

ЦЕНА:

а. Покупна стойност: 15 лв. ст.

б. Подвързия: ..... лв. ст.

Всичко: ..... лв. ст.

ИЗДАНИЯ

НА

КООПЕРАТИВНО-ПРОСВЕТИТЕЛНОТО

Д-ВО „РАЗВИТИЕ“

№ 1. Н. Начев. — Христо Ботйов. София. 1918 год. Цена 5 лв.

№ 2. Н. Станев.—Водач из София. 1920 г. Цена 15 лв. Книгата е придружена с план на София и карта на околността. Необходимо помагало за учители и ученици при запознаването с историята, географията и културните богатства на столицата.

№ 3. Д-р В. А Манов. — Педагогическа патология. Ржководството за родители и учители. София, 1920 г. Цена 15 лв.

№ 4. Юрд. Трифонов. — Иван Вазов. Живот, произведения и възгледи. София. 1920 г. Цена 12 лв.

№ 5. Н. Станев. — Васил Левски. София, 1923 год. Цена 15 лв.

№ 6. „Развитие“ — Год. I и II Цена по 15 лв. Двете годишнини 20 лв.

Книгите се набавят направо от Кооперативно-просветителното д-во „РАЗВИТИЕ“ в гр. София, ул. “Граф Игнатиев“ № 22.